

נבואתו של השבתאי ר' העשיל צורף מווילנא בכתבי ר' מנחם מנדל משקלוב תלמיד הגאון מווילנא ומייסד היישוב האשכנזי בירושלים

מאת יהודה ליבס

ר' העשיל צורף וספרו

התנועה המשיחית השבתאית וההתעוררות הרוחנית שהביאה בכנפיה על העולם היהודי, לא פסחו אף על 'ירושלים דליטא', היא העיר וילנא. בעיר זו קם גם מנהיג שבתאי חשוב, ר' העשיל צורף (שצ"ג-ת"ס),¹ שמאורעות תכ"ו, שנת שיא התנועה, השרו עליו רוח נבואה, וראה מראות אלהים בדומה ליחזקאל הנביא. אז החל לנהוג מנהג מנהיג רוחני, בדומה לאדמו"רי החסידות מאה שנה אחר כך: נהג בסגפנות ופרישות וכמעט לא יצא מפתח ביתו, ואליו נהרו חסידים לא רק מעירו אלא מכל קצווי פולין, והוא דרש בפניהם בסודות התורה ובענייני שבת צבי והגאולה, ואף דאג לצרכיהם האישיים הצילם מגזרות קשות ומצא תיקון לנפשותיהם.

ר' העשיל היה נערץ גם על ראשי השבתאים בארצות אחרות וניהל אתם תכתובת מסועפת (נשמרה בידינו תכתובת כזאת עם ר' אברהם רוויגו ור' בנימין הכהן באיטליה),

¹ שנת הלידה – ראה להלן, הערה 20 ולידה. תאריך הפטירה, יום ה' כד אייר ת"ס, נחקק על מצבתו, המועתקת אצל יחיאל מתתיהו צונץ, עיר הצדק, למברג תרלד, עמ' 181. אומנם ב'הערות הוספות ותיקונים' בסוף ספר זה, עמ' 63, כותב המחבר שבפנקס חברה קדישא מופיע ת"פ ולא ת"ס, והוא מתלבט בין שני התאריכים. אך גרשם שלום כתב בשולי העותק שלו של ספר עיר הצדק (המצוי באוסף שלום שבבית הספרים הלאומי) שגם בפנקס חברה קדישא כתוב ת"ס. נוסף על כך, ר' העשיל נזכר בברכת המתים בספר שנדפס כבר בשנת ת"ס (צבי הירש קיינובר, קב הישר, ורנקבורט דמיין ת"ס), פרק קכ, דף רי ע"א. ראה להלן ליד הערה 118). ראוי הדבר לציון, ששנת לידתו של ר' העשיל היא שנת פטירתו של ר' נתן בן שלמה שפירא, בעל מגלה עמוקות, שר' העשיל נחשב ממשכו (ראה להלן, אחרי הערה 43), ושנת פטירתו היא שנת לידתו של ר' ישראל בעש"ט, שהיה מעריצו (ראה להלן, ליד הערה 70).

כשהוא עונה לשאלותיהם בעניינים העומדים ברומם של העולמות העליונים.² במכתבי החכמים אליו ועל אודותיו,³ מוצאים אנו גילויי הערצה רבים, ודברי הסתייגות מועטים.⁴ בסוף ימיו אף נשא ר' העשיל לאשה את אחותו של אחד מראשי חבורת ר' יהודה חסיד ור' חיים מלאך,⁵

² דרוש ארוך בעניין סוד הייחוד ששלח ר' העשיל לר' בנימין כהן, מצוי בכתב יד מוסקבה גינצבורג 352, דפים 280-282. ראה מאיר בניהו בספרו השבתאות ביוון, ירושלים תשל"א-תשל"ח (= ספונות יד, = ספר יוון ד), עמ' תעח. באחת מאיגרותיו למקובלי איטליה (זו שפורסמה בידי קאופמן ופריימאן, כמצוין בהערה הבאה), מביע ר' העשיל את ספקותיו בנוגע לסוד האלהות של מיכאל קרדוזה. ראה גרשם שלום, מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות וגלגוליה, ירושלים תשל"ד, עמ' 89. שני מכתבים ארוכים אחרים, ששלח ר' העשיל, ובהם מלמד הוא את מקובלי איטליה בדבר סוד הייחוד, מצויים בכתב יד ירושלים 3⁴⁰, האחד בדפים 26 ע"ב – 28 ע"ב (פותח במלים: 'נדרשתי לשאלוני'), והשני בדפים 29 ע"א – 32 ע"ב (פותח במלים: 'הנה באתי להודיע לרום מעלתך'). ראה גרשם שלום, כתבי יד בקבלה הנמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ירושלים תר"ץ, עמ' 161-162, סימן 116, סעיף 7.

³ מכתב אחד כזה מצוי בכתב יד ירושלים הנזכר בהערה הקודמת, בדפים 25 ע"א – 26 ע"א, בדיוק לפני מכתבי ר' העשיל הנזכרים שם. את תחילתו פרסם שלום, כתבי יד בקבלה (בהערה הקודמת), עמ' 239-240 (הפרסום מכיל פחות מחצי המכתב, ואיננו 'העתק המכתב במלואו' כדברי שלום שם עמ' 161). כותב המכתב הוא ר' מרדכי בן שלמה, שמש בית הכנסת בוויילנא (ראה עוד עליו בניהו, יוון [בהערה הקודמת] עמ' תסה). והנמענים הם ר' אברהם רווגיו ור' בנימין הכהן. מכתבים רבים נוספים פרסם בניהו (שם), עמ' תק-תקכג. וראה גם זאב רבינוביץ, 'מן הגניזה הסטולינאית', ציון ה (ת"ש), עמ' 126-128, אהרן פריימאן, ענייני שבת צבי, ברלין תרע"ג, עמ' 99-108 (המכתב שנדפס כאן בעמ' 106-108, נדפס קודם לכן, עם מחקר על אודותיו (המתלבט בשאלת זהותו של העשיל) על ידי David Kaufmann, 'Ein Brief R. Benjamin Cohen Vitali's in Reggio an R. Josua Heschel in Wilna aus dem Jahre 1691', MGWJ 41 (1897), (pp. 700-708).

⁴ דברי הסתייגות מפי ר' חיים מלאך ראה גרשם שלום, מחקרי שבתאות (ההדיר: יהודה ליבס), תל אביב תשנ"ב, עמ' 582. על תקופת הסתייגות שהיתה אולי גם לר' בנימין כהן ור' אברהם רוויגו, ראה בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תעט.

⁵ על גיסו ראה להלן, ליד הערה 116.

והשתתף בהכנותיהם לעלות עם חבורתם ארצה,⁶ אך העלייה עצמה לא עלתה בידו, והוא נפטר בקראקוב, שאליה עקר מווילנא עירו בסוף ימיו.⁷ כפי שנראה להלן, השפעתו וההערצה אליו אינן מוגבלות לתקופת חייו, וניכרות גם מאות שנים לאחר מכן, ובעיקר בזכות פעילותו הספרותית.

פעילות ספרותית זו, החלה עם ההתעוררות של שנת תכ"ו, ומאז לא שקטה (האגדה מספרת שלפני תכ"ו היה הוא עם הארץ גמור, עוסק רק במלאכת הצורפות, ממנה נגזר כינויו,⁸ ורק בשנת תכ"ו נחה עליו רוח הקודש והחל לדרוש בבקיאאות עצומה בספר הזהר).⁹ במשך

⁶ מוצאים אנו אותו בניקולסבורג, שם נתכנסה החבורה לפני עלייתה, עם ר' חיים מלאך ור' יהודה חסיד 'נושאים ונותנים בענייני אמיר"ה [= אדונינו מלכינו ירום הודו. כינויו של שבתי צבי]. ראה בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תקי"ג.

⁷ חיים נתן דמביצר, כלילת יופי, ח"ב, קראקא תרנ"ג, קכא ע"ב. בשאלת התאריך המדויק של מעבר ר' העשיל מווילנא לקראקא, ראה שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 583, ובניהו, יוון (הערה 2) עמ' תעט. סיכום על חייו ר' העשיל ראה שלום, מחקרים ומקורות (הערה 2), עמ' 84-93, וכן הערך Zoref שכתב שלום באנציקלופדיה יודאיקה. וראה גם גרשם שלום, חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי, הוצאת שוקן, ליפסיה תרצ"ח, עמ' נו-נז. ירושלים וכן מאיר בניהו, שם, עמ' תסא-תסג.

⁸ אומנם בפנקס חברה קדישא, לפי הנוסח שהביא צונץ (הערה 1) 'הערות הוספות ותיקונים' עמ' 63, נקרא הוא 'ה"ה מ"ו מהרר [= הרב החכם מורנו ורבנו מורנו הרב ר'] יהושע העשיל במהורר [= בן מורנו הרב ורבנו ר'] יוסף מווילנא צורף שידע לצרף אותיות התורה! אפשר אומנם שדברים אלה אינם סותרים את הידיעה על מלאכתו, ואין כאן אלא תוספת מליצה המתאימה למקובל, ולפי דברי חז"ל על בצלאל, שידוע היה לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ (בבלי, ברכות, נה ע"א). אומנם לפי נוסח אחר של פנקס הקהילה, הכינוי 'צורף' מיוחס בבירור גם לאביו יוסף, ומכאן שהיה זה שם משפחה (אלא אם כן מלאכת הצורפות, שנזכרת גם שם כמלאכתו של ר' העשיל, עברה מאב לבן). נוסח זה התפרסם במאמר 'דברים עתיקים מקראקא', המגיד ב, גיליון 11, עמ' 2, והמחבר עומד שם על היות 'צורף' שם משפחה. שם מחבר המאמר לא נזכר בהמגיד, אך צונץ, המביא מדבריו (שם), מכנהו 'ידידי החכם מו"ח', ודומה שהכוונה למרדכי וייסמן חיות המופיע לעתים בהמגיד בשם זה (אך אולי אין זה שם אלא ראשי תיבות: מורי חותני).

⁹ העדויות השונות על כך הובאו ונידונו אצל בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תסא-תסב. אך בניהו הביא גם עדות סותרת (גם היא סיפור פלא) ולפיה לימודו (או ביתר דיוק, גילוי) של ר' העשיל החל כבר קודם לכן, בשנת ת"כ, כשברח מעירו מפני מלחמת רוסיה, פולין ושוודיה לאמשרדם ונזדמן בספינה עם ר' משה רבקה מווילנא, בעל פירוש באר הגולה על השולחן ערוך.

עשרות שנים עסק ר' העשיל בכתיבה,¹⁰ וכתב ככל הנראה אלפי דפים,¹¹ המחולקים לחמישה חלקים ומכונים ספר הצורף. רובו של קורפוס עצום זה, שאותו ייעד ר' העשיל ללימודו של מלך המשיח,¹² אינו מצוי עתה בידי חוקרים (אף אם קיים בחצרות החסידים¹³), אבל בכל זאת יודעים אנו על אופיו של הספר והרבה מתורתיו (נוסף על תורות ר' העשיל הידועות לנו מן האיגרות שנזכרו לעיל¹⁴), כי חלק ממנו נמצא בידנו, ואף אם אין זה חלק גדול מתוך הספר השלם, בכל זאת מרובה הוא בכמותו, וחשוב גם באיכותו, כי מדובר בכתב ידו של המחבר עצמו. אוטוגרף זה של חלק מספר הצורף, הנמצא בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, מחזיק קרוב לשלוש מאות דפים הכתובים בצפיפות משני צדיהם.¹⁵

¹⁰ מצויה בידנו גם מובאה מכתבתו משנת תנ"ה. ראה להלן ליד הערה 651.

¹¹ לפי עדותו של אחד מחסידי ר' העשיל, רק החלק החמישי של הספר מחזיק אלף ומאה דפים. והוא מוסיף ומצטט את רבו ש'אמר שלא יהיה לזה הספר קץ אפילו כל השמים יריעות! ראה שלום, כתבי יד בקבלה (הערה 2), עמ' 240. ולפי פנקס חברה קדישא, שהועתק בעיר הצדק, הערות הוספות ותיקונים (הערה 1), עמ' 64, החלק החמישי החזיק 'אלף וכמה מאות דפים'. העותק שראה זאב רבינוביץ הכיל לפי עדותו (ראה להלן, הערה 103) אלף וארבע מאות עמודים.

¹² ראה פריימאן (הערה 3), עמ' 101.

¹³ ראה להלן, הערה 104, ולידה.

¹⁴ לעיל, הערות 2, 3.

¹⁵ כ"י בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים 465⁸⁰, דפים 1-279. גרשם שלום תיארו בספרו כתבי יד בקבלה (הערה 2) עמ' 157-158 סימן 114 סעיפים 1-2, וקבע שהוא אוטוגרף. אומנם שם עדיין לא עמד שלום על זהות המחבר, והשלים זאת בספרו מחקרים ומקורות (הערה 2) עמ' 92 הערה 68 (כאן אומנם שלום אינו חוזר על הקביעה שלפנינו אוטוגרף, וכותב שזו 'העתקה ישנה, שנעשתה בלי ספק בחוג מקורביו [של ר' העשיל] בחייו'. אך לפי צורת הכתיבה ברור בעיני ששלום צדק דווקא בקביעתו הראשונה).

אוטוגרף זה שחקירתו נמצאת עדיין בראשיתה,¹⁶ ראוי לפרסום ולמחקר מקיף, כי כאן מתגלים פרקים חשובים של תורת השבתאות ותולדותיה, ואף כאלה שיש להם, כפי שניווכח לדעת, גם השפעה חשובה על הדורות הבאים. בספר זה, שהוא גם יומן אישי של המחבר, עולם השבתאות משולב עם צפונותיו האינטימיים של ר' העשיל, שהוא גם הגיבור הספר, לצד שבת צבי. כמו שבת צבי גם השם יהושע העשיל מופיע כאן לעתים קרובות, לעתים במפורש ולעתים ברמזי גימטריאות,¹⁷ ובאלה רמוזות תולדותיו ותפקידיו בדרך הגאולה. דוגמא אופיינית לכך יכול לשמש הקטע הבא:

והשבי"ע¹⁸ ב' יהוש"ע¹⁹ שנוליד בשנת שצ"ג²⁰ כדי לבטל ס' סמ' סמא' סמאל²¹ עשרה אתון של סמאל הרש"ע²² שנתעבר מעלמא²³ במלחמה לה²⁴ בע"ם סמא"ל²⁵ ביהושע²⁶, וכדין אתקיים קרא כמה שני²⁷ והשבי"ע בצחצחו"ת²⁸ נפשך.²⁹

¹⁶ בסקירתו על ר' העשיל במחקרים ומקורות (הערה 2) מסתמך שלום במקצת גם על כתב יד זה. עוד על כתב היד ומחברו מצוי בהערותיו של שלום בכתב ידו על העותק הפרטי שלו של ספרו כתבי יד בקבלה, בדף המוצמד לתיאור כתב יד זה (ראה בהערה הקודמת).

¹⁷ דוגמה מעניינת היא המלה 'ישועתך' המופיעה לעתים קרובות כגימטריה של השם 'יהושע העשיל' (דוגמה לכך ראה להלן, בהערה 20), והיא דומה מאוד לגימטריה השבתאית המפורסמת 'בישועתך' = 'שבת צבי' (ראה גרשם שלום, שבת צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, ירושלים תשי"ז, עמ' 239). הגימטריה 'יהושע העשיל' עולה אף טוב יותר, כי בשביל שבת צבי צריך להוסיף 6 כמניין האותיות של 'בישועתך'. דוגמאות נוספות ראה בהערות 26, 28, 156, 238, 239, 371, 372, 585.

¹⁸ מ'והשביע בצחצחות נפשך' דלהלן.

¹⁹ 'ב יהושע' הן אותיות 'והשביע'. יהושע הוא שמו העברי של ר' העשיל, והאות ב' לפניו היא בית הכלי, לפי ההמשך דלהלן.

²⁰ בגימטריה 'והשביע' (וכן 'ב יהושע'). את תאריך הולדתו המדויק כתב ר' העשיל גם במקום אחר בספרו, כפי שמצטט רבינוביץ מן העותק שראה בסטולין ('מן הגניזה', הערה 3 עמ' 131. ההערות בסוגריים הן שלי): 'ישועתך... יהושע העשיל' ['ישועתך' בגימטריה 'יהושע העשיל'. וראה לעיל הערה 17]... בכור שור [רמז לשם אביו יוסף, לפי בר' לג 17. וכרמז למשיח בן יוסף] שנולד ביום ו' וו' [כלומר יב] ימים לחדש אייר שנת שצ"ג לפ"ק'.

כפי שיהושע בן נון חלש את עמלק לפי חרב, כך מסוגל יהושע העשיל 'לבטל' את סמאל, מפני שבגימטריה השם יהושע עולה למניין ס' סמ' סמאל',³⁰ ולפי כלל קבלי ידוע יכול אדם 'לבטל' את יריבו, אם שמות שניהם שווים בגימטריה. במיוחד הרבה להשתמש בעיקרון זה ר'

²¹ כלומר השם סמאל 'בריבוע', לפי המינוח של המקובלים. יש לציין שבדרך כלל לשם ביטול משתמשים דווקא בסדר ההפוך, כגון 'איזדהר משברירי שברירי ברירי רירי רי' (בבלי, פסחים קיב ע"א). על הגימטריה של שם זה אדון להלן בפנים.

²² עשר האותיות ס' סמ סמאל' מציינות את עשר הספירות של צד הטומאה.

²³ כלומר, שעבר מן העולם. דומה שהכוונה כאן יותר לעתיד מאשר לעבר.

²⁴ ר' העשיל כותב את השם המפורש במלואו.

²⁵ לפי 'מלחמה לה' בעמלק מדר דר' (שמ' יז 16). על 'מדר דר' ראה להלן. המלים 'בעם סמאל' עולות בגימטריה כמו 'בעמלק' + 1 (כלומר 'עם הכולל', לפי המינוח של המקובלים). סמאל נחשב לשרו של עשו, שעמלק הוא מזרעו ומייצג את תכלית רשתו.

²⁶ = על ידי יהושע. בעזרת בית הכלי עולה השם למניין שצ"ג. יהושע בן נון שימש שר הצבא במלחמה נגד עמלק המתוארת בשמ' יז, שבמסגרתה נאמר אותו פסוק. במקום אחר בכתב היד (דף 188 ע"ב) עוסק רב העשיל בפסוק אחר מאותה פרשה: 'ויהי ידיו אמונה עד בא השמש' (שמ' יז 12), ודורש את מילת 'השמש' במלואה: הא שין מם שין, ובכך רומז הוא לשם יהושע העשיל שעולה בגימטריה כמניין 'הא שין מם שין', כפי שמובא במקומות אחרים (ראה להלן, ליד הערה 449, 462, 573), ו'אמונה' היא בגימטריה 'צבי', כמפורסם בספרות השבתאית (ראה להלן, הערה 428 ולידה). באותו עמוד מחשב ר' העשיל גם את שמו שלו כ'שם מלא', ומוצא ש'יוד הא ואו שין עין הא עין שין יוד למד' עולות בגימטריה כמניין 'שמע ישראל יהו"ה אלהינו יהו"ה אחד' (החשבון עולה עם הכולל).

²⁷ = שנאמר. יש' נח 11.

²⁸ 'יהושע העשיל' בגימטריה.

²⁹ כ"י ירושלים 114 (להלן: האוטוגרף), דף 220 ע"ב.

³⁰ יהושע = 391, ס סמ סמאל = 392. הגימטריה עולה אפוא בתוספת 1, כלומר 'עם הכולל'.

נתן שפירא, בעל ספר מגלה עמוקות,³¹ שעל הזיקה בינו לבין ר' העשיל עוד נדבר רבות,³² ונראה כוודאי שממנו שאב ר' העשיל גם כלי מלחמה זה.

סמאל, שרו של אדום, מסמל כידוע את הנצרות, ולר' העשיל, ששמו ושם אביו הם כשמו ושם אביו (יש אומרים: החורג) של המשיח הנוצרי (יהושע בן יוסף), קל לבטלם לפי עיקרון זה, מה גם שיהושע ובן יוסף ידועים ביהדות כשמות של משיחים מלחמתיים. אך הכתובת בקטע שלפנינו היא מדויקת יותר מזו, הפורעים בימי גזרות ת"ח. ר' העשיל מצא רמז לשנה זו במלים 'דר דר', העולות בגימטריה כמניין ת"ח,³³ והמצויות בסוף הפסוק המצוטט כאן בחלקו 'מלחמה לה' בעמלק מדר דר'.³⁴

שנת ת"ח מהווה אכן תחנה חשובה בחיי ר' העשיל. באוטוגרף משתלבת שנה זו באוטו-ביוגרפיה המשיחית, המתוארת כאן בלשון רזים, ולא כולה מחוורת עד סופה.³⁵ התמונה הכללית העולה מכאן³⁶ מדברת על התעוררותו הראשונה של ר' העשיל בשנת ת"ח, המכונה גם כאן בכינוי 'דר דר', ועל השתלמותה של התעוררות זו בשנת תכ"ו,³⁷ שבה נוספו שלושה ווים

³¹ ראה מאמרי 'יונה בן אמתי כמשיח בן יוסף', מחקרים... מוגשים לישעיהו תשבי במלאת לו שבעים וחמש שנים, ירושלים תשמ"ו (בעריכת יוסף דן ויוסף הקר). (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ג (תשמ"ד)), עמ' 277. מאמר זה, כרוב מאמרי הנזכרים להלן, ניתן לקריאה (ובצורה מעודכנת) גם באתר האינטרנט שלי, שכתובתו: <http://pluto.huji.ac.il/~lieb/zohar>

³² להלן, בפרק הבא.

³³ דוגמה לדרשה כזאת תמצא גם בציטוטו של רבינוביץ, ממש לפני הקטע שהובא משם לעיל בהערה 20.

³⁴ ראה לעיל הערה 25.

³⁵ בין השאר מתוארים כאן (בדף 211 ב) ייסורים קשים, מאסר וכוויות, שסבל המחבר בדרכו המשיחית, מ'אדם בליעל' בלתי ידוע. 'אדם בליעל' הוא גם כינוי לסטרא אחרא (או לבחינה מיוחדת בעולם הרע), שרווח בספרות רעיא מהימנא ותיקוני הזהר (ראה למשל זוהר ח"ב, קיה ע"ב).

³⁶ דף 204 א, 211 ב ועוד.

³⁷ לפי אחד ממכתביו, בשנת תכ"ו 'ארובות השמים נפתחו' לנבואה ולגילוי סודות. ראה בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תעח.

ל'דר דר', והתקבל הצירוף 'דור ודור', העולה בגימטריה תכ"ו. שני שלבים אלה מצאנו גם אצל שבתי צבי, שהתעוררותו הראשונה היתה בשנת ת"ח,³⁸ ושיא פעילותו המשיחית היתה כידוע בשנת תכ"ו.

אך השלב השלישי בקריירה המשיחית של ר' העשיל אינו ידוע ממקור שבתאי אחר, וזמנו שנת תמ"ח, במלאת ארבעים שנה לגזרות ת"ח, שנת הנקמה מאדום, כי תמ"ח עולה בגימטריה גם כמניין 'וידו אוהזת', הלקוח מתיאור לידתו של יעקב: 'וידו אוהזת בעקב עשו'.³⁹ גאולת אותה שנה מתוארת גם באופן סקסואלי, כבעילת בתולה, שכן תמ"ח עולה בגימטריה כמניין 'הבתולה'. דומני שדברים אלה לא נכתבו לא קודם לכן, אלא מתארים הם, כנבואה שלאחר מעשה (vaticinium ex eventu) מאורע שכבר קרה על במת ההיסטוריה, ובחיי ר' העשיל. אפשר שגאולתו של ר' העשיל כרוכה היתה גם בבעילת בתולה בשר ודם,⁴⁰ בדומה למה שמצינו בדמויות משיחיות רבות אחרות במהלך ההיסטוריה.⁴¹ אף דומה שאותו ניסיון סקסואלי נותר אף בזיכרון של חסידי ר' העשיל בדורות הבאים, ואליו רומזים דבריו של ר' מנחם מנדל משקלוב, שיובאו וינותחו בהמשך.⁴²

³⁸ ראה שלום, שבתי צבי (הערה 17), עמ' 111.

³⁹ בר' כה 26 (שם אומנם כתוב 'אחזת' חסר ואו). דף 204 א.

⁴⁰ ראה להלן, ליד הערה 195.

⁴¹ דוגמה לדבר תימצא בדרך שבה הבין ר' משה חיים לוצטו את נישואיו לציפורה אשתו, ראה על כך ישעיה תשבי, נתיבי אמונה ומינות, רמת גן 1964, עמ' 197-201. דוגמה בולטת אחרת היא קשרו של סימון מאגוס, המכשף השומרוני, עם הזונה הלנה מצור, שנחשבה לגלגול הלנה מטרויה ומחשבת האל. ראה על כך במאמרי 'פורפוריתיה של הלנה מטרויה וקידוש השם'. בתוך: משה חלמיש (עורך), ספר יובל לכבודו של יוסף בן שלמה, אוניברסיטת בר אילן תשס"ו (= דעת 57-59), עמ' 95-99.

⁴² להלן, ליד הערה 454.

בעל מגלה עמוקות ור' העשיל, מציאות ואגדה

כפי שראינו,⁴³ במלחמותיו הרוחניות נוקט ר' העשיל בדרכו של ר' נתן בן שלמה שפירא מקראקא, בעל ספר מגלה עמוקות. אכן דומה שר' העשיל, הרגיל לצטט מכתבי בעל מגלה עמוקות⁴⁴ ומושפע ממנו עמוקות,⁴⁵ ראה עצמו כממשיכו, ואם לא הוא עצמו, כך בוודאי ראוהו חסידיו. ר' העשיל המשיך את דרכו של ר' נתן לא רק בתורתו התיאורטית, אלא גם בתפקיד המשיחי, שייחס לעצמו ר' נתן או לפחות ייחסה לו האגדה המאוחרת. אגדות כאלה על ייעודו המשיחי של ר' נתן שפירא רווחו הן בקרב החסידים והן בקרב בני כת סודית יהודית-נוצרית שמקורה בשבתאות שמצאה את ראשיתה ב'רב מגלה עמוקות'. במקום אחר עסקתי באגדות אלה, ועמדתי על הדמיון ביניהן.⁴⁶

גם על היות ר' העשיל יורשו של ר' נתן מצויה אגדה, אך במרוצת הדורות היטשטש בה שמו של ר' העשיל. כך אירע לעתים, כפי שנראה בהמשך, גם לשאר גילויי ההשפעה שלו, ששמו טושטש בהם לאחר שנתבררה שבתאותו. אגדה זו השתמרה אצל החיד"א (ר' חיים יוסף

⁴³ לעיל ליד הערה 31.

⁴⁴ ראה שלום, מחקרים ומקורות (הערה 2), עמ' 85.

⁴⁵ דוגמה להשפעה כזאת, ראה להלן הערה 266.

⁴⁶ בספרי סוד האמונה השבתאית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 214, 233-237. במחקר על כת זו שנתעורר בעקבות דברי, נשמעה הטענה שמכתבי בני הכת מזויפים הם, והכת כולה אינה אלא אגדה מיסיונרית. אך לדעתי אין לקבל טענה זו. המיסיונרים לעולם לא היו יכולים לחבר לכת את סיפור ההיסטוריה המיוחס לה במכתבים. אומנם מדובר בסיפור אגדה, אך הוא משולב באופן עמוק ביותר במקורות אזוטריים יהודיים. זאת הראיתי שם בדוגמאות אחדות, ולא להאריך אפטר להוסיף עתה את ההקבלה דלהלן בין האגדות על יורשי ר' נתן שפירא, ר' העשיל צורף ור' יהונתן אייבשיץ. עם זאת יש חשיבות רבה למחקר החדש, גם אם לא נקבל את טענת הזיוף הכלולה בו, והוא מאמרו של Pawel Maciejko, 'Christian Elements in Early Frankist Doctrine', בתוך: גלעד לתולדות יהודי פולין ותרבותם, כרך כ [תשס"ו], עמ' 13-41 של החלק האנגלי. וראה עוד: Pawel Maciejko, 'A Jewish-Christian Sect with a Sabbatian Background Revisited', *Kabbalah* 14 (2006), pp. 95-113.

דוד אזולאי), המספר ששמע אותה מפי בנו, ששמעה 'מפי גדולים בהיותו בשליחות מצוה בק"ק⁴⁷ קראקא'. וזה לשון האגדה, שגם החיד"א מציינה כ'פלא':

בק"ק קראקא היו צריכים רב, שהגאון עיר וקדיש⁴⁸ מהר"ר⁴⁹ נתן שפירא היה זקן מאוד, ושאלו אותו בעצתו ינחם,⁵⁰ ועשה שאלת חלום, והשיבו לו פ'⁵¹ 'הנני עומד שם לפניך'⁵² ר"ת⁵³ העשל, 'ע"ל הצו"ר'⁵⁴ גימטרי' קראקא⁵⁵.⁵⁶

החיד"א מפרש אומנם את השם העשל הנזכר כאן לא על ר' העשיל צורף אלא על העשל אחר,⁵⁷ שלא היה ולא נברא,⁵⁸ וכבר היה מי שהביע את ההשערה שהכוונה המקורית של

⁴⁷ = בקהילת קודש.

⁴⁸ דנ' ד' 10, 20. ושם הוא כינוי למלאך.

⁴⁹ = מורנו הרב ר'.

⁵⁰ = שינחה אותם בעצתו.

⁵¹ = פסוק.

⁵² שמ' יז 6. ושם: 'הנני עמד לפניך שם'.

⁵³ = ראשי תיבות.

⁵⁴ המשך אותו פסוק.

⁵⁵ 'על הצור' = 401. 'קראקא' = 402. יש להוסיף אפוא 1 בבחינת 'עם הכולל', או שצריך להיות: קראקא.

⁵⁶ חיים יוסף דוד אזולאי, שם הגדולים, מערכת גדולים, ערך העשל (אות ה סימן 11), וינה תרכ"ד, כא ע"א (הפיסוק שלי). על מקור נוסף לסיפור זה ראה צונץ (הערה 1), עמ' 105. מקור לסיפור מצוי בספרו של פינחס קאטצען-אלין-בוגען, יש מנחילין, ס' סז, בעריכת יצחק דב פעלד, ירושלים תשמ"ו, עמ' קסח.

⁵⁷ החידא מייחס זאת לסבו של ר' אברהם יהושע העשל בן יעקב, הרב המפורסם שעלה לכיסא הרבנות בקראקא בשנת ת"ד. החיד"א כותב העשל בלא יוד, וכך עולה גם מן הרמז שבראשי התיבות, שלא כמו ר' העשיל צורף, שכותב שמו עם יוד, וכתוב זה עולה גם מן הגימטריות והרמזים הרבים לשם יהושע העשיל המצויים בכתביו, ראה לעיל, הערה 17.

הסיפור היא על ר' העשיל צורף,⁵⁹ ורק כך אפשר למצוא לו יסוד. לשם כך יש אומנם צורך, בנוסף על שינוי אילן היוחסין שמסמיך החיד"א לאגדה, גם לשנות משהו באגדה עצמה. מסתבר שבמקורה לא דיברה אגדה זו על מועמד מיועד לכס הרבנות של קראקא, אלא על מועמד לרשת את תפקידו המשיחי, שכן ר' העשיל צורף לא היה רב ופוסק, ולא ישב על כסא הרבנות בקראקא, אף שגר בעיר זו בשנותיו האחרונות, ולפי מסורות אחדות 'כל ימיו לא מש מבית מדרשו של המקובל בעל מגלה עמוקות וכתב שם יומם ולילה רזין עלאין'.⁶⁰ אומנם היה מי שכתב שר' העשיל צורף היה תלמידו של בעל מגלה עמוקות והתקבל לאב בית דין אחרי מות רבו,⁶¹ אך ידיעה זו, שנכתבה בלי ספק בעקבות אגדה זו שבכתבי החיד"א,⁶² איננה אפשרית גם לפי סדר הזמנים, שכן ר' העשיל צורף רק נולד כזכור בחודש אייר שנת שצ"ג,⁶³ ור' נתן שפירא נפטר באותה שנה, שלושה חדשים מאוחר יותר.⁶⁴

⁵⁸ לר' אברהם יהושע העשל בן יעקב לא היה סב בשם העשל, ובעיר קראקא לא היה רב בשם העשל לפני ר' אברהם יהושע העשל, ועוד קושיות, שאותן מנה צונץ (הערה 1), עמ' 106.

⁵⁹ צונץ, שם.

⁶⁰ כך צוטט מפנקס קהילת קראקא, במאמר 'דברים עתיקים מקראקא' (במקום המצוין לעיל בהערה 8), מכאן הובאו דברים אלה גם אצל אליעזר ליזר בן מאיר לאנגדסהוטה, עמודי העבודה ח"ב, ברלין תרכ"ב, עמ' 307, וגם אצל שמואל יוסף פין, קריה נאמנה, ווילנא תרע"ה, עמ' 281. צונץ (הערה 1) 'הערות הוספות ותיקונים' עמ' 62-63, מעיד שנוסח זה אינו בפנקס חברה קדישא שראה, וכך כותב גם דמביצר (הערה 7), קכח ע"ב. אך אפשר שהכוונה לפנקס אחר (מחבר המאמר בהמגיד אינו מזכיר שהמדובר בפנקס חברה קדישא).

⁶¹ עמודי העבודה (הנ"ל בהערה הקודמת), שם. צונץ, שם, עמ' 106, מצטט ידיעה זו מספר עמודי העבודה ח"ב עמ' ש"ז, ושולל את אמיתותה הידיעה.

⁶² זאת גם דעתו של צונץ (הערה 1), עמ' 106, שציטט ידיעה זו מספר עמודי העבודה (שם), ושולל את אמיתותה. ואכן בהמשך דבריו מביא בעל עמודי העבודה את תולדותיו של ר' העשיל, כפי שהובאו אצל החיד"א אחרי סיפור האגדה, ואלה כאמור אינם נוגעים לר' העשיל צורף.

⁶³ ראה לעיל הערה 20.

⁶⁴ ר' נתן נפטר בי"ג באב שצ"ג. ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 234 והערה 118.

עובדה זו מקשרת אומנם עוד יותר את ר' העשיל לר' נתן, אך מחייבת להוסיף עוד שינוי לאגדה שמביא החיד"א. מסתבר שבמקור לא דיבר ר' נתן על יורש מבוגר ומלומד, אלא על תינוק בשם העשיל שנולד בשנת פטירתו. לפי שחזורנו זה דיברה אפוא האגדה במקורה על כך שבשנת מיתתו ביקש ר' נתן יורש לפעילותו המשיחית, ונאמר לו מן השמים שמדובר בתינוק שנולד בשנה זו ושמו העשיל, וזה התגשם בר' העשיל צורף, שנולד באותה שנה, והמשיך באותה פעילות, וגר בסוף ימיו בביתו של ר' נתן בקראקא.

שיחזור זה מקבל אישור ממקור בלתי צפוי, מאגדה מקבילה שמצויה בכתבים דלעיל של הכת הסודית היהודית-נוצרית. גם שם מדובר על ר' נתן שפירא מקראקא (המכונה בלשון הגרמנית של הכתבים 'הרב מגלה עמוקות'), שכשנטה למות נתבשר מן השמים שבשנה זו עתיד להיוולד יורש, שיעשה תשועה בישראל, ואף שמו של אותו יורש נתגלה לו אז. אומנם שם שמו של אותו יורש איננו העשיל אלא יהונתן, ואין המדובר בר' העשיל צורף אלא בר' יהונתן אייבשיץ.⁶⁵

מבחינות מסוימות מתאימה אגדה זו מתאימה אכן דווקא לר' יהונתן, שכן זה היה באמת מזרעו של ר' נתן שפירא, ואף נולד בעירו,⁶⁶ אך בעיקרו של דבר לוקה האגדה בנוסח זה באנאכרוניזם ממש, כי ר' יהונתן לא נולד בשנת מיתתו של ר' נתן שפירא, אלא כשישים שנה מאוחר יותר!⁶⁷ אך ר' העשיל נולד כזכור באותה שנה, שלושה חודשים לפני פטירת ר' נתן.⁶⁸ ברור אפוא שמנסחי אגדת הכת השתמשו באגדה על ר' העשיל, והתאימה לגיבורם, ר' יהונתן. מאידך גיסא, דומה שגם אגדת ר' העשיל, כפי שמוסר אותה החיד"א, מושפעת מאגדת איגרות הכת. כזכור, לפי דברי החיד"א היה ר' נתן שפירא 'זקן מאוד', אך ר' נתן נפטר לעולמו בהיותו

⁶⁵ ראה בספרי (שם), עמ' 214, 233.

⁶⁶ ראה בספרי (שם), עמ' 233, ושם המסורות השונות על לידת ר' יהונתן, בקראקא או בפנינטשוב הסמוכה לה.

⁶⁷ ר' יהונתן נולד בשנת ת"נ או תנ"ב או תנ"ו. ראה בספרי (שם), עמ' 234 והערה 117.

⁶⁸ ראה לעיל, הערות 20, 64.

רק בן ארבעים ושש שנים!⁶⁹ פרט שגוי זה מקורו בוודאי בבית מדרשם של אנשי הכת, שגם אצלם מתואר ר' נתן כזקן מופלג וסב לנינים. אצלם מסתברת טעות זו מתוך רצונם לחבר בין נתן ליהונתן. מאחר שאולי חשו הם באופן עמום שר' נתן שפירא הוא בן תקופה קדומה יותר, היה להם עניין להאריך ככל הניתן את שנות חייו (כדי שבאמת ישיגו שנות חייו את שנת לידתו של ר' יהונתן, על ר' נתן להיפטר מן העולם בן לפחות מאה וחמש שנים). מכל מקום עניין רב יש באגדה זו ובגלגוליה, שהועברה ממקובל ומנהיג שבתאי אחד, הוא ר' העשיל, למקובל ומנהיג שבתאי אחר, ר' יהונתן אייבשיץ (אומנם לפי ההשקפה המובעת במכתבי הכת, לא היה ר' יהונתן שבתאי אלא נוצרי נסתר).

השפעתו של ר' העשיל

לא רק אגדות נפוצו על ר' העשיל, גם דברי תורתו לא מתו עם מותו. בייחוד נודע כמעריץ של ספר הצורף ר' ישראל בעל שם טוב, מייסד תנועת החסידות, ונמסר מפיו שהיה אומר תמיד שעל ידי ספר זה יוכל לבנות עולמות.⁷⁰ הבעש"ט, שנולד בשנת מות ר' העשיל, ידע גם על התעוררותו של ר' העשיל בשנת ת"ח. שכן המקובל ר' שבתי מראשקוב, תלמידו הקרוב של הבעש"ט, מסר מפיו דברים אלה:

באשר בשנת ת"ח היה עת רצון, קול ה' יחולל אילות⁷¹ להוליד נשמת משיח.⁷² וכאשר היה בעו"ה⁷³ קיטרוג ר"ל⁷⁴, קיבל אותה⁷⁵ הרב המחבר⁷⁶ וחיבר כמה ספרים ע"י⁷⁷ מעשה התשובה שהיה בידו בעת.⁷⁸

⁶⁹ על סתירה זו מעיד גם צונץ (הערה 1), עמ' 105.

⁷⁰ כך לפי רשימה של אחד ממשכילי גליציה, אמר ר' יהושע בן אהרן מדינאוויץ (ראה להלן הערה 78) לר' לוי יצחק מבארדיטשוב. ראה זאב רבינוביץ, 'על "ספר הצורף" לר' יהושע העשיל צורף', ציון ו (תש"א), עמ' 81.

⁷¹ תה' כט 9. וראה בהערה הבאה.

⁷² לפי המיתוס הקבלי המדבר על הולדת המשיח מאיילה, היא השכינה, באמצעות נשיכת נחש ברחמה. על מיתוס זה בזוהר ובקבלת האר"י, ראה מאמרי "תרין אורזילין דאיילתא" - דרשתו הסודית של האר"י לפני מותו, רחל אליאור ויהודה ליבס (עורכים), קבלת האר"י, ירושלים תשנ"ב (= מחקרי ירושלים למחשבת ישראל כרך י), עמ' 126-148, 166-169. על מיתוס זה בשבתאות ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 13

דברים אלה שנמסרו מפי הבעש"ט, אודות נשמת המשיח שנמסרה לר' העשיל צורף, מזכירים מאוד את הדברים שנמסרו מפי הבעש"ט על שבתי צבי, ומצויים בספר שבחי הבעש"ט בנוסח שנשתמר בכתב יד, ולפיהם גם בשבתי צבי היה 'ניצוץ משיח',⁷⁹ אך 'נשמת משיח' היא כמובן יותר מאשר 'ניצוץ'. אם כל כך העריץ הבעש"ט את ר' העשיל, סביר שהושפע ממנו גם בתורתו, ודוגמה אפשרית לכך נראה בהמשך.⁸⁰

הבעש"ט החזיק בספרייתו כתב יד של ספר הצורף. על כתב יד זה נמצא כתוב, אולי בכתיבת הבעש"ט, בזה הלשון⁸¹:

הספר הלז חברו ויסדו ה"ה⁸² החכם השלם, רוח ה' דיבר בו ומלתו על לשונו,⁸³ כבוד שמו מו"ה⁸⁴ העשיל צורף מק'⁸⁵ קראקא⁸⁶ אשר היה רוח אחרת אתו,⁸⁷ כמאמר הכתוב

177-178. דרוש משיחי ארוך על האיילה (וגם על המלה 'אילות') מצוי אצל ר' העשיל צורף באוטוגרף, דפים 210-211.

⁷³ = בעוונותינו הרבים.

⁷⁴ = רחמנא לצלן.

⁷⁵ כלומר את נשמת המשיח.

⁷⁶ = ר' העשיל צורף.

⁷⁷ = על ידי.

⁷⁸ דברים אלה הביא ר' יהושע בן אהרן מדינאוויץ, בהקדמת העתקת ספר הצורף שלו, והביאם משם רבינוביץ, 'מן הגניזה' (הערה 3), עמ' 129.

⁷⁹ יהושע מונדשיין, ספר שבחי הבעש"ט, פקסימיל מכתב-היד היחידי שנודע לנו, עמ' 98 (בנוסח הנדפס של הספר כתוב 'ניצוץ קדוש' במקום 'ניצוץ משיח'). ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 262-263. קשה להניח שעורכי שבחי הבעש"ט היו מייחסים כזאת לבעש"ט אם לא אמר זאת. בצירף 'ניצוץ משיח' השתמש הבעש"ט גם בנוגע לר' חיים ן' עטר, ראה להלן ליד הערה 641.

⁸⁰ להלן, ליד הערה 642.

⁸¹ בדילוגים ובהוספת סימני פיסוק.

לב טהור ברא לי וכו'.⁸⁸ ומן שמיא הוה דזכה לי⁸⁹ לכמה וכמה סודות נפלאים ונוראים ...
והמה כתב יד המחבר עצמו⁹⁰ ... ומתוך כתלי כתבו ידע⁹¹ בו כי איננו שכל אנושי.⁹²

הבעש"ט לא הסתפק באוטוגרף זה של ספר הצורף, וביקש גם להעתיקו, ואף מסר לשם כך
את העותק שבידו לתלמידו ר' שבתי מראשקוב, אך לא נסתייע הדבר מפני פטירתו של
הבעש"ט. אחרי מות הבעש"ט עבר הספר לחזקתו של בנו, ר' צבי הירש, ואחרי מותו של זה

⁸² = הרב הגדול, או כיוצא בזה.

⁸³ לפי שמ"ב כג 2. ושם נאמרו הדברים על המלך דויד.

⁸⁴ = מורנו ורבנו הרב.

⁸⁵ = מקהילת.

⁸⁶ אומנם רוב חייו חי ר' העשיל בוילנא, אך לקראקא עקר מעט לפני מותו, ושם מקום קבורתו.

⁸⁷ לפי במ' יד 24. ושם נאמר זאת על כלב בן יפונה, היחידי מבין המרגלים שמלא אחר דברי האל. וכאן דומה
שהכוונה לרוח הקודש או לרוח נבואה.

⁸⁸ תה' נא 12: 'לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי'.

⁸⁹ = ומן השמים היה שזיכה אותי.

⁹⁰ אפשר אפוא שכרך זה כלל גם את האוטוגרף הנמצא עתה בירושלים. המובאות המצויות מן ההעתקות
שנעשו ממנו שייכות לכתבי ר' העשיל מן השנים המאוחרות של חייו, כפי שנראה מהמובאה שמביא ר' אשר
זעליג מרגליות, ראה להלן, ליד הערה 663, ותקופה זו אינה מיוצגת באוטוגרף הירושלמי. אך יש בידינו עדות
שההעתקה מן ההעתקה שהועתקה מהספר שהיה ברשות הבעש"ט, חולקה לשלושה חלקים. ראה הדברים
המובאים אצל רבינוביץ, 'מן הגניזה' (הערה 3), עמ' 130. עדות על כך שחלקים אלה היו נפרדים זה מזה אצל
בעלים שונים ראה רבינוביץ, 'ספר הצורף' (הערה 70), עמ' 81.

⁹¹ כנראה במשמעות 'ניכר'.

⁹² כתובת זו העתיק מהעותק של הבעש"ט ר' יהושע בן אהרן מדינאוויץ, שהעתיק משם את הספר כולו. את
הספר בהעתקו של ר' יהושע מצא זאב רבינוביץ בסטולין, ופרסם את דברי ר' יהושע במאמרו 'מן הגניזה'
(הערה 3), עמ' 128.

עבר לידי בנו, ר' אהרן, וזה ציווה להעתיקו, כדי לשומרו ולהפיצו.⁹³ זו, דומני, כמעט הידיעה היחידה שהשתמרה בידנו אודות מעלליהם של ר' צבי ושל בנו ר' אהרן מטיטוב. ואולי כאן יימצא קצה של הסבר לתעלומה הגדולה, מדוע אבד כמעט זכרו של ר' צבי, בנו יחידו של הבעש"ט, וזכר צאצאיו, מתולדות התנועה החסידית, זו שייסדה מנהיגות המבוססת על שושלות הנמשכות מאב לבן (מבתו של הבעש"ט, אדל, ידועים אכן צדיקים מפורסמים).⁹⁴ אולי דבקותם היתרה של ר' צבי הירש ובנו בספר הצורף לא עלתה בקנה אחד עם רוח החסידות כפי שהתפתחה בבית מדרשו של המגיד ממעזריטש. רוחו של המגיד שונה מרוח ספר הצורף,⁹⁵ ואין שחר לעלילות המתנגדים 'שממש כל דרשות הספר ליקוטי אמרים'⁹⁶ נלקחו מספר הצורף אות באות',⁹⁷ או, בנוסח קצת יותר מרוכך, ש'ר' בער ממעזריטש ... העתיק הרבה מספר הצורף אות באות בספרי⁹⁸ ליקוטי אמרים והוסיף מדליה⁹⁹ מכעין תורת הצורף'.¹⁰⁰

אך גם אם לספר הצורף לא היתה השפעה מכרעת על רוח החסידות, החסידים לא דחו את הספר, ולא הפסיקו לכבד את מחברו. הספר שהיה ברשות הבעש"ט הועתק כאמור, וההעתק היה בגנזי ר' ישעיה הלוי מדינאוויץ, רבו של ר' יהושע המעתיק, ומהעתק זה הועתק הספר עוד פעם על ידי ר' נחום טברסקי מטשרנובל, והוא הורישו לבנו מרדכי, וזה חלקו בגורל ומסרו לשלושת בניו שעשו להם העתקות נוספות, וכן מסרוהו להעתקה לר' אהרן מקרלין.¹⁰¹

⁹³ כך לפני דברי המעתיק ר' יהושע, שם, עמ' 129-130.

⁹⁴ ר' אפרים מסידילקוב ור' ברוך ממדזיבז. בן בתה של אדל, פייגא, היה כיזוע ר' נחמן מברסלב.

⁹⁵ ראה שלום, מחקרים ומקורות (הערה 2), עמ' 92-93. וראה עוד, גרשם שלום, 'הנביא השבתאי ר' העשיל צורף – ר' אדם בעל שם', בספרו מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 592-593.

⁹⁶ זה שמו האחר של הספר מגיד דבריו ליעקב, של המגיד דב בער ממעזריטש.

⁹⁷ הובא אצל רבינוביץ, 'ספר הצורף' (הערה 70), עמ' 82.

⁹⁸ אולי צריך להיות: בספרו.

⁹⁹ = משלו.

¹⁰⁰ גם נוסח זה הובא אצל רבינוביץ, 'ספר הצורף' (הערה 70), עמ' 83.

¹⁰¹ לפי דברי המעתיקים שהובאו במאמרו של רבינוביץ, 'מן הגניזה' (הערה 3), עמ' 130.

העתקות של ספר הצורף נמצאו בידי החסידים בבראד ובברדיצ'וב,¹⁰² ושני כרכים של העתקה של חלק מן הספר, המכילה יותר מאלף עמודים, מצא החוקר זאב רבינוביץ בגניזה בעיירה סטולין שעל גבול פולין ורוסיה, והעתיק ופרסם ממנו משהו (ובעיקר את הקדמות המעתיקים), 'אשר עלה בידינו להציל לפי שעה'.¹⁰³ ודומה שהחשש המרומז במלים אלה אכן התממש, וכתב-יד זה אבד בשואה יחד עם בעליו. אבל העתקה אחרת, גם היא משושלת טברסקי, הגיעה עוד קודם לכן לארץ ישראל.¹⁰⁴ מכתבי יד אלה הביאו החסידים בספריהם, זעיר פה וזעיר שם, מובאות מדברי ר' העשיל צורף, המלווים בדברי הערצה אל מחברו.¹⁰⁵

יתר על כן, הרב והצדיק החסידי ר' לוי יצחק מברדיצ'וב, אשר 'הפליא בשבח הספר הזה ומחברו', ביקש אף להדפיס את ספר הצורף, ולא עלה בידו, מפני שאיש ההלכה הידוע ר'

¹⁰² ראה רבינוביץ, במאמרו 'ספר הצורף' (הערה 70).

¹⁰³ רבינוביץ, 'מן הגניזה' (הערה 3), עמ' 126-132. וראה שם עמ' 128.

¹⁰⁴ כ"י זה נמצא בשנת 1955 בידי ר' משולם זושע טווערסקי בבני ברק. ראה שלום, מחקרים ומקורות (הערה 2), עמ' 92 הערה 68.

¹⁰⁵ גרשם שלום מצא שאחד מחסידי סטולין, ר' יעקב נתן מטורוב, מצטט מכתב יד זה, ומכנה את רב העשיל בכינויי כבוד מופלגים (ראה שלום, מחקרים ומקורות [הערה 2], עמ' 91 הערה 65), ציטוטים נוספים מצא שלום אצל החסיד ר' אשר זעליג מרגליות (שלום, שם, עמ' 92 הערה 68), ואחד מהם יובא להלן, ליד הערה 663. ציטוט אחר כזה מצא דוד אסף אצל ר' אברהם דוב מאוורוץ', בספר בת עין, תר"ז (ראה דוד אסף, 'מוולין לצפת: דיוקנו של ר' אברהם דוב מאוורוץ' במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה', שלם ו [תשנ"ב] עמ' 230 הערה 25). אינפורמציה נוספת על כתבי יד אלה ותולדותיהם התפרסמה בתוך: קובץ בית אהרן וישראל: מאסף מרכזי לתורה ולהלכה לחו"ר הישיבות והכוללים של מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות, שנה יא, גליון ה (סה), סיוון תמוז תשנ"ו, עמ' קמה-קמו (תשע"ה-תשע"ו), ושם מצויות גם הפניות נוספות. אני מודה למר יונתן מאיר שהפנה אותי למקום זה. ספר הצורף מצוטט גם בספר יסוד יוסף, למקובל החסיד ר' יוסף יוסקא בן יצחק הלוי, מינקאוויץ תקס"ג, סז ע"ב (תודה למר אורי גלמן שהפנה אותי אל מקום זה). ודרך אגב, באותו עמוד שר' יוסף מצטט בו את ספר הצורף, עוסק הוא באופן אינטנסיבי גם בגימטריאות העולות למספר תתי"ד, ומקשר זאת לבחינת תפארת. ומאחר שהמספר תתי"ד חשוב כל כך בספרות השבתאית, כי הוא עולה למניין 'שבתי צבי', וגם ספירת תפארת היא עיקר גדול בספרות זו, יש מקום לחשוש שגם בעל יסוד יוסף שבתאי היה, ואולי היה מתלמידיו או תלמידי תלמידיו של הנביא השבתאי ר' העשיל צורף.

אפרים זלמן מרגלית מצא שמדובר בספר שבתאי.¹⁰⁶ גרשם שלום, שחיבר ידיעה זאת עם מה שראינו לעיל, שברשות הבעש"ט היה ספר זה והוא העריצו מאוד, הגיע לכלל מסקנה שהד לעניין זה כלול בסיפור המצוי בראשית ספר שבחי הבעש"ט, והמדבר על ר' אדם בעל שם, שהוריש לבעש"ט כתבי סודות השייכים לשורש נשמתו ושאלה נגנזו לאחר מכן. לדעת שלום, החסידים, עורכי הספר שבחי הבעש"ט, כיוונו לר' העשיל צורף ולספרו שהגיע לספריית הבעש"ט שאמר שהוא יכול לברוא בו עולמות, אך משהתגלתה ונפוצה עובדת שבתאותו של ר' העשיל, טשטשו את זהות מחבר הכתבים, והעלימוה בצלו של ר' אדם בעל שם, דמות ספרותית ידועה של עושה נפלאות.¹⁰⁷ דעה זו עוררה מחלוקת מדעית נרחבת, שאין פרטיה ביררתי במקום אחר,¹⁰⁸ וכאן אסתפק בסיכום, ואומר שדברי שלום אלה אפשריים ומתקבלים על הדעת, גם אם אינם מוכרחים.

עם ההערצה שעולה מתנועת החסידות כלפי ר' העשיל, השפעתו על תורת החסידות היתה כאמור מוגבלת מאוד. השפעה עמוקה יותר מצינו בסביבתו של ר' העשיל. בפעם הראשונה מצוטטת שמועה בעל פה מפיו בספר של ר' דוד לידא, שנחשד בעצמו על שבתאות. ר' דוד אינו מזכיר את הכינוי 'צורף', אף בספר אור ה' שלו, שנדפס לראשונה בשנת תק"ם, בראש פרק ב, הוא מצטט דברי קבלה, בלשון 'שמעתי מפי המקובל כמוהר"ר יהושע [!] העשיל יצ"ו מק"ק [= יחיהו צורו וישמרהו מקהילת קודש] ווילנא, ונראה שהכוונה לר' העשיל צורף שכן איננו מכירים מקובל אחר בוילנא בשם זה.¹⁰⁹ וגם בספר אחר, שנדפס בימי חיי ר'

¹⁰⁶ רבינוביץ, 'ספר הצורף' (הערה 70).

¹⁰⁷ גרשם שלום, 'הנביא השבתאי ר' העשיל צורף – ר' אדם בעל שם', בספרו מחקרים ומקורות (הערה 2), עמ' 591-597.

¹⁰⁸ בנספח הביבליוגרפי שפרסמתי אחרי מאמרו של שלום הנזכר בהערה הקודמת, עמ' 597-599.

¹⁰⁹ ראה שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 258. לכאן הפנה אותי מר שמואל תפילינסקי לאחר פרסום המאמר הנוכחי, שבו נשמט מזכרוני עניין הזכרת העשיל בפי ר' דוד. אגב, בהוצאות חדשות של ספר סוד ה' דומה שטושטש השם יהושע העשיל מאחורי ראשי התיבות י"ה.

העשיל, הובא עניין קבלי בלשון 'שמעתי בשם ר' העשל צורף', כוונתי לספר לקט שמואל לר' שמואל פיווש כהנא.¹¹⁰

ר' העשיל צורף היה כאמור מקורב לחבורת ר' יהודה חסיד, ואכן המובאה הראשונה מכתבי ר' העשיל נמצאת בספרו של ר' משה בן ישעיה כץ, מחסידי חבורת ר' יהודה חסיד,¹¹¹ בספר שנדפס מיד אחרי מותו של ר' העשיל. ר' משה מצטט שם דרשה ששמע 'מאיש אלקי' המקובל מהוהר"ר¹¹² העשיל צורף ז"ל מווילנא, ובסופה מציין הוא: 'ע"כ [= עד כאן] פי דברי חכם חן¹¹³ ושפתיו דובבות בקבר'¹¹⁴.¹¹⁵ מובאה אחרת מביא מדברי ר' העשיל חבר אחר בחבורת ר' יהודה חסיד, הוא ר' משולם זלמן בן ר' יעקב אלעזר פישוהוף אויערבך, שהיה גיסו של ר' העשיל, שהרי מצטט הוא שמועה בלשון: 'שמעתי מפי המקובל הגדול גיסי כמהר"ר העשיל צורף'.¹¹⁶

השפעתו של ר' העשיל עשויה להימצא, לפי שורת ההיגיון, גם באזור פעילותו של ר' העשיל, שרוב ימיו שכן בווילנא. ואכן השפעה כזאת מצאנו בספר המוסר קב הישר לדרשן הווילנאי ר' צבי הירש קייידנובר, שהתפרסם חמש שנים בלבד אחרי מות ר' העשיל. לספר זה

¹¹⁰ לקט שמואל, וינציאה תנ"ד, חלק דרוש שמואל, פרשת וארא, מח טור א (אני מודה למר שמואל תפילינסקי שהפנה אותי למקום זה, אחרי שנדפס המאמר הנוכחי). כפי שהראה גרשם שלום, בכתב ידו בראש עותק הספר שהיה ברשותו (ונמצא היום באוסף שלום שבבית הספרים הלאומי), ר' שמואל כהנא עלה לירושלים. אפשר אפוא לשער שגם הוא היה מחבורת ר' יהודה חסיד שעליהם נדבר עתה.

¹¹¹ ראה מאיר בניהו, 'החברה הקדושה של רבי יהודה חסיד', ספונות ג-ד (תשי"ט-תש"ך), עמ' קמג-קמו.

¹¹² = מורנו החסיד והרב ר', או כיוצא בזה.

¹¹³ לפי קה"י 12.

¹¹⁴ לפי בבלי, סנהדרין צ"ב.

¹¹⁵ משה בן ישעיה, ברית מטה משה (פירוש על הגדה של פסח), ברלין תס"א, פד ע"ב. אני מודה למר שמואל תפילינסקי שהפנה אותי למקום זה.

¹¹⁶ משולם זלמן, סליחה משובחה (שחיבר ר' שמעון בן משולם, זקנו של ר' משולם זלמן, עם פירושו של ר' משולם, הנקרא 'רב שלום'), פרנקפורט דמיין תע"א, י ע"ב. ראה בניהו, 'החברה' (הערה 110), עמ' קעו.

102 פרקים, כמניין 'קב' ו'צבי',¹¹⁷ והפרק האחרון עוסק במשיח (כנהוג בפרקים אחרונים בספרות ישראל), ויש לו מעמד מיוחד. והנה רובו של פרק זה¹¹⁸ הוא דרשתו של ר' העשיל צורף, ולפניה הוקדמו המלים: 'יש בידי עוד דברי כבושים שאין אני רוצה לגלותם בפני כל אדם כי אם לצנועין'¹¹⁹ מה שקיבלתי מן האיש האלהי מהר"ר¹²⁰ העשיל צורף ז"ל. לפי לשון זו היה ר' צבי הירש מתלמידי ר' העשיל, ואפשר שאת הדרשה המשיחית והמלחמתית הארוכה קיבל ממנו בעל פה, אף שייטכן שגם היא מצויה בספר הצורף (כלשונה לא מצאתיה בכתב היד שבירושלים, המכיל כידוע רק חלק מן הספר, אך רבים מיסודותיה מצויים גם שם¹²¹).

הזכרת ר' העשיל בספר קב הישר ידועה היתה לחכמים¹²² וכן גם הזכרתו במקור נוסף, ספר שם יעקב (זו ההזכרה היחידה הידועה לי שנדפסה עוד בחיי ר' העשיל),¹²³ אך לא

¹¹⁷ שם המחבר הוא צבי הירש, וכשם ש'קב' רומז ל'צבי' כך 'הישר' שווה באותיותיו ל'הירש'. לשוויון הגימטרי בין 'קב' ל'צבי' נודע משמעות רבה בתנועה השבתאית המאוחרת. ראה מאמרי 'צדקת הצדיק: יחס הגאון מווילנא וחסונו כלפי השבתאות', קבלה 9 (2003), עמ' 250-253, 477.

¹¹⁸ קב הישר (הערה 1), דפים רי - ריב.

¹¹⁹ ראה בבלי, קדושין, עא ע"א.

¹²⁰ = מורנו הרב רבי.

¹²¹ דרשה דומה על האות ע הגדולה שבתה' פ 14 מצויה באוטוגרף שבידינו (הערה 15) בדף 218 ב. גם יסודות רבים אחרים המצויים בדרשה שבסוף קב הישר מצויים בכתב יד זה.

¹²² הראשון שמציין אותה הוא צונץ (הערה 1), עמ' 106: 'את הג"מ [= הגאון מורנו] העשיל צורף לא ראיתי נזכר בשום ספר ישן זולתי בספר קב הישר (פרק קב) בסו"הס [= בסוף הספר]'.

¹²³ יעקב בן יחזקאל סג"ל, שם יעקב, פרנקפורט דאודר תע"ו כא, טור א; מד טור ב-ג. והזכירו לראשונה בהקשר זה דמביצר (הערה 7), קכא ע"ב. ר' יעקב מביא שם תוכחה קשה ששמע בשם ר' העשיל כנגד הרבנים הלוקחים שכר על דרשותיהם, וכה קשה היתה לשונו עד שהמחבר ר' יעקב נמנע מלהביאה. ראה הדברים המצוטטים אצל שלום, מחקרים ומקורות (הערה 2), עמ' 86-87, עמ' 88 הערה 66. ר' יעקב רומז לשבתאות גם במקום נוסף בספרו (כה טור ב): 'אף שהיה בשנת והית"ה [בגימטריה תכ"ו. י"ל] לה' המלוכה [עוב' א 21] תשובה בכל העולם כולו לא היה תשובה שלימה'. במקום אחר בספר שם יעקב (כו טור ג-ד) באה גם דרשה על שבתי צבי שצמח מתוך גזרות ת"ח וגזרות ת"ו, וחלקה הובאה אצל שלום, שם, עמ' 68 הערה 1 (כאן שלום מכנהו בטעות יעקב בן שלמה, ואף במפתח שמות האישים בסוף הספר מחקרים ומקורות, מובא יעקב בן שלמה

כן המשך השפעתו בוויילנא,¹²⁴ אף שזו נמשכה גם מאה שנה אחר כך. השפעה זו גיליתי במקום, שככל שקרוב הוא מבחינה גיאוגרפית רחוק היה מן השכל של החכמים והחוקרים, שאף שחשדו הם בחסידים בקליטת תורתו של ר' העשיל, לא עלה בדעתם לחפש השפעה כזאת אצל המתנגדים, שמרכזם היה בוויילנא, עירו של ר' העשיל. השפעה כזו, עמוקה עשרות מונים מהשפעת ר' העשיל על החסידות, מצאתי בכתבי ר' מנחם מנדל משקלוב, תלמידו של הגאון מוויילנא.

ר' מנחם מנדל משקלוב וזיקתו לר' העשיל צורף

ר' מנחם מנדל (להלן רמ"מ) בן ר' ברוך בענדיט מן העיר שקלוב,¹²⁵ היה איש רב פעלים וצדדים. בשנתיים האחרונות של חיי הגאון ר' אליהו מוויילנא היה רמ"מ משרתו, והאיש הקרוב לו ביותר שלפי עדותו 'לא זזה ידו מתוך ידו'.¹²⁶ אחרי מות הגאון (בשנת תקנ"ד) עסק רמ"מ (עם אחרים) בהוצאה לאור של כתבי רבו, ובשנת תקס"ח עלה ארצה עם חבורת תלמידי הגר"א (= הגאון ר' אליהו מוויילנא) והתיישב בצפת. בשנת תקע"ו עלה לירושלים,¹²⁷ וגר בה עד מותו בשנת תקפ"ז.

כאישיות נפרדת בצד סג"ל, יעקב בן יחזקאל. טעות זו חוזרת אצל שלום גם בספרו שבתי צבי [הערה 17], עמ' 73, 494 ובמפתח שמות האישים). אפשר שר' יעקב מכוון בדרשה זו גם על עצמו, כי, כפי שהוא מציין בהקדמת ספרו (לפני תחילת העימוד), הוא נולד בשנת ת"ח וסבל קשה בגזרות ת"ו (הקשורות למלחמת שוודיה בפולין, עליהן כותב הוא גם בסמוך לאותה דרשה). עוד על יחסו של ר' יעקב לשבתאות ראה להלן, ליד הערה 618.

¹²⁴ ראה לשון צונץ בהערה שלפני הקודמת.

¹²⁵ העיר שקלאב ברוסיה הלבנה, מרכזם החשוב של תלמידי הגר"א, היתה, מאה שנה קודם לכן מקום מושבו של מקובל שבתאי. על יחסם המורכב של תלמידי הגר"א לעובדה זו, ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117).

¹²⁶ הובא בביוגרפיה מאת אריה ליב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 158. הביוגרפיה כולה נמצאת שם בעמ' 158-163. ביוגרפיות נוספות מצוינות להלן, בהערה 132. ראה לאחרונה אריה מורגנשטרן, השיבה לירושלים, ירושלים תשס"ז, עמ' 13-16.

¹²⁷ על המניעים לעלייה לירושלים ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 234. ועתה ראה מורגנשטרן, השיבה, שם, עמ' 20-21.

עלייתו של רמ"מ לירושלים אינה דבר של מה בכך, אלא היא ייסודו של היישוב האשכנזי החדש בעיר. בהשתדלותו של רמ"מ הותר האיסור על אשכנזים לגור בירושלים, ואף בנה בית הכנסת חורבת יהודה החסיד. בית כנסת זה החלו בבניינו בתחילת המאה השמונה עשרה חבורת העולים השבתאיים, שבראשם עמד תחלה ר' יהודה חסיד, ואחר כך הצטרף אליהם גם ר' אברהם רוויגו (על קשריהם של אלה לר' העשיל צורף ועל זיקתו הרוחנית של רמ"מ אליהם, עוד נדבר בהמשך¹²⁸), אך חבורה זו נכשלה ונפוצה, ולא עלה בידם להחזיר את החובות שנטלו לבניית בית הכנסת, שעמד בחורבנו כמאה שנה (מכאן כינויו 'החורבה'), וכל אשכנזי שהגיע לירושלים דינו היה להיאסר כערב לחובות אלה. רמ"מ ניצל את קשריו עם מיסיונרים נוצרים (ביניהם אף יהודים מומרים),¹²⁹ ויישב את ההדורים עם השלטונות העותמאנים, ויסד את הקהילה האשכנזית בעיר, הקיימת עד היום (על כך אעיד גם אנוכי, כאשכנזי ירושלמי), והוסיף להנהיגה ולספק את צרכיה ברוחניות ובגשמיות.¹³⁰

אך עיקר פעילותו של רמ"מ היא בשטח הקבלה. דומה שרמ"מ הוא המקובל המובהק ביותר מבין תלמידי הגאון, ורבים הם כתביו בשטח זה. מעט מספרי הקבלה של רמ"מ נדפסו כבר במאה התשע-עשרה,¹³¹ אך רבים מהם נדפסו בשנים האחרונות,¹³² ואחדים נשארו עדיין

¹²⁸ להלן, ליד הערה 623.

¹²⁹ ראה אריה מורגנשטרן, גאולה בדרך הטבע בכתבי הגר"א ותלמידיו, ירושלים תשמ"ט, עמ' 28-50; מורגנשטרן, השיבה (הערה 126), עמ' 40-44. וראה מאמרי 'תלמידי הגר"א', השבתאות והנקודה היהודית, דעת 50-52 (תשס"ג), עמ' 289. על משמעותם של קשרים אלה ראה גם להלן, ליד הערה 341.

¹³⁰ ראה מורגנשטרן, השיבה (הערה 126), עמ' 24-30.

¹³¹ פירוש על מגילת רות, בשם מנחם ציון, נדפס בפרמישלא תרמ"ה (על פירוש זה ראה במאמרי [הערה 125], עמ' 260-287), ופירושו על אידרא זוטא, בשם מים אדירים, נדפס בוורשא באותה שנה, עם פירוש בשם באר יצחק של ר' יצחק אייזיק חבר וילדמן, תלמידו של רמ"מ (משהו מפירוש זה ומהפירוש עליו ראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' [הערה 129], עמ' 280-282). ספרים אלה חזרו ונדפסו לאחרונה (ראה בהערה הבאה).

¹³² כרך אחד, שנדפס בירושלים תשמ"ז (בעריכת שלום וילנסקי, הוצאת המסורה), מכיל (בעימודים נפרדים, ואחרי מבוא הכולל את תולדות רמ"מ) את הפירושים מנחם ציון ומים אדירים (עם באר יצחק. ראה בהערה הקודמת), וכן ביאורים וליקוטים (גם אלה עם באר יצחק). כמו כן נדפס בירושלים תשנ"ט (בכולל תורת חכם,

בכתב יד.¹³³ בכתבים אלה, הקשים ללימוד, מסתמך הרמ"מ בעיקר על רבו הגר"א, ומצטט אותו במפורש עשרות פעמים. אין ספק שתורת הגאון חיה היא בתורת רמ"מ,¹³⁴ כמו הגאון עצמו, שאף שנים רבות אחרי מותו הוסיף ונגלה לתלמידו הרמ"מ, כפי שהעיד בעצמו, בכמה מקומות כגון באר איוב (הוא מעיין הגיחון) שבירושלים, ושם הוסיף ולימדו.¹³⁵

קבלת רמ"מ ממשיכה אומנם את דרך המלך הקבלית, ומצטטת מספר הזוהר ומכתבי האר"י וממשיכיו, בהם, נוסף על הגר"א, גם ר' עמנואל חי ריקי, שרמ"מ כתב פירוש על ספרו משנת חסידים.¹³⁶ אך רמ"מ הושפע מאוד גם ממקובלים שהסיטו את הקבלה לכיוונים אחרים. הוא כתב פירושים גם על ספר ברית מנוחה,¹³⁷ ועל ספר הפליאה,¹³⁸ ואף ציטט מכתבי ר'

גם כאן הוקדם מבוא ובו תולדות רמ"מ (מ) כרך מכתבת ידו של רמ"מ, פירוש דרך הקודש על ספר ברית מנוחה. שני כרכים נוספים (גם הם מכתב ידו של רמ"מ) נדפסו בירושלים תשס"א, תחת הכותרת 'כתבי הגרמ"מ ז"ל' (הם מצויים גם בתקליטור התורני DBS), ואף בראשם מבוא הכולל גם את תולדותיו של הרמ"מ. כרך א של 'כתבי הגרמ"מ ז"ל' מכיל גם את הספרים הבאים: רזא דמהימנותא, ביאור משנת חסידים (ראה להלן בהערה זו), דרושים על סדר ההשתלשלות. כרך ב מכיל את הספרים: ביאורי הזוהר, תמונת האותיות, ליקוטים (אלה כוללים גם את הליקוטים המצויים בסוף כרך מנחם ציון ומים אדירים). לאחרונה התפרסם (בניו יורק תשס"ו, בהוצאת מכון הגר"א) ספר משנת חסידים (חלק מפתח העולמות) לר' עמנואל חי ריקי עם פירושים אחרים, ובהם גם פירושו של הרמ"מ (גם זה התפרסם מכתב ידו של רמ"מ עצמו, שתצלמו קיבלתי בתודה מידי אריה מורגנשטרן). כאן התפרסמו רק אותם חלקי הפירוש שלא נכללו בכרך כתבי הגרמ"מ ז"ל הנזכר לעיל (גם כאן הוקדם מבוא ובו, בעמ' יב-יד, נכללו דברים חשובים לתולדות הרמ"מ). על פירושי הספר משנת חסידים ראה להלן, הערה 636.

¹³³ אוטוגרף של כמה ספרים כאלה היה בידי של אריה ליב פרומקין, והוא מתאר אותם בספרו (הערה 126), עמ' 161-162. וראה עוד במבוא לכתבי הגרמ"מ ז"ל (בהערה הקודמת עמ' 15).

¹³⁴ על היחס בין תורת הגאולה של הגאון ותורת הרמ"מ ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 287-306.

¹³⁵ ראה במבוא לכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' 12-13.

¹³⁶ ראה לעיל הערה 132. על יחסו של רמ"מ לספר זה ראה להלן, הערה 635.

¹³⁷ ראה לעיל בהערה 132.

אברהם אבולעפיה, וסיגל לעצמו משהו מן הטכניקות המיסטיות שלו.¹³⁹ אך לענייננו חשוב ביותר ענייננו הרב של רמ"מ בשבתי צבי, שאותו שטחתי במאמרים קודמים¹⁴⁰ (על משמעות עניין זה עוד נדבר בהמשך),¹⁴¹ ובר' העשיל צורף.

רמ"מ אינו מזכיר בשום מקום את שמו המפורש של העשיל צורף, אך כתביו מלאים וגדושים ברמזים לשם זה, ממש כפי שאינו מציין במפורש את השם שבתי צבי וכתביו מלאים רמזים וגימטריאות לשם זה, שמקורם בספרות השבתאית. כך הראיתי במאמרים הנזכרים על רמ"מ והשבתאות, ועתה סבור אני שלפחות חלק מן הרמזים לשבתי צבי שאב רמ"מ מר' העשיל.¹⁴²

כמו במקרהו של שבתי צבי, גם בנוגע לר' העשיל אין כל ספק שאליו מתכוון רמ"מ. ר' העשיל מרבה כזכור להזכיר עצמו בכתביו, גם בשם יהושע העשיל וגם בגימטריאות ורמזים רבים העולים כמניין שם זה,¹⁴³ וגם השם 'צורף' רמוז בכתביו, למשל במלה 'צפור' השווה לו באותיותיה.¹⁴⁴ בעיקר אהב ר' העשיל לתת לשמו את הצורה העברית 'אשל', וכתביו שבידינו

¹³⁸ פירוש זה לא נדפס, ונזכר במבוא לכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), עמ' 15. עורכי המבוא מציינים שפירוש זה שהספר נמצא 'בשלבי עריכה'. עוד מציינים הם שם שבספר זה מזכיר רמ"מ את רבו הגר"א 'בתואר החיים', אם יתפרסם נוכל אולי להשיב על השאלה החשובה אם גם בחיי רבו כלל רמ"מ בפירושו רמזים לשבתי צבי ולר' העשיל צורף.

¹³⁹ ראה משה אידל, 'בין הקבלה הנבואית לקבלת ר' מנחם מנדל משקלוב', משה חלמיש, יוסף ריבלין ורפאל שוח"ט (עורכים), הגר"א ובית מדרשו, אוניברסיטת בר אילן ברמת גן תשס"ג, עמ' 173-184.

¹⁴⁰ ראה מאמרי 'תלמידי הגר"א, השבתאות והנקודה היהודית' (הערה 129), ומאמרי 'צדקת הצדיק: יחס הגאון מווילנא וחוגו כלפי השבתאות' (הערה 117).

¹⁴¹ להלן, ליד הערה 320.

¹⁴² דוגמאות לרמזים לשבתי צבי יימצאו להלן ליד הערות 253-258, ועוד. את רוב הרמיזות לשבתי צבי אומנם לא מצאתי בכתבי ר' העשיל. אך יש להביא בחשבון שרק חלק קטן מכתבים אלה היו לנגד עיני, ולרמ"מ היו כנראה גם מסורות בעל פה שמקורם בר' העשיל.

¹⁴³ ראה לעיל, הערה 17.

¹⁴⁴ ראה להלן הערות 276, 418 ולידן.

מלאים דרשות על 'אשל' (או 'אשלה'¹⁴⁵), כגון על אותו אשל שנטע אברהם בבאר שבע.¹⁴⁶ כנינוי 'אשל', או 'האשל הגדול', 'אשלא רברבא' וכיוצא בכך, רגילים היו גם חסידיו של ר' העשיל לכנותו באיגרותיהם.¹⁴⁷ כינויים אלה מצויים לרוב גם בכתבי רמ"מ. האילן ששמו 'אשל', שנזכר במקרא, מתפרש אומנם, פה ושם, גם במקומות אחרים בספרות הקבלה,¹⁴⁸ אבל לא באותה אינטנסיביות שנמצא בכתבי ר' העשיל צורף ובכתבי רמ"מ, שחלק מן הגימטריות והרמזים המצויים בכתביו אודות 'אשל' ושאר הכינויים דלעיל, מצויים אכן גם במקורות ר' העשיל שבידינו.

אין ספק אפוא שרמזים אלה מקורם אצל העשיל צורף, והובאו לכתבי רמ"מ מתוך ספר הצורף או ממסורות בעל פה. כך נוכחתי כמה פעמים, כשרק בעזרת כתבי רמ"מ הצלחתי לפרש את רמזי ר' העשיל, ופעמים אחרות שבעזרת כתבי ר' העשיל הצלחתי לפענח את דברי רמ"מ.¹⁴⁹ רמ"מ לעולם אינו מעתיק אומנם את דרושי העשיל כלשונם, אלא מעבד את רמזיו לתוך קבלתו הוא בסגנונו שלו, וחותמם בחותמו המיוחד. הוא גם אינו מקבל כלשונם את כל דבריו ויומרותיו של ר' העשיל. כפי שמתייחס הוא בביקורת על שבתי צבי, כך יש לו ביקורת

¹⁴⁵ ראה להלן, ליד הערה 559.

¹⁴⁶ בר' כא 33: 'ויטע אשל בבאר שבע'. וראה להלן, הערה 191.

¹⁴⁷ כל בכל האיגרות הנזכרות לעיל, הערה 3.

¹⁴⁸ ר' משה קורדובירו, מקדיש ל'אשל' ערך קצר ביותר במלון הקבלי, שבו אסף את סמלי הספרות הזוהרית, 'שער ערכי הכינויים', שהוא שער כג של ספרו פרדס רימונים. ערך בן חצי שורה מוקדש לסמל זה גם בספר 'מאורי אור', שהוא מילון לסמלי הקבלה הלוריאנית, מאת ר' מאיר פאפרש, ושורה אחת על 'אשל' מצויה גם בספר יאיר נתיב, שהוא השלמה לספר זה (מאורי אור), מאת ר' נתן מנהיים (שהיה שבתאי מחבורת ר' יהודה חסיד). מקום רב יותר מוקדש ל'אשל' בספר שערי גן העדן, לר' יעקב קאפיל ממעזריטש, 'שער האותיות', אות א, פתח ו דרך ב (ירושלים תשס"ה, כרך ב, עמ' לד). ר' יעקב קאפיל, שהיה שבתאי, אולי הושפע גם הוא מר' העשיל צורף, אף שלא מצאתי עדיין מקורות לדבריו שם בכתבי ר' העשיל. על שבתאותו של ר' יעקב קאפיל ראה תשבי (הערה 41), מאמר עשירי.

¹⁴⁹ ראה למשל להלן, הערה 557.

גם על העשיל צורף, ועליה נעמוד בהמשך.¹⁵⁰ אך אין בכך כדי להפחית ממידת ההשפעה של העשיל על רמ"מ. אדרבא בדרכו זו מעיד רמ"מ על יחס נפשי עמוק אל ר' העשיל, שכרוך בהתעמקות ובהפנמה, שכמוה אין צורך למי שמעתיק באופן מילולי. יתר על כן, דומה שבידי רמ"מ היתה אף מסורת חיה על ר' העשיל, והוא ידע עליו פרטים ביוגראפיים יותר ממה שיכול היה לדלות מן הכתבים, כפי שאפשר ללמוד מרמזי רמ"מ על כישלון סקסואלי בחייו של ר' העשיל.¹⁵¹

הרמזים להעשיל צורף מרובים הם אצל רמ"מ ומפוזרים בכל כתביו. בשורות הבאות אביא מעט מהם, עם מקבילות מהעשיל צורף, הן מכתביו והן מהעדויות עליו. בחרתי בדוגמאות מובהקות, שיש בהן כדי להאיר את יחסו של רמ"מ לר' העשיל. גם אם יחס זה אינו מחוור עדיין עד תומו, סבורני שדוגמאות אלה מצביעות על הכיוון הכללי של הפתרון, ומכל מקום, די בהן כדי להסיר כל ספק בדבר עצם הזיקה שבין רמ"מ לר' העשיל. הקטעים שאביא, כמו שאר כתבי רמ"מ, גדושים הם ברמזים, שלהבנתם אביא עוד מקבילות ומקורות (שאף הם אינם קלים), אך דומני שהקורא באורך רוח יבוא על שכרו, ויתוודע גם לפואטיקה המיוחדת של כתיבתו של רמ"מ, שהיא מיסטיקה הנישאת על גבי גימטריאות, וניתן לראות בה במידת-מה יישום של דרכו של ר' אברהם אבולעפיה, שרמ"מ הושפע ממנו רבות.¹⁵² כמו אצל אבולעפיה גם בכתבי רמ"מ שפע הרמזים והגימטריאות עלול להסיח את דעת הקורא מן המשמעות הכללית של המאמר. על הקורא מוטל אפוא מאמץ לא קטן: עליו לרדת לעומקם של הפרטים הקשים, וגם להינשא על גליהם אל מחוז חפצו של רמ"מ, שאותו יש לראות כהתכה מופלאה של שלושה כיווני הקבלה, הקבלה האקסטטטית מיסודו של אבולעפיה, קבלת הזוהר והמשכיה באר"י ובגר"א, והיסודות השבתאיים, ובמיוחד בהופעתם בכתבי העשיל צורף, ששם כרוכים הם בהשפעה עמוקה מקבלת ספר מגלה עמוקות, שהיא, בתורה, שילוב של מסורות חסידי אשכנז עם קבלת האר"י.

¹⁵⁰ ראה להלן, אחרי הפנית הערה 425, ועוד.

¹⁵¹ ראה להלן, ליד הערה 454.

¹⁵² ראה לעיל, הערה 139.

'אשל' בכתבי רמ"מ כראשית ואחרית

'אשל' פוגשים אנו כבר בהקדמת ספרו השיטתי והעמוק ביותר של רמ"מ הנקרא 'רזא דמהימנותא' (כשם הספר המיוחס לשבתי צבי¹⁵³).¹⁵⁴ אחרי פתיחה קצרה, שבה מתנצל רמ"מ, בלשון מליצה ורמז, ומסביר את הצורך לגלות עתה את הסודות הכמוסים שבידי האדם הבחירה להלבישם מלבוש קודש או מלבוש חול,¹⁵⁵ אומר הוא כדברים האלה:

ושורש¹⁵⁶ קס"ת הסופ"ר¹⁵⁷ הגנוז בראשית¹⁵⁸ דרכי אל¹⁵⁹, כולל שעי"ר פאר"ן¹⁶⁰ סוד ב' זיווגים¹⁶¹ י', יא, יאה, יאהד, יאהדו, יאהדונ, יאהדונה, יאהדונה, גי' פאר"ן,¹⁶³

¹⁵³ עליו ועל ייחוסו ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 48-35, 300-295.

¹⁵⁴ ספר זה הוא החיבור הנדפס ראשון בתוך כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' ג-קב. בראשו (עמ' ג-ח), מצויה 'הקדמה ומפתח לבאר רזא דמהימנותא להלל ולשבח לבורא עולם כרעותיה'.

¹⁵⁵ כפי שעשו השבתאים. וראה מאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 265-269.

¹⁵⁶ 'שורש' בגימטריה כמניין 'יהושע העשיל'. גימטריה זו דרש ר' העשיל על עצמו (ראה להלן, ליד הערה 262), והיא משמשת בכתבי רמ"מ במקומות אחרים (ראה הערות 232, 263, 281, 292, 362, 394), אך כאן אין ביטחון שהיא רמוזה.

¹⁵⁷ לפי יח' ט 3, ושם 'קסת הספר'. אך רמ"מ דורש את המלה 'סופר' בכתב מלא, לפי הגימטריה דלהלן בהערה הבאה. 'קסת הסופר' ראה גם להלן, ליד הערה 408. מאחר שבריאת העולם מתוארת לעתים ככתיבת אותיות בספר (כך למשל בראשית ספר יצירה), קסת הסופר מתאימה לשמש תיאור לבחינה עליונה באצילות, הגנוזה בתוך 'ראשית' (ראה בהערה הבאה). עוד על 'סופר' ראה להלן, הערה 411.

¹⁵⁸ 'ראשית' בגימטריה 911, כמניין 'קסת הסופר'. 'ראשית' בקבלה היא ספירת חכמה. וראה בהערה הקודמת. וראה עוד להלן, בהערה 168.

¹⁵⁹ 'ראשית דרכי אל', הוא הבהמות לפי איוב מ 19. וראה בבלי, בבא בתרא עד ע"ב.

¹⁶⁰ 'שעיר פארן' גם הוא בגימטריה 911, כמניין 'ראשית' ו'קסת הסופר'. הוא דורש כאן (וכן בהמשך הקטע) את הפסוק: 'ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן' (דב' לג 2). זריחה זו מציינת את ראשית האצילות. שעיר ופארן שבפסוק מסמלים את אדום וישמעאל, ראה למשל תוספות על בבלי, בבא קמא לח ע"א. עוד דרשה על פסוק זה ראה להלן, ליד הערה 245.

והב'164 אלף, אלף הא, אלף הא יוד, אלף הא יו"ד ה"א, יו"ד ה"י וי"ו ה"י165 סוד
שעיר166, והן עתי"ק167 אש"ל168, ויסו"ד עתי"ק169 גנוז במצח הרצון170, בסת"ר171
עליון172, אשר משם זור"ח ומשם הופי"ע173 עד אחרית174.175

161 כלומר שני צירופים של שני שמות קודש, כפי שהוא מפרש והולך. בכל צירוף יש שם אחד זכרי ושם אחד נקבי, וצירופם הוא בבחינת זיווג.

162 כלומר שילוב של אותיות שם הויה עם אותיות 'אדני' (שם הויה הוא הבחינה הזכרית העיקרית באלהות, הקב"ה, ושם אדני הוא כינויה של השכינה, וצירופם הוא אפוא זיווג של קב"ה ושכינתיה), וכל זה 'בריבוע', כלומר, בחישוב מחודש אחרי צירוף כל אות. כל זה (י יא יאה יאהדו יאהדונ יאהדונה יאהדונה) עולה בגימטריה 331, כמניין 'אשל' ו'פארן' דלהלן. הקבלה ופירוט נוסף מצויים בכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' שכב, וראה להלן, הערה 190.

163 'פארן' בגימטריה 331, כמניין הצירוף שבהערה הקודמת.

164 כלומר, והזיווג השני, ראה לעיל ליד הערה 161.

165 כלומר שם 'אהיה' במלוי אלפין (כלומר כשכל אות נקראת בשמה, והאות ה' נכתבת ה'א') בריבוע (ראה לעיל הערה 162), ועוד שם הויה במלוי יודין (כלומר כשכל אות נקראת בשמה והאות ו' נכתבת ו'י' והאות ה' נכתבת ה'י'). שם 'אהיה' נחשב נקבי ושם הויה הוא זכרי, לכן גם צירוף זה הוא 'זיווג' (ראה לעיל ליד הערה 161). צירוף של שמות אלה עולה בגימטריה 580, וראה בשתי ההערות הבאות.

166 'שעיר' עולה בגימטריה 580, כמניין הצירוף בהערה הקודמת. וראה גם בהערה הבאה.

167 גם 'עתיק' עולה בגימטריה 580, כמניין 'שעיר', וכמניין 'הזיווג' דלעיל (בהערה שלפני הקודמת). 'עתיק' הוא הפרצוף האלהי העליון, ועל קשרו ל'שעיר' בקבלה השבתאית ראה להלן (אחרי הפנית הערה 325).

168 'אשל' עולה בגימטריה 331 כמניין פארן, וכמניין 'הזיווג' דלעיל (הערה 162). על הקשר בין 'אשל' ו'עתיק' נדבר בפנים. 'עתיק אשל' עולה בגימטריה 911, כמניין 'ראשית', 'קסת הסופר', 'שעיר פארן', דלהלן. גימטריה זו מפורשת במקומות אחר, כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' קלד, קצג.

169 כלומר ספירת יסוד שבפרצוף עתיק. וראה להלן הערה 171.

170 מקורו בכתבי האר"י, ספר עץ חיים - שער יג פרק יג: 'כי היסוד דעתיק גנוז תוך מצח דא"א [= דאריך אנפין] ולכן נקרא מצח הרצון'. בספר הזוהר מכונה מצחו של פרצוף עתיקא קדישא (שלא כבכתבי האר"י, דומה שהזוהר אינו מבחין בין פרצוף זה לבין אריך אנפין) בכינוי מצח רצון הרצונות (ובמקורו הארמי 'מצחא דרעוא דרעוין'). ראה זוהר ח"ג, קלו ע"ב, אידרא רבא.

הנה כבר בראשית ספרו של רמ"מ מתגלה 'אשל' בכל הדרו וגונוניו, כסמל קבלי עיקרי המאחד את הראשית ואת האחרית. בכך מבקש אני לעיין תחלה, ולדחות לאחר כך את הדיון בקישור נוסף שמיוחס כאן ל'אשל' ול'עתיק', הקישור המרתק לשעיר ופארן.

הקשר בין הראשית והאחרית מודגש מאוד בקבלה השבתאית. ספרו העיקרי של נתן העזתי, נביאו של שבתי צבי, נקרא אכן 'ספר הבריאה', שכן את שורש הגאולה בידי שבתי צבי מוצא הוא בראשית מפעלו של האל, ולא בכדי מצאו השבתאים במלה 'בראשית' את אותיות השם 'שבתי' (ואולי אף 'ר' שבתאי').¹⁷⁶ גם הפרצוף הקבלי העליון, המכונה 'עתיק', המיוחס כאן לאשל, מיוחס במקומות אחרים לשבתי צבי, וכך מסרו השבתאים גם מפי ר' העשיל צורף.¹⁷⁷ הקשר בין מוטיב הראשית והאחרית לבין 'אשל' מצוי גם במקומות אחרים בכתבי רמ"מ, ובמיוחד בקטע הבא, שממנו נוכל להביא ראיות חזקות על כך ש'אשל' זה נטוע באישיותו של ר' העשיל צורף:

¹⁷¹ 'סתר' בגימטריה 660, כמניין 'יסוד עתיק'. עוד על 'בסתר' ראה להלן, הערה 405. נוסף על כך 'סתר' נדרשת בספרות הקבלה (כגון בכתבי ר' אברהם אבולעפיה) ובכתבי רמ"מ כראשי תיבות של סוף תוך ראש, 'בסתר' נדרשת לעתים (גם אצל רמ"מ) כגימטריה של 'אכתריאל'.

¹⁷² לפי 'ישב בסתר עליון', תה' צא 1. 'סתר עליון' משמש בקבלה ככינוי לבחינה האלהית העליונה.

¹⁷³ לפי 'וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן', שבפסוק דלעיל בהערה 160.

¹⁷⁴ 'אחרית' היא המדרגה התחתונה במדרגות האצילות, לעומת 'ראשית' דלעיל והיא השכינה הנקראת בשם אדני.

¹⁷⁵ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), עמ' ג-ד.

¹⁷⁶ ראה מאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 271 והערה 522.

¹⁷⁷ ראה להלן, הערה 572.

סוד יהו"ה אלהים יהו"ה אדני גי' [מטרייה] בא"ר,¹⁷⁸ וכולל אש"ל שב"ע¹⁷⁹ גי' מש"ה משי"ח,¹⁸⁰ ואת הארץ ראשית הכל אחרית הכל,¹⁸¹ או"ר מלכו"ת¹⁸² ... גמר"א, גבריאל"ל מיכאל רפאל אוריא"ל,¹⁸³ אשר מספרן גי' אש"ל בא"ר שב"ע¹⁸⁴ הנ"ל, סוד רשו"ת,¹⁸⁵ שק"וצי"ת,¹⁸⁶ תולע"ת¹⁸⁷ יעקב¹⁸⁸.¹⁸⁹

¹⁷⁸ 'יהו"ה אלהים יהו"ה אדני' עולה בגימטריה כמניין 'באר' = 203.

¹⁷⁹ 'באר' בצירוף 'אשל שבע' יוצרים את 'אשל באר שבע' דלעיל, ליד הערה 146. וראה בהערות הבאות.

¹⁸⁰ 'משה' הוא הגואל הראשון ו'משיח' הוא הגואל האחרון, ושני אלה מזדהים במקורות שונים, ובעיקר בספר תיקוני הזוהר, וזיהוי זה מוסיף גוון לקישור של הראשית והאחרית. ומצינו שר' העשיל צורף ראה עצמו כ'ניצוץ' של משה רבנו, ראה: בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תק. וראה בהערות הבאות.

¹⁸¹ 'ואת הארץ', בר' א' 1, מציינת את ראשית הכול, כפי שהמשיח מציין את אחרית הכול. וראה בהערה הבאה.

¹⁸² 'אור מלכות' עולה בגימטריה כמניין 'ואת הארץ' וכמניין 'אשל שבע' וכמניין 'משה משיח' (703). מלכות היא הספירה האחרונה, והיא 'אחרית הכל' ואף 'הארץ'.

¹⁸³ 'גמרא' ראשי תיבות 'גבריאל מיכאל רפאל אוריא"ל'. ראשי תיבות אלה מצויים כבר בספר החיים לר' חיים בן בצלאל (אחי המהר"ל מפראג), 'ספר זכויות' פרק ב, 'ירושלים תשנ"ג עמ' כב. לספר החיים מפנים המהדירים של ספר משנת חסידים תשס"ו (הערה 132), כרך א קיט טור א, בתוספת בסוגריים בתוך פירושו של רמ"מ למשנת חסידים, בקטע המהווה מקבילה מדויקת לטקסט שלנו (ההפניה בסוגריים איננה בכתב היד שממנו נדפס כאן פירושו של רמ"מ ותצלמו נמצא בידי, כך שאין ספק שמיד המהדירים יצאה ההפניה). שמות מלאכים אלה עולים בגימטריה 906, וראה בהערות הבאות.

¹⁸⁴ 'אשל באר שבע' (לפי בר' כא 33) עולה בגימטריה 906. וראה להלן, ליד הערה 191.

¹⁸⁵ גם הוא בגימטריה 906, וראה להלן, אחרי הפנית הערה 190.

¹⁸⁶ שקוצית עולה גם הוא בגימטריה 906. זהו אחד משבעת צירופי השם בן מב אותיות (שעל יסודו נתחבר הפיוט 'אנא בכח'). צירופים אלה נתפרשו בדרכים רבות בספרות הקבלה ובספרות חסידות אשכנז, שבה אכן מצינו גם את הגימטריה 'שקוצית' = 'רשות'. ראה אפרים אלימלך אורבך, ספר ערוגות הבשם, חלק רביעי – מבוא ומפתחות, ירושלים תשכ"ג, עמ' 75, ובמקבילה בספר מרכבה שלמה, ירושלים תרפ"א, לא ע"א. מחברו של פירוש זה (לפחות בנוסח של מרכבה שלמה), הוא ר' נחמיה הנביא. ראה משה אידל, 'על הפירושים של ר' נחמיה בן שלמה הנביא לשם מ"ב אותיות וספר החכמה המיוחס לר' אלעזר מוורמס', קבלה 14 [תשס"ו], עמ' 163. אך במקורות חסידות אשכנז לא נמצא הקישור בגימטריה בין אלה לבין 'אשל באר שבע', והוא נמצא

השוויון בגימטריה בין 'אשל באר שבע' לבין שמות ארבעת המלאכים, 'שקוצית', 'רשות' ו'תולעת', שחוזר כמה פעמים בכתבי רמ"מ,¹⁹⁰ מקורו בוודאי אצל ר' העשיל צורף. שהרי עניין האשל שנטע אברהם בבאר העסיק רבות את ר' העשיל, ופעמים רבות דרש זאת על עצמו,¹⁹¹ ולעתים הוסיף לכך אותן גימטריאות נדירות עצמן, כפי שיוזגם היטב בקטע הבא, המצוי באוטוגרף שלו:

שקוצי"ת חושבנא רשו"ת תמן ותש"ר¹⁹² פ'¹⁹³ ד' מלאכים מיכאל גבריאל אוריאל רפאל ... דסלקין רשו"ת דחושבנא דלהון בחושבנא אש"ל בבא"ר שב"ע¹⁹⁴ דא חושבנא אש"ל בחופ"ה וקדושי"ן¹⁹⁵.¹⁹⁶

אצל ר' העשיל צורף (ראה להלן, ליד הפנית הערה 192), וברור אפוא שר' העשיל הוא מקורו הישיר של רמ"מ.

¹⁸⁷ גם 'תולעת' עולה בגימטריה 906, וראה ארבע ההערות הקודמות.

¹⁸⁸ 'תולעת יעקב' נזכרת ביש' מא 14.

¹⁸⁹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' נא.

¹⁹⁰ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' נו; שם, עמ' שכב (במקום זה מצויות גם הקבלות לקטע שהובא קודם לזה, ראה לעיל הערה 162). פירוש משנת חסידים, תשס"ו (הערה 132), עמ' ו.

¹⁹¹ דוגמאות רבות לדרשות כאלה ימצאו למשל באוטוגרף (הערה 15), דף 23 ע"ב, 200 ע"ב, 207 ע"א-ע"ב, 208 ע"א, 212-214.

¹⁹² 'ותשר', שופ' ה 1, עולה בגימטריה 906, כמו 'שקוצית', 'רשות', שמות ארבעת המלאכים, ו'אשל באר שבע'.

¹⁹³ קריאתה של אות זו איננה בטוחה.

¹⁹⁴ 'אשל בבאר שבע' (כלשון הפסוק, לעיל הערה 146) עולה בגימטריה 908, כמו 'אשל בחופה וקדושי'ן' דלהלן, אך 'אשל באר שבע' בלא ב, מתאים למלים הקודמות. אין ספק שר' העשיל מכוון כאן לשני הצדדים.

¹⁹⁵ ראה ההערה הקודמת. 'אשל בחופה וקדושי'ן' מרמז כאן על גאולה בדרך הזיווג בשנת הבתולה שמתוארת כאן בהמשך, וראה לעיל, הערה 40 ולאחריה.

¹⁹⁶ אוטוגרף (הערה 15). דף 212א.

העשיל בכתבי רמ"מ: יעזריאל שר התהום

נוכל להעמיק בסמל ה'אשל', שבחנו לעיל, בעזרת דמות נוספת, המלאך יעזריאל, שגם בו נמצא זיקה לתחילת האצילות, ולזיקתה גם ליסוד הרע, ולדמויות עשו וישמעאל, שעיר ופארן. בקטע זה, שרמ"מ עוסק בו בסוד הגאולה, יימצאו גם רמזים נוספים לר' העשיל צורף (המיוצג בדמותו של יעזריאל), ואף לשבתי צבי:

וכשיתחבר עת רצון¹⁹⁷ ובה גנוז הנקודה¹⁹⁸ סוד נפ"ש דו"ד¹⁹⁹ ב"ן יש"י,²⁰⁰ אז סוד נוקבא כלל כל הדינין אשר בק"ן צפון²⁰¹, גי' [מטרייה] שפיפון²⁰², סוד שרי"ה²⁰³, בסוד ורגליהם רגל ישראל²⁰⁴, ג"כ²⁰⁵ כלול בזה. כי ע"ת רצון²⁰⁶ גי' ע"ת יו"ם צ"ר²⁰⁶, והוא יו"ם נק"ם²⁰⁷, עומק רו"ם²⁰⁸ זה גבריאל²⁰⁹, בלבי²¹⁰, כי יום ההו"א²¹¹ בוע"ר

¹⁹⁷ תה' סט 14.

¹⁹⁸ על משמעותה של הנקודה (היא 'נקודת ציון', הנקודה היהודית) בכתבי רמ"מ, ראה באריכות במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129).

¹⁹⁹ 'נפש דוד' ש"ב ה 8. על 'נפש דוד' בקבלת רמ"מ, ראה מאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 262-262.

²⁰⁰ 'נפש דוד בן ישי' עולה בגימטריה כמניין 'עת רצון' (= 816). מלים אלה שוות בגימטריה גם ל'שבתי צבי' + 2 (שתים אלה הם כנגד מספר המלים 'שבתי צבי').

²⁰¹ על 'קן צפור' בזוהר ובכתבי רמ"מ ראה להלן, הערה 278 ולידה.

²⁰² 'קן צפור' בגימטריה = 'שפיפון' = 526. וראה בהערה הבאה.

²⁰³ שריה משבט דן הוא שר צבא המשיח. ראה זוהר ח"ג, קצד ע"ב (לכאן מפנים גם המהדירים). שם נדרש גם הפסוק הנאמר על דן 'יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארח' (בר' מט 17). אומנם המלה 'שפיפן' כתובה כאן בלא ואו, והזוהר מייחסה לא לשריה אלא לגיבור אחר משבט דן, הוא צליה.

²⁰⁴ יח' א 7. 'ישרה' אותיות 'שריה'. ישרות רגלי החיות מסמלת את צד הדין שבאישיותן.

²⁰⁵ = גם כן.

²⁰⁶ 'עת רצון' שווה בגימטריה ל'עת יום צר', וכן, כאמור (הערה 200) לשם 'שבתי צבי'.

²⁰⁷ יש' סג, 4: 'כי יום נקם בלבי'.

כתנור,²¹² והאו"ר גנו"ז²¹³ בסוד קן צפור...²¹⁴ וצניע"ו זר"ע קוד"ש גי' בראשי"ת,²¹⁵
סוד חשבון זיע"ר הוא אהב"ה,²¹⁶ ראשית התעוררות האהבה²¹⁷ והקליטה²¹⁸ שהוא
ההעדר²¹⁹ והפסד הוא סוד א"ש קוד"ש,²²⁰ גי' ר"ת²²¹ של 'רשפי"ה רשפי אש שלהבת

²⁰⁸ 'עומק רום' עיין ספר יצירה, ה. 'יום נקם' בגימטריה 'רום'.

²⁰⁹ 'גבריאל' גימטריה 'רום'. ראה על כך במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 274 והערה 570.

²¹⁰ סוף הפסוק דלעיל, הערה 207.

²¹¹ דומה שהגרשיים על ההו"א מיותרות. 'היום ההוא' הוא כינוי לגאולה, ראה למשל זכ' יד 9.

²¹² לפי מל' ג 19: 'כי הנה היום בא בער כתנור'.

²¹³ 'האור גנוז' גימטריה 'בוער' (278). אור היום הראשון שנגנז לצדיקים לעתיד לבוא, לפי חגיגה יב ע"א,
מתפרש כאן על המשיח. עוד על כך בכתבי רמ"מ ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 263-264.

²¹⁴ דולגו כאן כשלושים מלה.

²¹⁵ = 913. במלה 'בראשית' שבראשית התורה, מצאו השבתאים את אותיות השם 'שבת'. וראה עוד במאמרי
'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 271.

²¹⁶ 'בראשית' במספר קטן (הוא המכונה כאן 'חשבון זיער'). 'זיער' היא הכתיב הקבוע של המלה 'זעיר' אצל
רמ"מ), עולה 13 שהוא בגימטריה 'אהבה'. בחשבון מספר קטן מתייחסים לעשרות ולמאות כאילו הן יחידות
(ואולי הכוונה גם לסכום הספרות של 913 [ראה בהערה הקודמת] שעולה 13). על עניינים שבתאים השייכים
לגימטריה של 'אהבה' ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), הערה 543.

²¹⁷ לפי 'אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ' (שה"ש ב 7). 'אהבה' שכאן נדרשה על הגאולה. ראה
למשל זוהר ח"ב, ט ע"ב.

²¹⁸ הכוונה לימי קליטת הזרע ברחם שבראשית ההריון. על כך מרחיב רמ"מ את הדיבור בפירוש מגילת רות
שלו. ראה על כך במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 158, 266-267.

²¹⁹ ימי הקליטה נחשבים כימי ההעדר, כפי שמסביר רמ"מ בפירוש מגילת רות שלו. ראה על כך במאמרי
'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 267 והערה 463.

²²⁰ צירוף זה נדרש הרבה אצל רמ"מ, ראה למשל כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132) ח"ב עמ' עד, המוצא למשל
ש'אש קודש' עולה בגימטריה כמניין 'ארץ הקדושה'.

י"ה' 222, נעלם של ר"ב בבראשית²²³ קדשת נג"ה,²²⁴ ובזה הק"ן צפור כלל שורש קי"ן²²⁵ הב"ל, קו"ף יו"ד נו"ן, ה"י ב"ת למ"ד גי' רא"ש חד"ש,²²⁶ סוד המולד, עת הזיווג, חמה ירח כלל, גי' הריו"ן.²²⁷

וזה ההעדר נקרא [י]עזריאל²²⁸, ל' סוד 'חש"ך'²²⁹ על פני תהום,²³⁰ כי מאי"ן יבא עזרי²³¹. זה מאין הוא שורש,²³² ויהי כן²³³ שיהיה אח"כ סוד הנימ"א,²³⁴ וזה החש"ך ג' ראשי

221 = גימטריה ראשי תבות.

222 שה"ש ח, ו: 'עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה רשפיה רשפי אש שלהבת יה'. ראשי התבות של המלים 'רשפיה רשפי אש שלהבת יה', 'רראשי', עולים בגימטריה 711, כמניין 'אש קודש'.

223 האותיות 'רב' ממלת בראשית מציינות את המשיח - ראה ראה על כך במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 274 והערה 559. 'רב' במילוי אותיות הוא 'ראש בית' ('ראש' אצלו היא שם האות ריש), והאותיות 'הנעלמות של מלים אלה (כלומר, בחיסור 'רב' עצמו) הם 'אש ית', והם עולות בגימטריה 711, כמניין 'רראשי', דלעיל בהערה הקודמת. 'ראש בית' הן גם אותיות 'בראשית' (השווה כתבי הגרמ"מ ז"ל [הערה 132], ח"ב דף רסו: 'ושורש בראשית הוא ר"ב, כי רא"ש ב"ת אותיות בראשית'. מקורו בתיקוני זוהר, תיקון ג, יח ע"ב), אך דומה שרמ"מ רומז גם לשם 'שבת' שאותיותיו כלולות ב'בראשית', שהרי גימטריה על שבתי צבי רמוזה מיד אחר כך.

224 'נגה' מציינת בקבלה את הקליפה הפנימית, הנוגעת בקדושה, שלפעמים היא טובה ולפעמים רעה.

225 'קין' נדרש מלשון 'קן', וכך כבר בזהר ח"א, נד ע"א, ועוד, ואף במקרא, בדברי בלעם, במ' כד 21-22.

226 'ראש חדש' ואותיות קין והבל במילואם (עם הכולל), עולים בגימטריה תת"ד, כמניין 'שבתי צבי', וגימטריות אלה רגילות בשבתאות, ראה להלן, הערה 253.

227 'חמה ירח' בגימטריה 'הריון' (=271). החמה והירח הם הזכר והנקבה האלהיים שבזיווגם גורמים להריון המשיח). המלה 'הריון' מציינת בגימטריה גם את מספר ימי ההריון. מקורות לכך ומקבילות בכתבי רמ"מ, ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 243 והערה 158.

228 בנדפס 'עזריאל' וצריך להיות: 'עזריאל', לפי המקורות והמקבילות שיובאו להלן (ליד הערה 281 ולאחריה), ולפי הגימטריה דלהלן. אומנם גם 'עזריאל' מופיע כמלאך בספר הזוהר (ראה למשל זוהר ח"ב, רב ע"א, ועוד: ראה ראובן מרגליות, מלאכי עליון, ירושלים תשכ"ד, עמ' קנח-קנט), ותפקידו דומים לשל 'עזריאל' (ראה להלן הערה 290), ואפשר שהוא הוא, ושמו מופיע בספרות הזוהרית גם בצורה אעזריל (ראה

שור שבתהום,²³⁵ והן חמ"ר²³⁶ שו"ר כל"ב,²³⁷ גי' תת"ו,²³⁸ ב' פעמים ת"ג,²³⁹ ב' כתרים²⁴⁰ של עשו וישמעאל,²⁴¹ כלל החרב,²⁴² וכלל הופיע,²⁴³ סוד פריה ורביה,²⁴⁴ נכלל בדו"ד ב"ן יש"י, גי' זר"ח הופי"ע²⁴⁵ 246.

להלן, הערה 284). נוסף לכך 'עזריאל' בלא יוד הן אותיות 'אליעזר', השייך גם הוא לעניין זה, ורמ"מ אף נותן דין וחשבון על עניינה של היוד היתרה, כפי שנראה להלן (הערה 296).

²²⁹ 'חשך' בגימטריה 'יעזריאל' (= 328). וראה להלן, הערה 290, 294. המלה 'חשך' מבוארת בספרות השבתאית, ובעיקר בספר ואבוא היום אל העין, מלשון מניעה והעדר (לפי בר' לט 9), ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 107-109.

²³⁰ בר' א, ב. וראה להלן, הערה 290. פסוק זה מצביע על ההעדר שקדם לבריאה.

²³¹ תה' קכא, א. בפסוק זה מקשר רמ"מ בין העדר, הוא האין, לבין יעזריאל, הרמוז ב'עזרי'.

²³² שורש הדברים הוא מהאין. 'שורש' הוא בגימטריה 'יהושע העשיל' (806), וגימטריה זו מובאת הרבה בכתבי ר' העשיל צורף, ראה לעיל הערה 156.

²³³ בר' א 7. הפסוק מדבר על ההבדלה בין מים למים, וראה בהערה הבאה.

²³⁴ 'הנימא' אותיות 'מאין', ובגימטריה 'ויהי כן' (= 101), ואולי נרמזת כאן גם הגימטריה (עם הכולל) של השם 'צביל'. 'סוד הנימא' מפורש במקום אחר בכתבי רמ"מ: 'זוהי הב"ר הוא ב' פעמים נימ"א, שאין בין מים עליונים ותחתונים, שורש הצדיקים ושורש הרשעים, אין בניהם [!] אלא מלא נימא (לפי חגיגה, טו ע"א)', כתי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132) ח"א, עמ' רטז.

²³⁵ ראה סדר רבא דבראשית, יח (מהדורת שלמה אהרן ורטהיימר, בתי מדרשות ח"א, ירושלים תש"י, עמ' כט): 'ותהום למה הוא דומה, לשלשה ראשי שור'. וראה עוד זוהר ח"ג, קנד ע"ב.

²³⁶ בפסוק 'לא תחרש בשור ובחמר יחדיו' (דב' כב 10), נכתבת המלה 'חמר' בלא ואו.

²³⁷ 'חשך' הם ראשי התיבות של 'חמר שור כלב'. מקבילה מעניינת לכך מצויה בפירושו של רמ"מ על משנת חסידים, תשס"ו (הערה 132), עמ' ב. בעניינם של חמר שור וכלב ארחיב להלן, ליד הערה 264.

²³⁸ בגימטריה 'יהושע העשיל', וראה להלן, הערה 261.

²³⁹ פעמיים 'תג' בגימטריה תת"ו (כמניין 'יהושע העשיל'). וראה בהערה הבאה. עניין זה חוזר גם במובאה דלהלן, ליד הערה 596.

גם קטע זה כתוב, כרגיל אצל רמ"מ, בלשון רמזים צפופה ודחוסה, אך בכיוונם המרכזי של הדברים אין ספק. מדובר כאן בראשית צמיחת הגאולה המשיחית, 'ראשית התעוררות האהבה',²⁴⁷ המתוארת גם כשלב ההעדר הקודם הן ליצירת הוולד²⁴⁸ והן לבריאת העולם ולראשית האצילות.²⁴⁹ בשלב זה קרובים במיוחד הטוב והרע, ואין ביניהם אלא כמלוא נימה (כמלים דומות נוקט רמ"מ כדי לאפיין את גישתו הדיאלקטית והאמביוולנטית אל

²⁴⁰ 'תגים' הם 'כתרים'.

²⁴¹ עשו וישמעאל מסומלים בשור ובחמור, ראה להלן ליד הערה 267.

²⁴² 'החרב' בגימטריה 'זרח', וכך 'החרב הופיע' הם 'זרח הופיע' דלהלן (הערה 245), ומסמלים את עשו וישמעאל. 'החרב' מתאימה לעשו, שעליו נאמר 'על חרבך תחיה' (בר' כז 40).

²⁴³ ראה בהערה הקודמת.

²⁴⁴ כתרו של עשו הוא החרב, וכתרו של ישמעאל הוא פריה ורביה (במקורה: הניאוף), ואת שניהם נתנו לישראל, ונכללו במצוות ברית המילה. השווה כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א דף עח: 'עשו ישמעאל... כי הם נתנו כתריהן במתן תורה לזר"ע אברהם יצח"ק יעק"ב באו"ת ברי"ת קוד"ש, סוד החרב ומצות פריה ורביה'. ומקורו בזהר ח"ג, קצב ע"ב. וראה בהערה הבאה.

²⁴⁵ 'דוד בן ישי' בגימטריה 'זרח הופיע' (= 386). על מלים אלה וקשרם לעשו ולישמעאל ולר' העשיל צורף, ראה לעיל, ליד הערה 160.

²⁴⁶ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132) ח"א, עמ' קסו-קסז, בתוספת סימני פיסוק. ראשית הקטע הובא כבר במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 271-273, שם הערתי לו גם הערות נוספות, השייכות פחות לענייננו כאן, אך אז עדיין לא ידעתי על הקשר להעשיל צורף.

²⁴⁷ ראה לעיל, הערה 217.

²⁴⁸ ראה לעיל, הערה 218-219.

²⁴⁹ ראה לעיל, ליד הערה 176.

השבתאות²⁵⁰). שלב ראשוני זה, אף שהוא 'עת רצון', רובו דין ונקמה באויבים. בשלב זה גנוזה בהיכלה, 'היכל קן צפור',²⁵¹ נפש המשיח, 'נפש דוד בן ישי'.²⁵²

שמו של המשיח המפורש כאן הוא אומנם 'דוד בן ישי', אך בגימטריאות רמוזים כאן גם שמות פרטיים של חוליות נוספות בשושלת המשיח ובתהליך הגאולה. ראשון לאלה הוא שבתי צבי, ששמו זה רמוז כאן במלים 'ראש חדש' ובשמות קין והבל במילוי אותיותיהם,²⁵³ ואלה הן גימטריאות ידועות המכוונות לשבתי צבי בספרות השבתאית.²⁵⁴ השם 'שבתי צבי' רמוז כאן כנראה גם במלים 'עת רצון', 'נפש דוד בן ישי'²⁵⁵ ו'עת יום צר',²⁵⁶ והשם 'שבתי' במלה 'בראשית',²⁵⁷ ואפשר שאף השם 'צבי' רמוז כאן בגימטריה במלים 'מאין', 'נימא' ו'ויהי כן'.²⁵⁸

אך בצד שבתי צבי רמוז כאן גם שמו של ר' העשיל צורף. השם 'יהושע העשיל' עולה בגימטריה תת"ו, ומספר זה מצוי לרוב בכתביו ובעדויות עליו.²⁵⁹ מספר זה מככב גם בקטע

²⁵⁰ ראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 259-271, ובמאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 247-260, ועוד.

²⁵¹ ראה להלן, הערה 278.

²⁵² ראה לעיל, הערה 200.

²⁵³ ראה לעיל, הערה 226.

²⁵⁴ מקבילה לכך ממקום אחר בכתבי רמ"מ הבאתי במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 268-269, ושם הפניתי למקורותיהן של גימטריות אלה בספרות השבתאית. מקבילות נוספות מכתבי רמ"מ הבאתי במאמרי האחר 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 273 הערה 548, ושם יימצאו עוד הפניות.

²⁵⁵ ראה לעיל, הערה 252.

²⁵⁶ ראה לעיל, הערה 296.

²⁵⁷ ראה לעיל, הערות 215, 223.

²⁵⁸ ראה לעיל, הערה 234.

²⁵⁹ דוגמאות לכך ראה לעיל, הערה 17.

שלפנינו, וכך עולים בגימטריה המלים 'שורש', 'חמר שור כלב', ופעמיים 'תג'. במקרה זה סטה רמ"מ ממנהגו, ולא הסתפק רק בשוויון הגימטרי בין מלים אלה לבין עצמן, אלא אף ציין במפורש שהן עולות בגימטריה למניין תת"ו,²⁶⁰ דומה שכך עשה כדי לרמוז שלפנינו רמז גם לשם 'יהושע העשיל' שמן המפורסמות שעולה למניין תת"ו. וכך אומנם נהג רמ"מ, במקום אחר, גם בנוגע לתת"ד, מספר שמו של 'שבתי צבי', שלא הסתפק בשוויון הגימטרי של המלים שעולות למספר זה, אלא גם ציין במפורש שהן עולות למספר תת"ד.²⁶¹

אך גם בלא זאת, אין כל ספק שמלים אלה, העולות בגימטריה תת"ו, מרמזות לשם 'יהושע העשיל'. המלה 'שורש' אכן נפוצה בכתבי ר' העשיל צורף, ומציינת שם במפורש את השם 'יהושע העשיל' השווה לה בגימטריה. באחד ממכתבי התהילה על ר' העשיל, נמסרו בשמו הרבה גימטריאות על השם 'יהושע העשיל', וביניהן נמצא גם 'שורש',²⁶² ואכן רמ"מ מביא את המלה 'שורש' גם בהרבה מקומות אחרים בצמידות לרמזים מובהקים אחרים לשם 'יהושע העשיל', כפי שעוד נראה.²⁶³

בנוגע למלים 'חמר שור כלב', ופעמיים 'תג', את אלה לא מצאתי עדיין בכתבי ר' העשיל שבידי (וכאמור, הרוב אינו בידי), אך אין ספק בלבי שגם אלה הן גימטריאות על השם 'יהושע העשיל' שמקורם בכתבי ר' העשיל צורף בעצמו. בחלק שבידנו מספר הצורף נמצאים דפים שלמים של דרושים אינטנסיביים על השור והחמור והכלב, שנדרשים גם על הקדושה,²⁶⁴ והם פיתוח אישי של תורת ספר מגלה עמוקות לר' נתן שפירא (שעל קשרו לר' העשיל דיברנו לעיל²⁶⁵), שגם הוא עוסק הרבה בשילוש זה, ועל פרטי הדברים, ובמיוחד על הדמונולוגיה

²⁶⁰ ראה לעיל, ליד הערה 238.

²⁶¹ ראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 267.

²⁶² הובא אצל בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תקי"ט-תק"כ.

²⁶³ ראה מראה המקומות הובאו לעיל, בהערה 156.

²⁶⁴ אוטוגרף (הערה 15), דפים 202-204, ועוד. ראה להלן, הערה 273.

²⁶⁵ לעיל, בפרק שלאחרי הפניית הערה 43.

הכלבית שלו (ושל חברו ר' שמשון מאוסטרופוליה), כתבתי בהרחבה במקום אחר.²⁶⁶ ולענייננו, השור והחמור נחשבים כמייצגים את אומות עשו וישמעאל, כלומר את הנצרות והאסלאם, ולכך רומז כאן רמ"מ המקשר בגימטריה את 'שור חמר כלב' עם 'ב' פעמים ת"ג, ב' כתרים של עשו וישמעאל'. הכלב היוצא מבין שניהם,²⁶⁷ מסמל, כפי שהראיתי באותו מקום, את ישו הנוצרי, שבתמונות המתארות את לידתו נראה הוא שוכב באבוס בין שור לבין חמור.

אך יהושע העשיל צורף, ששמו כאמור עולה כמניין 'שור חמר כלב', אינו מסמל כמובן את הגויים אלא את העומדים כנגדם, והם (וגם זאת נמצא בכתבי ר' נתן שפירא, כפי שהראיתי באותו מקום), משיח בן יוסף (הוא שור)²⁶⁸ ומשיח בן דוד (הוא חמור).²⁶⁹ העומד כנגד 'כלב', הוא 'בן', שעולה כמוהו בגימטריה. הכינוי 'בן' הולם לא רק את ישו הנוצרי (לפי דבריהם) אלא גם את דמות הצדיק היהודי, והוא גם שם קודש קבלי, שיש לו זיקה לשכינה.²⁷⁰ כמו כן 'בן' בגימטריה הוא גם 'אליהו' וגם 'יהואל', ומקיים עם שניהם קשר הדוק, שמקורו, כך דומה, בחוגי היהודים הנוצריים של המאות הראשונות לספירה, ונשתמר בכתבי חסידי אשכנז,²⁷¹ ומשם עבר הלאה, ובין השאר לכתבי ר' אברהם אבולעפיה,²⁷² ר' נתן, ר' העשיל²⁷³ ורמ"מ.

²⁶⁶ במאמרי על יונה בן אמתי (הערה 31).

²⁶⁷ מקור הדבר בזוהר ח"ב, סה ע"א. ור' שמשון מאוסטרופוליה אף מצא שהאותיות האמצעיות של שור וחמור (ו מו) עולות בגימטריה כמניין כלב. ראה במאמרי 'יונה' (בהערה הקודמת), עמ' 281-283.

²⁶⁸ לפי 'בכור שורו הדר לו' (דב' לג 17), שנאמר על יוסף.

²⁶⁹ לפי זכ' ט 9. 'חמור' הוא גם אותיות 'רומח', ונדרש רבות בכתבי ר' נתן ור' העשיל על הרומח שבו עשה פינחס (הוא אליהו) נקמה ברשעים, לפי במ' כה 7.

²⁷⁰ שם זה הוא שם הויה במילוי ההיין: 'יוד הה וו הה', שעולה בגימטריה 'בן' (= 52).

²⁷¹ ראה במאמרי "מלאכי קול השופר וישוע שר הפנים", י. דן (עורך), ירושלים תשמ"ו (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ו), עמ' 171-195. משה אידל עוסק לאחרונה רבות בעניין זה, וזיהה את מחבר המקור החסידי-אשכנזי שבו מופיע העניין עם ר' נחמיה בן שלמה הנביא. ראה לעת עתה משה אידל, 'על הפירושים של ר' נחמיה בן שלמה לשם מ"ב אותיות וספר החכמה המיוחס לר' אלעזר מוורמס', קבלה יד (תשס"ו), עמ' 238.

יחסו האמביוולנטי של רמ"מ אל הנצרות ואל האסלאם רמוז גם במלים 'זרח הופיע' המסיימות את הקטע. ברמז זה נתקלנו כבר בקטע קודם,²⁷⁴ ונשוב ונבחן אותו בהמשך, כאשר נבדוק את הסמלים 'שעיר ופארן'.²⁷⁵

אפשר שהעשיל צורף רמוז בקטע שלנו גם במלה 'צפור', שהיא אותיות 'צורף', ורמז זה מתאשר לפי האוטוגרף של ספר הצורף, ששם נמצא צמד המלים 'צפור' צור"ף,²⁷⁶ וגם במקומות אחרים בכתבי רמ"מ שיובאו להלן, נדרשת המלה 'צפור' בסמיכות לדרשות אחרות על ר' העשיל, ובאופן שאינו מותיר מקום לספק.²⁷⁷ כאן אומנם אין לנו אלא הצירוף 'קן צפור', שעל פי הזוהר הוא היכל המשיח,²⁷⁸ שבו מצא רמ"מ רמזים לעניינו של שבתי צבי, והדיאלקטיקה של טוב ורע הכרוכה בו,²⁷⁹ ואולי העשיל צורף, הוא 'צפור', מקנן לדעתו של רמ"מ (ואולי קיבל גם זאת מכתבי העשיל עצמו) אצל שבתי צבי, בחינת 'אור גנוז',²⁸⁰ ונמצא אפוא שהעשיל פנימי ועמוק יותר משבתי.

²⁷² ראה אידל, שם (בהערה הקודמת), וכן: Moshe Idel, *Messianic Mystics*, Yale University Press, 1998, pp. 85-94.

²⁷³ הקשר בגימטריה בין 'אליהו', 'בן', 'כלב' ו'ומו' (הן האותיות הנמצאות באמצע המלים 'שור' ו'חמור'), וכן הקשר בין המלה 'חמור' לבין המלה 'רומח' השווה לה באותיותיה (הכוונה לרומח של פינחס, במ' כה 7. ופינחס מוזהה במסורת התלמודית והקבלית עם אליהו), כל אלה יימצאו באוטוגרף (הערה 15), דף 202-204.

²⁷⁴ ראה לעיל, ליד הערה 173.

²⁷⁵ להלן, ליד הערה 322.

²⁷⁶ אוטוגרף (הערה 15), 209 ע"ב.

²⁷⁷ להלן, ליד הערות 391, 418, 448.

²⁷⁸ 'קן צפור' הוא ההיכל שבו מסתתר המשיח לפי ספר הזוהר. ראה זוהר ח"ב, ח ע"א – ט ע"א.

²⁷⁹ כך עולה גם מן הקטע שלפנינו, ראה לעיל ליד הערה 202, וכן ממקומות אחרים בכתבי רמ"מ: ראה מאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 260.

²⁸⁰ ראה לעיל, הערה 213.

ר' העשיל צורף מתואר כאן גם בדמות המלאך 'יעזריאל', במשפט: 'וזה ההעדר נקרא יעזריאל', סוד חש"ך על פני תהום, כי מאי"ן יבא עזרי. זה מאין הוא שורש'. הקשר בינו לבין ר' העשיל מוכח הן לפי המלה 'שורש', הרומזת כאמור לר' העשיל,²⁸¹ והן בגלל הדמיון שבשמו ובדמותו ל'אליעזר', שאת קשרו לר' העשיל נראה בקטע שיובא להלן.²⁸² מקומה של דמות זו הוא בנקודה הדיאלקטית, אותה ראינו, של ההעדר שקודם לבריאה ולגאולה,²⁸³ ולכן, דומה שגם היחס אליה מצד רמ"מ הוא דיאלקטי.

המלאך יעזריאל אכן מתאים לתפקידו זה. כשמו כן הוא, עוזר ומושיע ומגן, דווקא מאחר שהוא קשור לגהינם ולתהום. במקום אחד בזוהר מתואר הוא כמורה דרכם של הצדיקים, שדואג לצינון הגהינם שעליהם לעבור בדרכם לגן העדן,²⁸⁴ אך לפי מקור זוהרי אחר,²⁸⁵ ליעזריאל יש אף תפקיד חשוב מזה בהצלת העולם. לפי מיתוס שהזוהר מפתח ממקורות עתיקים שונים, שעל משמעותו ומקורותיו עמדתי באריכות במקום אחר,²⁸⁶ מי התהום הקדמונים עומדים להציף את העולם דרך נקבה אחת ('שיתין'), ומה שעומד בדרכם הוא 'צרור' (ולפי מקורות אחרים: חרס),²⁸⁷ שעליו כתוב שמו המפורש של האל. אך בשעה שבני אדם נשבעים לשקר פורחות אותיות השם מאותו חרס, והמים היו חוזרים ומציפים ומחריבים את

²⁸¹ ראה לעיל, הערה 156.

²⁸² להלן, אחרי הפנית הערה 380.

²⁸³ ראה לעיל, ליד הערה 250.

²⁸⁴ זוהר חדש, נג טור ג, בלק. מוטיב דומה מצוי במדרש (השייך לספרות הזוהרית) 'סדר גן עדן', אהרן יעללינעק, כרך ג (לייפציג תרט"ו), עמ' 131. אומנם שם המלאך נקרא אעזריל, והוא מציל מן הגהינם לא את הצדיקים אלא את 'הגרים שנתגיירו ואינם מקיימם' [!] כראוי ביראת השם יתעלה, והוא עושה זאת כל יום בשעת המנחה. וראה מלאכי עליון (הערה 228), עמ' קנט-קס הערה ח.

²⁸⁵ זוהר ח"ב, צא ע"ב. נוסח אחר (בלי יעזריאל) נמצא בזוהר חדש עו טור ב, מדרש רות.

²⁸⁶ בספרי תורת היצירה של ספר יצירה, תל אביב תשס"ב, פרק 23.

²⁸⁷ הנוסחים 'חרס' (ובארמית 'חספא') ו'צרור' מצויים כולם בגלגוליו של מיתוס זה. במקבילה הזוהרית בזוהר חדש, מדרש רות, הנוסח הוא 'צרור של חרש'. וראה להלן, הערה 308.

העולם, אלמלא בא המלאך יעזריאל, הממונה על שבעים מפתחות (ולפי מקור אחר: ארבעה²⁸⁸) ושב וחוקק את השם על הצרור.

עם זאת, את דמות יעזריאל, ששמו עולה בגימטריה כמניין חשך, ואת הזיקה שבינו לבין התהום, לא פיתח רמ"מ ישירות מהזוהר, אלא באמצעות ספר מגלה עמוקות לר' נתן שפירא (ואולי גם דרך כתבי ר' העשיל צורף, שעל זיקתו לר' נתן דיברנו לעיל²⁸⁹). ר' נתן, הסיק ממאמר זה 'שיש ממונה אחד ממונה על התהום ושמו יעזריאל שסודו חשך'.²⁹⁰

את עניינו של יעזריאל מפתח רמ"מ עוד, במקום אחר:

... בסוד אליעזר²⁹¹, ששורש²⁹² הנקודה²⁹³ יעזריאל"ל בחשך²⁹⁴ על פני תהום,²⁹⁵
והנקודה נעלם²⁹⁶ שהן סוד ג' ראשי שור שבתהום²⁹⁷ חמר שור כלב,²⁹⁸ אבל זה הקי²⁹⁹

²⁸⁸ זהר חדש, צ טור ב, מדרש רות.

²⁸⁹ לעיל, בפרק שאחרי הפנית הערה 43.

²⁹⁰ נתן שפירא, מגלה עמוקות על ואתחנן, אופן קטז, פירדא תנ"א (דפוס-צילום ירושלים תשמ"א), לו ע"ב. ר' נתן מקשר מלאך זה עם הנוסח 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. נוסח זה, שבא לבטל אמירת ברכה שאינה צריכה, מתאים אומנם למיתוס הצרור, אך מושפע גם מתיאור המלאך עזריאל (נוסח אחר: גזריאל), הממונה על היכל שבו אומרים 'ברוך ה' המבורך לעולם ועד', זוהר חדש, רות, צ טור ג.

²⁹¹ שמו של אליעזר דומה לשם יעזריאל. על קשרו של אליעזר עבד אברהם לר' העשיל צורף נעמוד בהמשך באריכות. ראה להלן, בפרק שאחרי הפנית הערה 380.

²⁹² אפשר שגם כאן מלת 'שורש' רומזת לגימטריה 'יהושע העשיל', כדלעיל הערה 156.

²⁹³ היא הנקודה שממנה נברא העולם, והיא שורש אמונתו ונשמתו של היהודי, כפי שהסברתי באריכות במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129).

²⁹⁴ 'חשך' בגימטריה 'יעזריאל', כדלעיל הערה 229.

²⁹⁵ בר' א 2. הקשר בין יעזריאל לבין התהום הוא לפי הזוהר (כדלעיל בהערה 287) ומגלה עמוקות (כדלעיל בהערה 290).

²⁹⁶ הנקודה היא האות יוד שבראש השם יעזריאל, והיא נעלמת, כלומר חסרה בשם אליעזר.

הוא של מנצפך ה' מאות³⁰⁰ שהוא ברכות תהום רבצת תח"ת,³⁰¹ גי' חש"ך הנ"ל³⁰²
הכולל א"ת וא"ת,³⁰³ וזה רבצ"ת³⁰⁴ הוא ב"ת צ"ר,³⁰⁵ בסוד צרו"ר³⁰⁶ אשר על

²⁹⁷ ראה לעיל הערה 235.

²⁹⁸ העולים בגימטריה כמניין 'יהושע העשיל'. ראה לעיל, הערה 237-238.

²⁹⁹ שבסוף המלה 'חשך'.

³⁰⁰ לפי שיטה אחת של חישוב גימטריה, האותיות הסופיות מנצפך, מוסיפות לציין את המאות שאחרי 400, היא ת. ואז ך סופית (שהיא ראשונה באותיות מנצפך לפי סדר האלף-בית), מציינת את המספר 500.

³⁰¹ בר' מט 25.

³⁰² 'תחת' עולה בגימטריה כמניין 'חשך' כאשר האות ך' נחשבת 500 (לפי ההערה הקודמת), = 808. לפי זה 'תהום רובצת תחת' משמעותה כמו 'חשך על פני תהום'. וראה בהערה הבאה.

³⁰³ הכוונה כנראה לבר' א 1 (הפסוק הקודם ל'חשך על פני תהום', ראה בהערה הקודמת): 'בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ'. המלים 'את' ו'ואת' הכלולות בפסוק זה עולות בגימטריה גם הם 808, כמניין 'תחת' ו'חשך'. ואולי יש להביא בחשבון שגם השם 'יהושע העשיל' שעולה 806 (מניין שנרמז כאן כאמור במלים 'חמר שור כלב'), עולה למניין 808 אם נוסיף גם את שתי המלים עצמן (כרגיל בחישובי גימטריה).

³⁰⁴ בפסוק דלעיל, בר' מט 25.

³⁰⁵ הכוונה לכזבי בת צור, שהחטיאה את ישראל (במ' כה 15), ומשמשת אצל רמ"מ סמל למידה רעה, ונכתבת אצלו בלא ואו, כרמז לצר ואויב, ראה כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132) כרך א, עמ' קיז. 'בת צר' אותיות 'רבצת'.

³⁰⁶ 'צרו"ר הוא גם מלשון 'צר'. וראה לעיל, הערה 287.

התהום, ³⁰⁷ שאינו נמתק אלא בשם אחספ"א ³⁰⁸ שאינו מתקיים כלל, ³⁰⁹ א"ף חיי"ם גי' חספ"א, ³¹⁰ שיתגלה חוטמא דעתיקא ³¹¹ ולא ³¹² יתן ארך אפיים לעוברי רצונו ³¹³. ³¹⁴

יעזריאל, הוא העשיל צורף, הוא כמו השם על החרס הממתיק את הצרור שעל התהום, לפי המיתוס דלעיל, ³¹⁵ וגורם לו להישאר במקומו, למרות מעשי הרשעים, ולא להחריב את העולם. אבל אותו חרס 'אינו מתקיים כלל'. קביעה זו קשורה בוודאי לדברים הקודמים על תחילת הניסיון המשיחי בחינת העדר ואין, ³¹⁶ ולקונוטציה של 'חרס' בבחינת דבר שאין בו ממש, כבביטוי 'העלה חרס בידו'. ³¹⁷

עם זאת ביטוי זה מזכיר לנו את דברי רמ"מ העקרוניים בנוגע לניסיון המשיחי השבתאי. לדברי רמ"מ המשיח השבתאי אומנם כשל, או במלים אחרות 'העלה חרס בידו', ויש לחכות למשיח אחר. אך למרות הכישלון, הניסיון הראשון היה הכרחי לשם הצלחתו של

³⁰⁷ לפי המיתוס דלעיל, הערה 286.

³⁰⁸ 'אחספא' בארמית 'על חרס'. וכך נמצא בנוסח המיתוס דלעיל, בבלי, סוכה נג ע"ב.

³⁰⁹ ראה הסבר להלן בפנים.

³¹⁰ = 149.

³¹¹ לפי האידרות שבזוהר חוטמו של עתיקא קדישא, הפרצוף האלהי העליון, מציין דווקא סליחה. זוהר ח"ג, קל ע"ב, אידרא רבא.

³¹² אולי המלה 'לא' מיותרת. ראה ההערה הקודמת וההערה הבאה.

³¹³ ראה בבלי, ברכות נז ב: 'תנו רבנן הרואה מרקוליס [= מקום עבודה זרה של האל מרקוריוס] אומר ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו'.

³¹⁴ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' פו.

³¹⁵ ראה לעיל, ליד הערה 286.

³¹⁶ ראה לעיל, ליד הערות 219, 228, 248.

³¹⁷ על מקורו של ביטוי זה ראה בספרי, תורת היצירה (הערה 286), עמ' 331 הערה 40.

המשיח האחר, רמ"מ מסתמך על דברי התלמוד³¹⁸ אודות אדם שהרים חרס ('דלי חספא') ובא אחר ומצא מרגנית תחתיו, ועל כך מעיר רמ"מ שאף מעשיו של הראשון לא הלכו לאיבוד, שכן אם הראשון לא היה מעלה את החרס, השני לא היה מוצא את המרגלית. ולכן אף שהראשון עשה עבירה הרי היא הופכת למצווה ואין למחות את שמו מישראל. דברי רמ"מ אלה,³¹⁹ שכבר הובאו ונותחו על ידי במאמר קודם,³²⁰ מביעים בבהירות את יחסו אל התנועה השבתאית, שעם חטאיה וכשלונה היא שלב הכרחי לביאת הגואל. באותו מאמר הראיתי שרמ"מ כיוון לשבתי צבי, ועתה נוכחנו לדעת שכיוון גם להעשיל צורף.

'אשל' בכתבי רמ"מ כשעיר ופארן, נצרות ואסלאם

נשוב ונעיין עתה במובאה שבה פתחנו את דיוננו בכתבי רמ"מ, היא המובאה מראשית ספר רזא דמהימנותא,³²¹ המדברת על 'אשל' כהווייה קבלית בראשיתית, המכונה גם פרצוף 'עתיק'. הקטע עוסק כזכור בשמות 'שעיר' ו'פארן', וצירוף אלה שווה בגימטריה למלים המציינות את ראשית האצילות: 'קסת הסופר' ו'ראשית', וכן 'עתיק אשל'.³²² 'פארן' עולה בגימטריה 'אשל' ו'שעיר' עולה בגימטריה 'עתיק', ונוסף לכך כל אחד משמות אלה עולה בגימטריה כמניינו של זיווג מסוים של שמות קודש.

אומנם עתה, כשנוכחנו ש'אשל' קשור לר' העשיל צורף, ויחסו של זה עם הנצרות והאסלאם מצטיינים באמביוולנטיות, איננו כה מופתעים מן הקשר בינו לבין שעיר ופארן, שהם כינויים מסורתיים לאדום ולישמעאל, ולפיכך גם לנצרות ולאסלאם,³²³ ועם זאת, מה לאלה עם ראשית האצילות, ועם פרצוף עתיק?

³¹⁸ ראה בבלי, יבמות צב ע"ב; בבא מציעא יז ע"ב; מכות כא ע"ב.

³¹⁹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך ב, עמ' קסד.

³²⁰ במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 259-263.

³²¹ ליד הערה 175.

³²² ראה על כך לעיל בהערה 168.

³²³ ראה לעיל הערה 160.

אבל גם לקשר זה שורשים עמוקים, בקבלה ובעיקר בשבתאות. בספר הזוהר (בעיקר בחטיבת האידרות) מדובר על מלכי אדום כאצילויות קודמות, עולמות שנבראו ונחרבו, לפני האצילות הקדושה ועולם התיקון, כלומר הרע שקדם לטוב,³²⁴ ועם זיקתם אל עתיקא, אינם מזוהים עמו.³²⁵ זיהוי ברור, מגובש ומפותח, של פרצוף עתיקא עם הגויים, עשו וישמעאל, אופייני דווקא לספרות השבתאית. דוגמה מובהקת לכך תמצא בספר הנקרא ואבוא היום אל העין, שייחוסו לר' יהונתן אייבשיץ עומד במרכזה של מחלוקת גדולה, מן המאה השמונה עשרה ועד היום.³²⁶ והנה בספר זה נמצא בהדגשה ובפרטנות את זיהוי פרצופי אדם קדמון ועתיקא עם עשו, שעיר ואדום.³²⁷ כן מתואר שם פרצוף זה 'ככריכת הישמעלים' שאותה כורך על ראשו 'אלהי ישראל' (הפרצוף האלהי המרכזי לפי המינוח השבתאי), ברמז ברור למצנפת המוסלמית ששם שבתי צבי על ראשו בעת ההמרה.³²⁸ פרצוף עתיקא מתואר בספר זה גם באופן כללי כ'חובב עמים' זרים, וכמקומה של עבודה זרה.³²⁹

³²⁴ על רעיון זה ורקעו ראה במאמרי 'כיצד נתחבר ספר הזוהר', י. דן (עורך), ספר הזוהר ודורו, ירושלים תשמ"ט (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ח), עמ' 55-56, 66-68. וראה אסי פרבר-גינת, 'קליפה קודמת לפרי', חביבה פדיה (עורכת), המיתוס ביהדות, ירושלים תשנ"ו (= אשל באר שבע ד), עמ' 118-142.

³²⁵ ראה זוהר ח"ג, קלה ע"א (אידרא רבא): 'עתיקא דעתיקין עד לא זמין תקונוי, באני מלכין, כנס מלכין, ומשער מלכין, ולא הוו מתקיימי, עד דדחי לון, ואצנע לון לבתר זמנא'.

³²⁶ ראה משה אריה פרלמוטר, ר' יהונתן אייבשיץ ויחסו אל השבתאות: חקירות חדשות על יסוד כתב היד של הספר ואבוא היום אל העין, ירושלים ותל-אביב, תש"ז. לדעתי חובר הספר בידי ר' יהונתן בהשתתפותו של ר' לייבלה פרוסניץ. ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 332-333.

³²⁷ מובא אצל פרלמוטר (בהערה הקודמת), עמ' 90-91.

³²⁸ מובא אצל פרלמוטר (שם), עמ' 60, 76.

³²⁹ מובא אצל פרלמוטר (שם), 78.

דברים דומים אפשר למצוא במקומות אחרים בספרות השבתאית והקרובה לה,³³⁰ כולל אצל ר' העשיל צורף (אפשר שהספר 'ואבוא היום אל העין' הושפע מכתבי ר' העשיל³³¹), שכפי שראינו, דרש לשבח גם את שורשן של אומות עשו וישמעאל, ומצא קרבה בינו לבינם.³³² אין להסיק מכך שר' העשיל חיבב אומות אלה, אדרבא, זיקתו אליהם עוזרת לו בקרב לביטולם.³³³ יש לראות עניין זה כחלק מן הפרשה הענפה והחשובה של יחס השבתאות כלפי הנצרות ואסלאם, הכוללת גוונים רבים ושונים, מרגשות מלחמה ונקמה עד הזדהות והתבוללות.³³⁴ אך דומה שרמ"מ נקט באותה כפילות המאפיינת את ר' העשיל: מצד אחד, כתבי רמ"מ רצופים ביטויים קשים ביותר כלפי האסלאם והנצרות, כגון: 'שמו את ירושלים לעינים',³³⁵ עש"ו ישמעאל"ל, יש"ו מחמו"ד,³³⁶ וזה יש"ו מחמו"ד, ית"ד³³⁷ תקועה

³³⁰ על הקשר בין עשו והפרצוף הקבלי העליון אצל ר' נפתלי כ"ץ, ראה במאמרי 'קוים לדמותו של ר' נפתלי כ"ץ מפרנקפורט, ויחסו לשבתאות', רחל אליאור ויוסף דן (עורכים), קולות רבים: ספר הזיכרון לרבקה ש"ץ-אופנהיימר כרך א, ירושלים תשנ"ז (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל כרך יב), עמ' 297-299.

³³¹ 'ואבוא היום אל העין' נכתב למעלה מעשרים שנה אחרי מות ר' העשיל צורף. רמז לשימושו של ספר זה בכתבי ר' העשיל, אפשר למצוא אולי בשימושו הרב במלה 'שורש' ככינוי למדרגה האלהית העליונה, והרי מצד אחד, העשיל צורף ייחס לעצמו את מדרגת 'עתיקא' (הקשר בין עתיק ואשל מצוי בכתבי רמ"מ, הערה 167-168, ומקורו בוודאי אצל ר' העשיל), ומצד שני הדגיש שהמלה 'שורש' עולה בגימטריה כמניין שמו, ראה לעיל, הערה 156. דמיון נוסף בין ואבוא היום אל העין לבין ר' העשיל צורף מתגלה אולי בפירוש המלה 'חשך' מלשון מניעה והעדר (כדלעיל בהערה 229, גם כאן משמש רמ"מ עדות אפשרית לפירוש כזה אצל ר' העשיל), ועם זאת, היחס בין ואבוא היום אל העין לבין ר' העשיל עדיין צריך חקירה.

³³² ראה לעיל, הערה 237-238.

³³³ ראה לעיל, ליד הערה 31.

³³⁴ דוגמה משונה ביותר ליחס זה אפשר למצוא בכת הסודית היהודית נוצרית שמקורה בשבתאות, שלעניינה מוקדש פרק בספרי, סוד האמונה (הערה 46).

³³⁵ תה' עט 1. וראה בהערה הבאה.

³³⁶ 'עיים' הוא ראשי התיבות של 'עשו ישמעאל ישו מחמוד'.

³³⁷ 'יתד' בגימטריה 'ישו מחמוד' (= 414). רמ"מ רגיל להשתמש בצורה 'מחמוד' לציון מחמד, נביא האסלאם.

לישראל³³⁸.³³⁹ ובהם מוצא הוא יסוד כל רע שאונה לישראל ואמונתו, במשך ששת אלפי שנות קיום העולם. אך מצד שני, המשיח, שיבוא באלף השביעי, יהיה 'כלל הכל', ויביאו גם אותם לידי תיקונם.³⁴⁰

עמדה אמביוולנטית זו כלפי האסלאם והנצרות היא העומדת ככל הנראה ברקע פועלו של רמ"מ שכזכור לא היסס לפנות לעזרת השלטונות המוסלמים, ולעזרת המיסיונרים הנוצרים (ובניהם יהודים מומרים) לשם שיקום ירושלים היהודית ובית הכנסת חורבת יהודה החסיד, ולשם כך אף נכנס אתם לשיחות תיאולוגיות עמוקות.³⁴¹

נשוב לשעיר ולפארן. אומנם המאמר שבראשית רזא דמהימנותא מקשר בדרכים מגוונות של גימטריה בין שני אלה לבין 'אשל' ו'עתיק',³⁴² אך בכל זאת אין אלה, הקשורים לאומות העולם, מגיעים למלוא עומקו של סוד זה. כך מסתבר ממקומות אחרים, שבהם מדגיש רמ"מ את ההבדל בין אברהם אבינו, שהגיע לסוד האשל, לבין עבדיו, הגר ואליעזר. אלה אומנם משובחים שבגרים, אך עדיין גרים הם, וקשורים לאומות העולם. וכך אומר הוא על הגר:

³³⁸ לפי בבלי, מגילה ו ע"א: "ועקרון תעקר" [צפ' ב 4] זו קסרי בת אדום שהיא יושבת בין החולות והיא היתה יתד תקועה לישראל'.

³³⁹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך ב, עמ' קיח.

³⁴⁰ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' רס"ה. על רוחו השביעית של המשיח הכוללת את שש הקודמות לה ראה במאמרי 'המשיח של הזוהר', ש. ראם (עורך), הרעיון המשיחי בישראל, ירושלים תשמ"ב, עמ' 170-172. אומנם הגרמ"מ מבדיל כאן בין ישמעאל שעתיד להביא דורון למלך המשיח (לפי בבלי, פסחים קיח ע"ב, בנוגע למצרים), לבין עשו שלא יהיה לביתו שריד (לפי עו' א 18). דומה שעשו וישמעאל כאן נוגעים גם לשבתאים, ולקרבתם (ואף להמרתם) לאסלאם ולנצרות.

³⁴¹ ראה לעיל, ליד הערה 129.

³⁴² ראה לעיל, בקטע שלייד הערה 175.

וצריך להדביק באהבה, לזה לא זכו הגרים רק הג"ר,³⁴³ וגם זאת 'ותתע במדבר באר
שבע'³⁴⁴, אשר זה השע"ר³⁴⁵, סוד יהו"ה אלהי"ם יהו"ה אדנ"י,³⁴⁶ ויהו"ה במילוי
ע"ב³⁴⁷ ואלהים במילוי יודי"ן,³⁴⁸ אבל כשבאו לסוד אש"ל לא באו כלל, אלא נשאר
בסוד פאר"ן,³⁴⁹ ואינם יכולים למיקם ביה³⁵⁰.³⁵¹

ובמקבילה קרובה במקום אחר בכתביו (לא אפרש כאן שוב את הרמזים שפורשו במובאה
הקודמת):

כי אי אפשר לגר לזכות יותר מהגר המצרית, והיא עדיין ותתע במדבר בא"ר שב"ע, סוד
השע"ר אשר צדיקים יבואו בו,³⁵² כי אברהם נטע אש"ל בבא"ר שב"ע, וסוד אש"ל

³⁴³ דורש 'הגר' מלשון 'גר'. על קשר אפשרי בין 'גר' לבין 'הגר' א' בכתבי רמ"מ, ראה במאמרי 'תלמידי הגר' א'
(הערה 129), עמ' 288.

³⁴⁴ כך מסופר על הגר בבר' כא 14. וראה בהערה הבאה.

³⁴⁵ תה' קיח 20: 'זה השער לה'. 'השער' בגימטריה 'באר שבע' (= 575). עור על שער זה ראה להלן, הערה
368 ולאחריה.

³⁴⁶ יהו"ה אלהי"ם יהו"ה אדנ"י = 203, כמניין 'באר'.

³⁴⁷ שם המפורש במלוי יודין, כלומר יוד הי ואו הי, עולה בגימטריה ע"ב. ונקרא בקבלת האר"י שם ע"ב.

³⁴⁸ יוד הי ואו הי (הוא 'יהו"ה במילוי ע"ב') + אלף למד הי יוד מם (הוא 'ואלהים במילוי יודי"ן') = 372,
כמניין 'שבע' (כזאת נמצא כבר בכתבי האר"י, שער הפסוקים, פרשת לך לך, ירושלים תרע"ב, ז טור ד. אומנם
שם 'שבע' אינו קשור ל'באר שבע', אלא ל'שבע' לעומת 'רעב'). 'באר שבע'. שני צירופים אלה, זה העולה
'שבע', וזה הנזכר בהערה שלפני הקודמת, עולים יחד לא רק כמניין 'באר שבע' אלה גם כמניין 'השער' (= 575).

³⁴⁹ ראה בר' כא 21. 'אשל' בגימטריה 'פארן'. ראה לעיל, הערה 168.

³⁵⁰ 'למיקם ביה' פירושו 'לעמוד בו' (בארמית). כלומר להתקיים בדרגתו, או להבין את סודו (כמו 'לעמוד
עליו').

³⁵¹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' קצג.

³⁵² ראה לעיל, הערה 345.

בא"ר שב"ע הן אחוריים³⁵³ דיהו"ה אדנ"י כזה - י', י"א, יא"ה, יאה"ד, יאהד"ו, יאהדו"ג, יאהדונ"ה, יאהדונה"י, גי' אש"ל,³⁵⁴ ויהו"ה במילוי ע"ב, ואלהים במילוי יודין גי' שב"ע, ובאר כולל שניהם יהו"ה אדנ"י, ויהו"ה אלהי"ם גי' בא"ר, והכל אש"ל בא"ר שב"ע גי' רשו"ת, שם השביעי שק"ו צי"ת,³⁵⁵ והיא לא השיגה רק בסוד פאר"ן גי' אש"ל, אבל לא בא"ר שב"ע, וכן בארץ הקדושה כשהיא ערס"א,³⁵⁶ תרגום של מט"ה,³⁵⁷ גי' אש"ל³⁵⁸.³⁵⁹

שלא כאברהם, שנטע אשל בבאר שבע, הגר שפחתו רק תועה במדבר באר שבע, שאינו 'אשל' אלא רק השער לעניין זה, כי 'השער' בגימטריה 'באר שבע' (ואף דומה באותיותיו 'לשעיר' וקשור בו³⁶⁰). וכמו הגר גם בנה ישמעאל, שישב במדבר פארן. אומנם 'פארן' בגימטריה 'אשל', אך גם היושב במדבר זה אינו מגיע לעמוד בסוד עניינו של אותו אשל. מסתבר אפוא

³⁵³ 'אחוריים' היא הצגת שם קדוש בהדרגה, כשכל פעם מתווספת אות, כדלהלן.

³⁵⁴ האחוריים של שני שמות הקודש המשולבים: 'י יא יאה יאהד יאהדו, יאהדו, יאהדונה, יאהדונה' עולים בגימטריה כמניין 'אשל' (331). ראה הקבלה בכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א עמ' שכב. וראה עוד להלן, הערות 475, 495.

³⁵⁵ ראה לעיל, הערה 186 ולאחריה.

³⁵⁶ ארץ ישראל נחשבת למיטתו של הקב"ה. ראה למשל אבן עזרא על שה"ש ג 9.

³⁵⁷ בר' מז 31: 'וישתחו ישראל על ראש המטה', תרגום אונקלוס: 'וסגיד ישראל על ריש ערסא'. ואולי יש לזכור כאן גם את הפסוק, דב' ג 11: 'כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים הנה ערשו ערש ברזל'. גם את 'ערש' שכאן מתרגם אונקלוס 'ערסא'. והרי עוג מלך הבשן מזוהה במדרש עם אליעזר עבד אברהם (למשל בפרקי דרבי אליעזר פרק טז), והרי גם אליעזר, כמו הגר, הוא בחינת העשיל, שלא השיג את 'סוד האשל', ראה להלן, ליד הערה 392.

³⁵⁸ 'ערסא' = 'אשל' = 331.

³⁵⁹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך ב, עמ' קנח. וראה מקבילה נוספת, שם, עמ' קיז.

³⁶⁰ לפי כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך ב, עמ' קיז: 'ועשו אחיזתו בסוד שעיר הנ"ל גבורת דעתי"ק, בא"ר שב"ע גי' השע"ר והוא לקח ה' גבורות יתרים של השער, ונעשה איש שעיר'. וכיוצא בכך שם בעמ' קסט.

שיש 'אשל', במדרגות שונות. יש אשל שמקיף את המציאות מדרגתה העליונה, ויש אשל שאינו אלא שער.

'אשל' כשער, נזכר גם במקומות אחרים בכתבי רמ"מ, ובהם נוקט רמ"מ לא במלה העברית 'שער' אלא במקבילתה הארמית 'תרעא', ושם כלול רמז ברור לר' העשיל צורף. דוגמה לכך תימצא בדרשה על אליעזר שתובא להלן, ששם מספר רמ"מ על עבד אברהם, בדומה למה שראינו עתה בנוגע להגר שפחתו, ש'לא נמסר לו סוד האש"ל, תרע"א הנ"ל, שורש'.³⁶¹ כאן אולי, 'תרעא' ו'שורש' מייצגות דווקא את הבחינות העליונות שלא נמסרו לאליעזר, הן בחינות האמונה השלמה של אברהם. אך מכול מקום ברור שגם כאן נרמז ר' העשיל, ולא רק במלה 'שורש', שכבר ראינו שרומזת לר' העשיל, ועולה בגימטריה כמניין שמו,³⁶² אלא גם במלה 'תרעא', שגם היא רמז מובהק לר' העשיל (ואף לשבתי צבי), כפי שגילה ר' העשיל לחסידיו, בתוך שאר רמזים הנוגעים לשמו, הכלולים בקטע דלהלן, שהוא ציטוט מכתבי ר' העשיל הכלול באיגרת ששלח ר' מרדכי בן שלמה מווילנא למקובלים השבתאיים באיטליה, ר' אברהם רווגיו ור' בנימין כהן:

והכל מן ב' שמות יאהדונהי³⁶³ דא צ"א³⁶⁴. כי ידוע יהו"ה מלא בשם ת"ת³⁶⁵ דא מה.³⁶⁶ ובשם אדני מלא לא יש הפרש³⁶⁷ רק אלף דלת נון יוד גי' [מטרייה] תרע"א.³⁶⁸ צא וחשוב

³⁶¹ ראה להלן, ליד הערה 394.

³⁶² ראה לעיל, הערה 156.

³⁶³ שני השמות יהו"ה אדני כשהם משולבים יחד, כרגיל בקבלת האר"י.

³⁶⁴ שני השמות דלעיל עולים בגימטריה 91 (צא).

³⁶⁵ = תפארת. ראה בהערה הבאה.

³⁶⁶ יהו"ה במילוי אלפין, הקשור לספירת תפארת, עולה בגימטריה מ"ה (כלומר 'יוד הא ואו הא' = 45). שם זה, הנקרא שם מ"ה, שכיח מאוד בקבלת האר"י. וראה להלן, הערה 373.

³⁶⁷ כלומר, לשם אדני אין אלא צורת מילוי אחת.

³⁶⁸ אלף דלת נון יוד = תרעא = 671. גימטריה זו שכיחה בקבלת האר"י.

צ"א מ"ה תרע"א³⁶⁹ ציון ן' רבתא,³⁷⁰ דא גימטריה שמו דמ"ו,³⁷¹ לישנ"א קדיש"א,³⁷²
גם בשם ב"ן דא במלכות³⁷³ צ"א ב"ן תרע"א³⁷⁴ דא שדי מלא.³⁷⁵ ודא בשום ה' את
שיב"ת ציון³⁷⁶.³⁷⁷

לצירוף 'צ"א מ"ה תרע"א ציון' שכאן, יימצא גם הקבלה מבנית מובהקת אצל רמ"מ, המדבר על
'מ"ה תרע"א סוד נקודת ציון', וצירופים דומים לכך. ועל כך נעמוד להלן, במסגרת הדיון על
'ציון', ככינוי לר' העשיל בכתבי רמ"מ.³⁷⁸

השער (תרעא) כסמל לאישיות המשיח עשוי להזכיר את תנועת הבאביזם, אמה של
הדת הבהאית, שנוסדה בפרס במאה התשע-עשרה, על ידי מרזא עלי מחמד, שראה עצמו

³⁶⁹ בגימטריה 807.

³⁷⁰ כאשר מחשבים את האות ן' הארוכה (נון סופית) כ-700 (בדרך חישוב שבה האותיות הסופיות ך ם ן ף ץ מופיעות אחרי האות ת'), תעלה המלה 'ציון' בגימטריה 806.

³⁷¹ = דמורי רבי. הכוונה לשם 'יהושע העשיל' שעולה בגימטריה כזכור 806 (ולא 801 כמו שהעיר כאן בטעות בניהו), כמניין 'ציון' דלעיל, ו'צא מה תרעא' דלעיל עם הכולל (כלומר + 1).

³⁷² = הלשון הקדושה או לשון הקודש. גם 'לישנא קדישא' עולה בגימטריה 806, כמניין 'יהושע העשיל'.
בהמשך הקטע מבואר שגם המלה 'שתוק' עולה לאותו מספר בגימטריה.

³⁷³ יהו"ה במילוי ההין, הקשור לספירת מלכות, עולה בגימטריה ב"ן (כלומר 'יוד ה' ו' ה' = 52). שם זה,
הנקרא שם ב"ן, שכיח מאוד בקבלת האר"י. וראה לעיל, הערה 366.

³⁷⁴ 'צא בן תרעא' בגימטריא 814, כמניין 'שבתי צבי'. וראה בהערה הבאה.

³⁷⁵ 'שין דלת יוד' (השם 'שדי' במילוי אותיות) עולה אף הוא בגימטריה 814, כמניין 'שבתי צבי'. גימטריה זו
היא מן הנפוצות ביותר בספרות השבתאית. וראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 267-269.

³⁷⁶ תה' קכו 1. 'שיבת' הוא 'שבתי' בסיכול אותיות, ומרמז על שבתי צבי, ו'ציון' עולה בגימטריה 'יהושע
העשיל' (כדלעיל בהערה 370), ומרמז על ר' העשיל צורף.

³⁷⁷ מובא אצל בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תקי"ט.

³⁷⁸ ראה להלן, ליד הערה 599.

כשער ('באב'), אל הגאולה. הבהאים ראו במעלת הבאב דרגה התחלתית, ופחותה ממעלתו של בהאא אללה (מרזא חסין עלי), וכזאת היתה כנראה גם הערכת רמ"מ לר' העשיל צורף. ואולי נמיכות מעלתו קשורה היתה בעובדה שלא הגיע לארץ ישראל, שהיא כזכור ערשו של הקב"ה, ו'ערסא' בגימטריה 'אשל'.³⁷⁹ חיסרון זה בולט במיוחד על רקע הגימטריה שלעיל שבה קשר ר' העשיל את שמו לשם 'ציון'.

העשיל בכתבי רמ"מ: אליעזר עבד אברהם

הזיקה שיוצר רמ"מ בין ר' העשיל צורף לבין הגר שפחת אברהם,³⁸⁰ מקרבת אותו גם לדמותו של עבד אברהם, הוא אליעזר. על זיקתו של ר' העשיל לאליעזר כבר למדנו לעיל, בקטע העוסק בדמותו של המלאך יעזריאל, שבראשיתו מזהה רמ"מ את יעזריאל עם אליעזר,³⁸¹ וליעזריאל, כפי שראינו שם באריכות, יש זיקה עמוקה אל ר' העשיל צורף. זיהוי זה אינו נשען רק על הדמיון בשמות יעזריאל ואליעזר, כפי שאפשר ללמוד ממקום אחר, שבו דן רמ"מ באריכות בעניינו של אליעזר, וביחסו אל אברהם. דיון זה רצוף רמזים ברורים המזהים את אליעזר עם העשיל צורף, ומבהירים טוב יותר את היחס האמביוולנטי של רמ"מ להעשיל:

כי המושל בכל אשר לו³⁸² הי' דמש"ק אליעזר³⁸³ עבדו³⁸⁴ ולא יש השגה אלא במשל,³⁸⁵ והמש"ל באמת הוא דמיון שקרי,³⁸⁶ רק הוא טוב למלכו³⁸⁷ וזה הנהירו

³⁷⁹ ראה לעיל, ליד הערה 358.

³⁸⁰ ראה לעיל, ליד הערה 359 ולידה.

³⁸¹ ראה לעיל, הערה 296.

³⁸² בר' כד 2: 'ויאמר אברהם אל עבדו זקן ביתו המשל בכל אשר לו'.

³⁸³ בר' טו 2. במקום אחר, כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132) חלק ב עמ' קח, מציין רמ"מ שהמלה 'דמשק' שבפסוק זה היא אותיות 'מקדש', ו'אליעזר' בגימטריה הוא רמ"ח איברים + ע כוחות.

³⁸⁴ העבד, שנזכר בפסוק שבהערה שלפני הקודמת, מזוהה לעתים קרובות, במדרשים ובמפרשים, עם 'דמשק אליעזר' שנזכר בפסוק שבהערה הקודמת. ראה דוגמה להלן בהערה 402.

³⁸⁵ דורש 'מושל' מלשון 'משל'.

דחכמתא³⁸⁸ הנקרא בשם אל³⁸⁹ המשיל במש"ל אמת ... ואע"פ שזה דמש"ק אליעז"ר
הוא זקן ביתו ומוש"ל בכל אשר לו,³⁹⁰ הכ"ל בסוד צפו"ר גי' [מטרייה] מוש"ל,³⁹¹ לא
נמסר לו סוד האש"ל,³⁹² תרע"א הנ"ל,³⁹³ שורש³⁹⁴ בסוד הגדול על³⁹⁵ תער³⁹⁶ נפשי³⁹⁷,
כי נהרי דמש"ק אליעז"ר הוא ב' פעמים א"ל³⁹⁸ שכ"ל,³⁹⁹ דהיינו שהשכל הוא זיהרא

³⁸⁶ הצירוף 'דמיון שקרי' רגיל בכתבי ר' אברהם אבולעפיה. על יחסו של רמ"מ לאבולעפיה ראה אידל (הערה
(139).

³⁸⁷ המלה 'מלבוש' נדרשת בדרכים רבות בכתבי רמ"מ, ראה דוגמה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ'
263. כאן נתפסת מלה זו כמורכבת מאותיות 'משל', ובאמצעותן אותיות 'בו', המציינות את הפנימיות שבתוך
המשל.

³⁸⁸ = אור החכמה, בלשון הזוהר, ראה בהערה הבאה.

³⁸⁹ לפי זוהר ח"א, צד ע"א: 'אל נהירו דחכמתא'. 'אל' מציין בקבלה את ספירת חסד, שהיא מידתו של אברהם.

³⁹⁰ ראה לעיל, הערות 382-384.

³⁹¹ 'צפור' בגימטריה = 'מושל' = 376.

³⁹² = הוא האשל שנטע אברהם בבאר שבע במשמעותו הקבלית, וכן שמו של ר' העשיל (ראה לעיל, בסביבת
הפניית הערה 175). קביעה דומה נאמרה גם על הגר, ראה לעיל, בסביבות הערה 351.

³⁹³ ראה לעיל, בסביבות הערה 361.

³⁹⁴ בגימטריה יהושע העשיל. ראה לעיל הערה 156.

³⁹⁵ כנראה צריך להיות 'אל', כלשון הפסוק.

³⁹⁶ 'תער' נדרש מלשון 'תרעא', וכן מלשון תער שבו מעבירים שער, מוטיב שנזכר בדברי רמ"מ קודם לכן.

³⁹⁷ תה' קמא 8.

³⁹⁸ ראה לעיל, הערה 389.

³⁹⁹ 'דמשק אליעזר' בגימטריה = 'אל שכל' $\times 2 = 762$.

עלאה⁴⁰⁰ דאדה"ר,⁴⁰¹ ואינו נהירו דחכמתו עצמו, וכשבא אברהם וגלה החכמה אמת
 שורש האמונה, הדמשק אליעזר הוא המסביר,⁴⁰² והי' [ו] לו ב' פנים, פנים לכאן ופנים
 לכאן⁴⁰³ בסוד אמנ"ה ופרפ"ר,⁴⁰⁴ סוד בסת"ר,⁴⁰⁵ וצריך לידע שהו' הוא באמונה,⁴⁰⁶ וזה
 הו' נעשה רשימו⁴⁰⁷ מן קס"ת הסופר,⁴⁰⁸ פ"ר פ"ר,⁴⁰⁹ ב' בחינות פר דינין,⁴¹⁰ שמונה
 פעמים ע',⁴¹¹ וזה מקטני אמנה,⁴¹² ומגדיל הדינין,⁴¹³ כי לא בא על הנקודה האמיתית,
 שהוא האמונה,⁴¹⁴ שהיא יראת יהו"ה, וזהו העקרי.⁴¹⁵

⁴⁰⁰ = הזוהר העליון, בלשון ספר הזוהר.

⁴⁰¹ = דאדם הראשון. זיהרא עילאה של אדם הראשון, היא הבחינה העליונה של נשמתו שלא השתתפה בחטאו
 ולא ניזוקה ממנו, אלא פרחה למקורה שלמעלה. ראה כתבי האר"י, עץ חיים, שער מט פרק ד.

⁴⁰² ראה בבלי, יומא כח ע"ב: 'אליעזר עבד אברהם זקן ויושב בישיבה היה שנאמר "ויאמר אברהם אל עבדו
 זקן ביתו המשל בכל אשר לו". אמר רבי אלעזר: שמושל בתורת רבו, הוא דמשק אליעזר. אמר רבי אלעזר:
 שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים'.

⁴⁰³ ראה להלן, ליד הערה 424.

⁴⁰⁴ לפי מ"ב ה 12: 'אמנה ופרפר נהרות דמשק'. ודורש 'נהרות' מלשון 'נהירו'.

⁴⁰⁵ 'אמנה ופרפר' בגימטריה = 'בסת' = 662. עוד על 'בסת' ראה לעיל, הערה 171.

⁴⁰⁶ 'אמונה' היא 'אמנה' + ו. וראה להלן, ליד הערה 412.

⁴⁰⁷ = רושם (מונח קבלי מלשון הזוהר וקבלת האר"י).

⁴⁰⁸ על 'קסת הסופר' ראה לעיל הערה 157.

⁴⁰⁹ 'פר פר' הוא 'פרפר' (דלעיל, הערה 405), ועולה בגימטריה כמניין 'קסת' (= 560). וראה להלן, הערות
 656-653 ולידן.

⁴¹⁰ בקבלת האר"י ידועים פר (= 280) בחינות דין, ראה למשל עץ חיים, שער ט פרק ז. 'ב' בחינות פר' הוא
 'פר פר'.

⁴¹¹ $8 \times 70 = 560 =$ פר פר. והשווה כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' מה: 'ב' פעמים פ"ר אשר
 בקס"ת הסופ"ר [= סו פר], ששים ושש נפש, ובפ"ר ד' פעמים ע', אשר כל א' כלול מע'. ולפי בר' מו 26-27:

עיקר עניינו של קטע זה הוא דווקא בתורת ההכרה וההרמנויטיקה: ההבדל בין השכל והאמונה לבין המשלים המלבישים ומסבירים אותם. אך ר' העשיל צורף מככב גם כאן, בדמותו של ה'מושל', איש המשלים, אליעזר עבד אברהם. היחס בינו לבין אברהם, המייצג את אור השכל והאמונה (הוא, ככל הנראה, הגאון מווילנא⁴¹⁶), יש בו כדי להאיר את יחסו האמביוולנטי של רמ"מ לר' העשיל.

אין ספק שר' העשיל רמוז כאן. במשפט אחד מקטע זה ('ואע"פ שזה דמש"ק אליעז"ר הוא זקן ביתו ומוש"ל בכל אשר לו, הכ"ל בסוד צפו"ר גי' מוש"ל, לא נמסר לו סוד האש"ל, תרע"א הנ"ל שורש') אפשר למנות כמה רמיזות לשמו, וצפיפותן מעידה על אמיתותן: ראשית, 'אליעזר' כבר הושווה ליעזריאל⁴¹⁷ שעל קשרו לר' העשיל עמדנו לעיל. שנית 'צפור', שגם אותה פגשנו לעיל, וראינו שר' העשיל דרש מלה זו על עצמו, כהפוך אותיות של הכינוי 'צורף'.⁴¹⁸ כאן מלה זו זוכה אף להדגשה רבה מזו, ולהשוואתה בגימטריה למלה 'מושל', שגם היא רומזת אפוא על ר' העשיל. כך גם בנוגע למלה 'שורש', שגם אותה כבר פגשנו לעיל, וראינו שהיא עולה בגימטריה כמניין 'יהושע העשיל' ומשמשת הרבה אצל ר' העשיל ככינוי לעצמו.⁴¹⁹ כמו כן נזכרת כאן המלה 'אשל', שהיא כאמור הצורה השכיחה שבה מכונה ר'

'כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יצאי ירכו מלבד נשי בני יעקב כל נפש ששים ושש. ובני יוסף אשר ילד לו במצרים נפש שנים כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים'.

⁴¹² לשון התלמוד, כגון בבלי, ברכות כד ע"ב. וכאן נסמך לנהר 'אמנה'.

⁴¹³ נסמך ל'פר דינין'.

⁴¹⁴ ראה להלן, ליד הערה 427.

⁴¹⁵ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' רז.

⁴¹⁶ על דמותו של הגאון אצל רמ"מ, והשוואתו לשבתי צבי, ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 245-260, 276-278.

⁴¹⁷ לעיל, הערה 296 ולידה.

⁴¹⁸ ראה לעיל, הערה 277 ולידה.

⁴¹⁹ ראה לעיל, הערה 156.

העשיל בפּי עצמו ובפּי חסידיו.⁴²⁰ אומנם כאן נאמר שלאליעזר 'לא נמסר סוד האשל', אך קביעה דומה ראינו כבר לעיל, בקשר להגר,⁴²¹ וראינו שאין בכך לבטל את הקשר עם ר' העשיל צורף, אלא להעמידו במעלה נמוכה יותר של 'סוד אשל'. היא המדרגה שרמוזה במלה 'תרעא' המצויה כאן וכן בקטע על הגר, וראינו שר' העשיל צורף השתמש בה כדי לרמוז על מעלתו.⁴²² וכנראה יש לצרף הנה גם משפט שיידון בהמשך, שבו זן רמ"מ בצירוף 'אשל שלם' ורואה בו פחיתות לעומת 'אילן שלם', שהוא אברהם.⁴²³

אליעזר מתואר כאן כמי שעניינו להסביר את תורת אברהם, אך הסברו הוא במשלים, ולא הגיע עד חקרה. אברהם גילה 'החכמה אמתי שורש האמונה', ואילו אליעזר 'היו לו ב' פנים, פנים לכאן ופנים לכאן בסוד אמנה ופרפר'. עניין 'ב' פנים, פנים לכאן ופנים לכאן', משמש במקומות אחרים בכתבי רמ"מ לתיאור תורתם של השבתאים, ולהצדקת השימוש בה. דרשותיהם הם אומנם 'דרשות של דופי', אך אין פירוש הדבר שהם רע מוחלט, כי 'דופי' פירושו 'דו פי', כלומר שתי פיות או שתי פנים.⁴²⁴

שתי הפנים בהסבריו של דמשק אליעזר מסומלים ב'אמנה ופרפר', שני נהרות דמשק,⁴²⁵ וסמלים אלה קולעים אל המטרה. 'אמנה' היא המלה 'אמונה' בחיסרון האות ו, וזהו חסרונו של אליעזר לעומת אברהם, ש'לא בא על הנקודה האמיתית, שהוא האמונה, שהיא יראת יהו"ה'. על נקודה זו עומד רמ"מ גם במקומות אחרים בכתביו, ולהסברת עניינה הקדשתי חלק ניכר ממאמרי הראשון בעניינו של רמ"מ והשבתאות.⁴²⁶ במקום אחר בכתביו, שבו קושר

⁴²⁰ לעיל, ליד הערה 147.

⁴²¹ ראה לעיל, הערה 351 ולידה.

⁴²² ראה לעיל, ליד הערה 369.

⁴²³ ראה להלן, ליד הערה 472.

⁴²⁴ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך ב, עמ' קסד. וראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 266-262.

⁴²⁵ ראה לעיל, הערה 404.

⁴²⁶ הנזכר לעיל, בהערה 129.

רמ"מ את הנקודה והאמונה, מפתח הוא דווקא ניסוחים שבתאיים, המקשרים את המלה 'אמונה' עם המלה 'אלהינו' השווה לה בגימטריה⁴²⁷ אך נמנע הוא מלצעוד את הצעד הבא, הנמצא במקורותיו, ולציין שמלה זו גם עולה בגימטריה כמניין 'צבי' (בכתבי תלמידו של רמ"מ נמצאת גם הגימטריה 'אמונה' = 'צבי' ובהקשר משיחי מובהק).⁴²⁸ רמ"מ מציין שם גם את עליונותה של האמונה על המצוות, וסומך זאת על הפסוק 'צדיק באמונתו יחיה',⁴²⁹ אך שוב נמנע מלציין שראשי התיבות של פסוק זה מצטרפים לשם 'צבי'.⁴³⁰

יתר על כן, לציין 'יראת ה'" כאן⁴³¹ יש אף עוקץ אנטי-שבתאי. במקומות אחרים בכתביו מציג רמ"מ את דמות המופת המשיחית שלו, הכוונה בלא ספק לגאון מווילנא, כמי שמאופיין ביראה ובענווה בתורה ובמצוות. אין גם ספק בהקשר השבתאי של קטעים אלה, הרצופים מליצות ורמזים שבתאיים, שקצתם נהפכים כאן לכינויי גנאי למשיח השבתאי, וקצתם מיוחסים באופן חיובי לצדיקו של רמ"מ, שהוא בוודאי הגאון, שבא לתקן את חטא השבתאות, ונקרא בהתרסה 'אלהינו אמונה שלנו'. מקומות אלה הבאתי ופרשתי בהרחבה במקום אחר,⁴³² ואף הראיתי על כך שרמ"מ נזקק בדבריו אלה לכתביו ולשיטתו של ר' יעקב עמדין, הלוחם האנטי שבתאי הקנאי, ועם זאת נותר הבדל גדול ביניהם: בעוד שרמ"מ מאמין בתיקון

⁴²⁷ על המקום היחיד לפני השבתאות שבו מצאתי את הגימטריה 'אמונה' = 'אלהינו', ועל המניפולציה השבתאית שארעה גם למקום זה, ראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 281-282 והערה 232.

⁴²⁸ יצחק אייזיק חבר, פתחי שערים, נתיב פרצופי יעקב ולאח פרק ה, תל אביב (הוצאת סיני) תשכ"ד, ח"ב קה ע"ב. אני מודה לידידי ד"ר יהונתן גארב על הפניה זו.

⁴²⁹ חב' ב 4.

⁴³⁰ מנחם מנדל, מים אדירים (פירוש על אידרא זוטא), ירושלים תשמ"ז, עמ' ד-ה. העוקץ האנטינומיסטי שכאן מובלט עוד יותר בפירושו של תלמידו של רמ"מ, ר' יצחק אייזיק חבר, שנדפס שם על הדף. קטעים אלה הובאו ונידונו במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 280-282. 'צבי' כנוטריקון של 'צדיק באמונתו יחיה' מצוי אמנם כבר בספרות שקודמת לשבתאות, אך שם לא בהקשר המדגיש את חשיבות האמונה, אלא את חשיבותה של ארץ ישראל, המכונה 'ארץ צבי'. ראה נתן בן ראובן שפירא, טוב הארץ, ירושלים תרנ"א, יט ע"א-ע"ב.

⁴³¹ גם בקטע המצוין בהערה הקודמת נזכרת היראה כאחד ממאפייני הנקודה.

⁴³² במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 245-260.

השבתאות שהיא בעיניו שלב חיוני בדרך לגאולה, ומותר וצריך לאמץ את החיוב שבתורותיה, לדעת עמדין השבתאות היא רוע צרוף, והדמיון שבינו לביןם הוא הדמיון של הניגוד הדיאמטרי, כמו בין תמונה לבין תשליל (נגטיב).

ובאשר ל'פרפר', השני מנהרות דמשק, לא זו בלבד שהוא מרמז, כפי שאומר רמ"מ כאן, ל'פר' הדינים הידועים מקבלת האר"י,⁴³³ הוא מתאים לשניות המאפיינת את אליעזר, הוא ר' העשיל, כפי שאומר רמ"מ במקום אחר: 'סוד ב' פעמים פ"ר, שיש בו או"ר החיי"ם גי' פ"ר,⁴³⁴ ורו"ח הטומא"ה גי' פ"ר,⁴³⁵ ושניהן כלולין בדעת אלהים⁴³⁶.⁴³⁷

'פרפר' גם מתאים לתיאור דרכו של ר' העשיל כ'מלבוש', כפי שמסתבר ממקום אחר שבו מוסיף רמ"מ עוד גימטריאות המתאימים ל'פר': 'או"ר החיי"ם'⁴³⁸ גי' סנדלפון⁴³⁹ ... ופ"ר דינין⁴⁴⁰ הן גו"ד ומחיצה,⁴⁴¹ להיות סנדל⁴⁴² ומלבש, לעקב ענוה ויראת יהו"ה,⁴⁴³ ופ"ר גו"ך⁴⁴⁴.⁴⁴⁵

⁴³³ ראה לעיל, הערה 410.

⁴³⁴ 'אור החיים' = 'פר' = 280. על 'אור החיים' ראה להלן, הערה 438.

⁴³⁵ גם 'רוח הטומאה' בגימטריה 280. 'רוח הטומאה' נזכרת בזכ"ג יג 2.

⁴³⁶ בנדפס 'אלקים'. 'דעת אלהים' בגימטריה = 'פרפר' = אור החיים רוח הטומאה = 560.

⁴³⁷ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' שיג.

⁴³⁸ ראה לעיל, הערה 434, וראה להלן, ליד הערה 656.

⁴³⁹ על מלאך זה ראה בבלי, חגיגה יג ע"ב.

⁴⁴⁰ ראה לעיל, הערה 410. 'פר' בגימטריה = 'סנדלפון' = 'אור החיים' = 280. הגימטריה 'סנדלפון' = 'פר' מצויה כבר בקבלת האר"י. ראה למשל ספר הליקוטים, פרשת תצא, פרק כב. ירושלים תרע"ג, דף סג טור א.

⁴⁴¹ 'גוד' בארמית 'משוך'. ולדעת רמ"מ עניינו מחיצה, לפי לשון התלמוד, למשל בבלי, שבת קא ע"א: 'גוד אחית מחיצתא', שתרגמו 'משוך' והורד את המחיצה.

⁴⁴² דורש 'סנדלפון' מלשון 'סנדל' (ודרש כזה מצוי בספרות הקבלה).

יתר על כן, דומה שמקור דרש זה המקשר 'פרפר' ל'סנדלפון' מקורו אצל ר' העשיל צורף! כי כן נמצא באוטוגרף שבידינו.⁴⁴⁶ שם גם יימצא הקשר בין 'פרפר' לבין לבוש, כי ר' העשיל מקשר שם 'פרפר' ל'פורפריה' שעל עניינה מרחיב הוא גם במקומות רבים נוספים. פורפריה ידועה בספרות ישראל כלבוש הנקם של הקב"ה, ועל מיתוס זה והתפתחותו ביהדות ומחוץ לה כתבתי בהרחבה במחקר מיוחד.⁴⁴⁷

נפילות ר' העשיל בכתבי רמ"מ

אמביוולנטיות זו בנוגע לאישיותו של ר' העשיל ולבושיו, מפותחת ומסברת ומתחדדת בקטע אחר, המצוי גם הוא בספר רזא דמהימנותא של רמ"מ. בקטע זה, שיובא להלן, הרמזים לר' העשיל ברורים עוד יותר, ודמותו אינה מסתרת עוד מאחרי דמויות כיעזריאל, הגר ואליעזר. ר' העשיל, נרמז כאן במלים 'מי שהוא בסוד השמש, אור הכללי אשר הוא ראוי להיות משיח ה', ואין ספק שלו הכוונה, וזאת לא רק בגלל המקבילות לקטעים הקודמים, והכינויים הנזכרים בהמשך הקטע כ'אשל שלם' ו'צפור', שהוא אותיות 'צורף', וכזכור רמז לר' העשיל צורף,⁴⁴⁸ אלא מפני שבכינוי 'השמש', שעולה בגימטריה (במילוי) כמניין 'יהושע העשיל', השתמש גם ר' העשיל בכינוי לעצמו,⁴⁴⁹

מלים חזקות אלה, המצביעות על ר' העשיל כמי ש'ראוי להיות משיח ה', מתאזנות על ידי תיאור נפילתו. 'בא השמש', כלומר שקע ונפל, וה'ראוי להיות משיח' הפך להיות בבחינת

⁴⁴³ מש' כב 30.

⁴⁴⁴ הכוונה למלה התלמודית 'פרגוד', שפירושו מחיצה, ומורכבת, לדעת רמ"מ, מ-פר + גוד.

⁴⁴⁵ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א עמ' שמב.

⁴⁴⁶ אוטוגרף (הערה 15), דף 210 עמ' ב. 'פר' = סנדלפון נמצא כבר קודם לכן, ראה לעיל, הערה 440.

⁴⁴⁷ ראה מאמרי 'פורפריה' (הערה 41), עמ' 83-119.

⁴⁴⁸ ראה לעיל, הערה 144.

⁴⁴⁹ ראה לעיל, הערה 26.

'נפל'. נכון לזכור, עם זאת, שהמשיח אכן מכונה בכתבי חז"ל בכינוי 'בר נפלי',⁴⁵⁰ ובכינוי זה הרבו השבתאים לתאר את 'הנפילות' הפסיכולוגיות והאחרות של משיחם, שבת צבי.⁴⁵¹

נפילותיו של ר' העשיל מתבטאות, בדומה למה שכבר ראינו,⁴⁵² באופי הדו-פני של דרשותיו, שיש בהם גם צד מינות. אבל סיבת הנפילה היא כאן סקסואלית, נפילה באשה, או 'אשת' שעולה בגימטריה כמניין 'אשל שלם',⁴⁵³ יש כאן בוודאי רמז למאורע בחיי ר' העשיל, שנודע לרמ"מ ככל הנראה במסורת אינטימית, ואינו ידוע לנו. מתקבל על הדעת שמאורע זה קשור לניסיון שנת תמ"ח. בשנה זו, שאותה מכנה ר' העשיל שנת 'הבתולה' (בגימטריה 'תמ"ח'), ניסה ר' העשיל להביא את הגאולה באופן סקסואלי, הקשור כנראה גם לבתולה בשר ודם. ניסיון זה, שלצערנו נכשל, נרמז בכתבי ר' העשיל באופן סתום, כנזכר לעיל.⁴⁵⁴

בסופו של הקטע הבא מדבר רמ"מ על הצדיק המתקן את פגמו זה של נופל זה. המתקן צריך להיות בקיא גם בתורותיו של אותו משיח שנפל, מבחינת הפנימיות והחיצוניות, ולהכיר הן את הטוב שבהן וגם את הצדדים הרעים. בכך מכוון רמ"מ בוודאי למקובל כמוהו עצמו, שעם דבקותו בהלכה מכיר הוא היטב גם את דרשות הדופי של השבתאים, ויכול להשתמש בהם לצורך תיקון. תיאור כזה של צדיק שמתקן את השבתאות מצוי גם במקומות אחרים בכתבי רמ"מ. מקור כזה ניתחתי באריכות במאמרי 'צדקת הצדיק', ולפי סימנים שונים שיערתי שהרמ"מ לא כיוון בו לעצמו, אלא לרבו, הגר"א.⁴⁵⁵

וזה לשון הקטע על נפילותיו של ר' העשיל:

⁴⁵⁰ בבלי, סנהדרין צו ע"ב. וראה להלן, הערה 467.

⁴⁵¹ ראה למשל שלום, שבת צבי (הערה 17), עמ' 107.

⁴⁵² לעיל, ליד הערה 402, ועוד.

⁴⁵³ = 701. גימטריה זו מופיעה פעמים אחדות בכתבי רמ"מ. ודומני שאף עצם הצירוף 'אשל שלם' אינו מופיע בספרות שלפניו (אלא אם כן עוד ימצא בכתבי ר' העשיל צורף).

⁴⁵⁴ ראה לעיל, הערה 40.

⁴⁵⁵ ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 245-260.

ומה שלא חשבתי יב"ש⁴⁵⁶ שהוא סוד מערב,⁴⁵⁷ הוא סוד נעלם, כי כל וב"א⁴⁵⁸ השמש⁴⁵⁹ הוא בסוד מערב,⁴⁶⁰ שנפלו ט' בחינות של מלכות כל א' בחטאן,⁴⁶¹ אפילו מי שהוא בסוד השמש,⁴⁶² אור הכללי⁴⁶³ אשר הוא ראוי להיות משיח יהו"ה,⁴⁶⁴ אח"כ וב"א השמש,⁴⁶⁵

⁴⁵⁶ בקטע הקודם לזה דן רמ"מ ב'חם קר ולח', ו'יבש' משלים שלושת אלה לארבעת האיכויות הידועות בתורת אריסטו, הנידונות גם בספרות הקבלה, כגון בכתבי ר' אברהם אבולעפיה.

⁴⁵⁷ ארבע האיכויות הנזכרות בהערה הקודמת, מקבילות, לפי תורת הקבלה, לארבע רוחות השמים. ו'יבש' מקביל למערב, וצד זה מסמל גם את ספירת מלכות, שבין כינוייה נמצא 'יבשה'.

⁴⁵⁸ 'ובא' בגימטריה 9, וראה להלן, עוד שלוש הערות.

⁴⁵⁹ 'ובא השמש' וי' כב 7; קה' א 5.

⁴⁶⁰ ביאת השמש, היא שקיעתה, היא בצד מערב. כאן מובעת גם המשמעות הנלווית של שקיעה ונפילה.

⁴⁶¹ לפי סוד מות המלכים, הוא חורבן העולמות העליונים, לפי קבלת האר"י. וראה שער הפסוקים, פרשת לך לך (על בר' 1), 'ירושלים תרע"ב, ז טור ב': 'הנה נודע, כי הנה המלכים שמלכו בארץ אדום ומתו [לפי הפרשנות הזוהרית על בר' לו 31-39. ...] כלם הם מבחי' הנקבה הנקרא מלכות. ולכן נקראים מלכים, על שמה [...] ונמצא שאף על פי שז' מלכים הם דמיתו אינם אלא תשעה'. תשעה אלה רמוזים במלה 'ובא', ראה לפני שלוש הערות.

⁴⁶² הכוונה לספירת תפארת הנקראת שמש (וראה גם בהערה הבאה), וכן לר' העשיל שכינה עצמו 'השמש', שעולה בגימטריה (במילוי) 'יהושע העשיל'. ראה לעיל, הערה 26.

⁴⁶³ השוה הביטוי 'הטוב השביעי הכללי' הקשור בכתבי רמ"מ ל'מ"ה החדש', ועניינו בתיקון, וראה עליהם במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 249. 'מ"ה החדש' פירושו גם הבחינה החדשה של שם בן מה, שהוא שם הויה במילוי אלפין הקשור בקבלת האר"י לבחינת תפארת ולתיקון, אך דומה שיש לפרשו גם כראשי תיבות של 'מלך המשיח החדש', המתקן את קלקולי המשיח השבתאי.

⁴⁶⁴ ראה בשתי ההערות הקודמות.

⁴⁶⁵ כלומר, עתיד הוא לשקוע ולפול. וראה לעיל הערה 459-460.

וכולם נכללין בזה הסוד של נפל אשת,⁴⁶⁶ כי כל הנפילים משורש קין⁴⁶⁷ ... וכל הנפילים נפלו בסוד אשת,⁴⁶⁸ בסוד הלא אם תטי"ב⁴⁶⁹ שא"ת⁴⁷⁰ והוא אש"ל של"ם,⁴⁷¹ בסוד אית"ן⁴⁷² הוא איל"ן של"ם,⁴⁷³ יהו"ה אדנ"י,⁴⁷⁴ ושא"ת הוא אש"ל של"ם, שהוא שם השילוב באחורים,⁴⁷⁵ כמ"ש⁴⁷⁶ כמה פעמים למעלה.

⁴⁶⁶ תה' נח 9. והכוונה נופלים בחטא של תאוות אשה. הניסיון הסקסואלי הוא לפי הזוהר שלב הכרחי להתקדמותם של כל הצדיקים. ראה זוהר ח"א, קמז ע"א – קמח ע"ב. וראה מאמרי 'זוהר וארוס', אלפיים 9 (תשנ"ד), עמ' 100-101.

⁴⁶⁷ לפי המדרש הנפילים (בר' ו 4) הם צאצאי קין, ראה בראשית רבה כו, ז (הפניית המהדיר כתבי הגרמ"מ ז"ל). ולפי קבלת האר"י אף המשיח הוא משורש קין ראה שער הגלגולים הקדמה לב, ירושלים תרס"ג, לה ע"א. ועניין זה מודגש בכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132) ח"ב עמ' קסט. שם אומר הרמ"מ על דוד המלך שהוא משורש קין והוא 'סוד בר נפלי' (ראה לעיל, הערה 450 ולידה).

⁴⁶⁸ לפי בר' ו 4: 'הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם'.

⁴⁶⁹ אינני יודע מה פשר הדגשת המרכאות במלה זו. בפסוק נכתבת מלה זו מלא 'תיטיב' (ראה בהערה הבאה).

⁴⁷⁰ 'הלוא אם תיטיב שאת' נאמר לקין בבר' ד 7. 'שאת' הוא אותיות 'אשת'. ולפי המדרש הרג קין את הבל בשל אשה (ראה: בראשית רבה כב, ז).

⁴⁷¹ 'אשל שלם' עולה בגימטריה כמניין 'אשת' (701).

⁴⁷² 'איתן' הוא כינויו של אברהם אבינו (בבלי, בבא בתרא, טו ע"א). וראה בהערה הבאה. 'איתן' אף עולה בגימטריה 'המשכילים' (דנ' יב 3. אומנם בפסוק כתוב 'המשכילים' חסר יוד), וגימטריה זו מופיעה כמה פעמים בכתבי רמ"מ.

⁴⁷³ 'אילן שלם' עולה בגימטריה כמניין 'איתן' (461). ואולי נרמזת כאן מעלת אברהם, הנקרא 'אילן שלם' שהיא נעלה על מעלת אליעזר, שקשור לעניינו של 'אשל', והוא נרמז כאן בצירוף 'אשל שלם'. ראה לעיל ליד הערה 420 (אם כן הוא, תהיה אומנם חוסר התאמה כלשהי בין הקטעים, שכן לפי הנאמר שם, לאליעזר, בניגוד לאברהם, לא נמסר סוד האשל בשלמותו).

⁴⁷⁴ 'יהו"ה אדני' עולה בגימטריה כמניין 'אילן' (91). צירוף זה, של הזכר והנקבה האלהיים, מהווה אכן את עיקר אילן הספירות.

⁴⁷⁵ ראה לעיל, הערה 353.

וכמו בפנימיות כן הוא בחיצוניות,⁴⁷⁷ אפילו ישראל לא עבדו ע"ז אלא כדי כו',⁴⁷⁸ וכן קין וכן כולם, וזהו בקין וכן בכולם, וזה התורה שכרמו⁴⁷⁹ הם הולכים במשעול הכרמים⁴⁸⁰ כשועלים בחרבו"ת⁴⁸¹, להפוך⁴⁸² דבר"י אלה"ם חיי"ם שהוא של"ם, בש"ע נהורין⁴⁸³, להמשיך במשלות שועלים⁴⁸⁴ אשר במשעול הכרמים, וזה העוף אשר בכרכי הים קורין כרו"ם מהפך לכמה גוונים⁴⁸⁵, סוד אדנ"י, והן ע' גוונים,⁴⁸⁶ שיש פנים לכאן ולכאן,⁴⁸⁷ וכן

⁴⁷⁶ = כמו שכתבתי.

⁴⁷⁷ כלומר, גם במישור ההיסטורי ולא רק במישור שמות הקודש.

⁴⁷⁸ עיקר הרעיון בהמשך: 'להתיר להם עריות בפרהסיא'. בבלי, סנהדרין, סג ע"ב: 'לא עבדו עבודה זרה אלא להתיר להם עריות בפרהסיא'.

⁴⁷⁹ ראה בבלי, שבת, פח ע"ב: "'אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי' (שה"ש א 14) - מי שהכל שלו מכפר לי על עון גדי שכרמתי לי' (הפניית המהדיר כתבי הגרמ"מ ז"ל).

⁴⁸⁰ במ' כב 24.

⁴⁸¹ יח' יג 4: 'כשעלים בחרבות נביאיך ישראל היו'. משחקי מלים על 'שועלים' ו'משעול' וכן 'בחרבות' מלשון 'החרב המתהפכת' (בר' ג 24), ראה ליד ההערה הבאה.

⁴⁸² ראה בהערה הקודמת.

⁴⁸³ ראה זוהר ח"א, ד ע"ב: 'אורייתך [=תורתו של רשב"י] סלקא בתלת מאה ושבעין נהורין'. גם 'שלם' וגם 'דברי אלהים חיים' עולים בגימטריה למניין 370. במקבילה בכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב עמ' קסז (הובאה ונידונה במאמרי 'תלמידי הגר"א' [הערה 129], עמ' 263), מקושר גם זה לעניין המלבוש, ולעניין 'עש' שאוכל את הבגד, העולה בגימטריה 370, וכן לנשמות הערומות, בארמית 'ערטלאין', וגם מלה זו עולה בגימטריה 370.

⁴⁸⁴ בבלי, סנהדרין לח ע"ב.

⁴⁸⁵ בבלי, ברכות ו ע"ב: 'כיון שנצטרך אדם לבריות פניו משתנות ככרום, שנאמר (תה' יב 9) "כרום זלות לבני אדם" מאי כרום כי אתא רב דימי אמר עוף אחד יש בכרכי הים וכרום שמו וכיון שחמה זורחת מתהפך לכמה גוונים'. וכאן 'כרום' נדרש בהקשר למלה 'כרם'.

⁴⁸⁶ עניין ע' גוונים חוזר כמה פעמים בכתבי רמ"מ, והוא קשור ל'אדני' אולי מפני ש'אדני' הוא בגימטריה 65, ובתוספת מספר האותיות והכולל יתקבל המספר 70. גם 'סוד' הוא 70. אדני הוא סמל לשכינה, שלפי הקבלה

במ"ט,⁴⁸⁸ להמציא סוד א"ל אח"ר בק"ן טעמים,⁴⁸⁹ סוד קי"ט⁴⁹⁰ א"ל,⁴⁹¹ כמו הראשונים בסוד צפ"ר,⁴⁹² מהפכים הלבוש שתי שערות של שני המאורת הגדולים,⁴⁹³ סוד ו'

כוללת גוונים לפי המשפיע בתוכה ואף משתנה מטוב לרע (היא 'עץ הדעת טוב ורע'). השכינה היא שביעית לספירות הבניין וכוללת שבעים גוונים, עשרה מכל ספירה.

⁴⁸⁷ לפי 'שבעים פנים לתורה' (על מקורותיה של אמרה זו ראה משה סבר, מכלול המאמרים והפתגמים, ירושלים תשכ"ב, עמ' 1750-1751). על משמעות הדבר אצל רמ"מ ראה לעיל, ליד הערה 424.

⁴⁸⁸ ירושלמי, סנהדרין, ד, ב (כב ע"א): 'שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור'.

⁴⁸⁹ בבלי, עירובין יג ע"ב: 'תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים'.

⁴⁹⁰ אותיות השם 'אלהים' יכולות להצטרף ב-120 צירופים אפשריים, אך אחד מהם אינו שכיח אלא לעתיד לבוא, ונותרו 119, כלומר קי"ט. דבר זה מובא פעמים אחדות אצל רמ"מ, כגון כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א, עמ' קצב.

⁴⁹¹ קיט אל' בגימטריה 'קן' (150).

⁴⁹² 'צפור' מתקשרת הנה לפי הצירוף 'קן צפור', המתקשר לקן הטעמים (לעיל הערה 488), והיא גם אותיות 'צורף' (ראה לעיל, הערה 448). ואולי יש כאן רמז גם לבלק בן צפור, שלדעת הזוהר (ח"ג, קפד ע"ב), כישופיו נעשו על ידי ציפור.

⁴⁹³ השוה כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' רפה: 'הגם שבמקום גבוה וקדוש כזה אי אפשר ליקרא בשם אפל [הוא צירוף אחר של האותיות המרכיבות את המלים 'אלף' ו'פלא'], כי הן שניי המאורות הגדולים [בר' א 16] גי' דע"ת וירא"ת יהו"ה [יש' יא 2. 'שני המאורות הגדולים' + 1 (הכולל) = 'דעת ויראת יהו"ה' = 1117. שני המאורות, וכן הדעת והיראה, מסמלים בקבלה את הספירות תפארת ומלכות] כלולים בא' הנעלם, אעפ"כ המאור הגדול לממשלת היום [המשך הפסוק, בר' א 16], שהוא אור, והמאור הקטן לממשלת הלילה [המשך הפסוק] שהוא חשך, ושניהם מתייחדים בסוד שתי שערות'. על 'שתי שערות' ראה בבלי, נדה נב ע"ב (כאשר שתי שערות יונקות מגומא אחת בגוף האדם, פוגעות הן במאור עיניו).

שבדבר"י אלהי"ם חיי"ם, שהוא סוד צפון"ר,⁴⁹⁴ ובהסתלק סוד הנבואה נסתלק סוד אחורי המרכבה, סוד א' א"ד אד"נ אדנ"י⁴⁹⁵ מן צפון"ר, לכן לא ידעו רק ק"ן טעמים.⁴⁹⁶

ומחמת שהפרו דברי אלקים חיים, זה הצדיק הבא לתקנו יודע ב' פעמים ק"ן טהו"ר טמ"א⁴⁹⁷ בכל דבר, מחמת זה הרשע ר"ע,⁴⁹⁸ וזה הק"ן ק"ן הם טובים אך לקיים דברי חכמה, אבל מחמת זה נעשה ספק, ואי אפשר לעמוד על דעתו ולהיות הלכה כמותו⁴⁹⁹ וזה הש"י⁵⁰⁰ שני פעמים ק"ן,⁵⁰¹ אע"פ שהוא את קשוט⁵⁰² והוא אמת, וקשוטי הכלה סוד

⁴⁹⁴ 'דברי אלהים חיים' + 'י' = צפור = 376. והשווה במקבילה בכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב עמ' קסז (הובאה ונידונה במאמרי 'תלמידי הגר"א' [הערה 129], עמ' 263). שם כתובה בהקשר דומה המלה 'צפר' בכתיב חסר, ואז עולה גם היא בגימטריה 370 (ראה לעיל, הערה 483).

⁴⁹⁵ 'א אד אדנ אדני' עולה בגימטריה 126 (וראה בהערה הבאה). חישוב כזה של שם קדוש נחשב ל'אחוריים', וזה נרמז כאן בצירוף 'אחורי המרכבה'.

⁴⁹⁶ אינו מחזור. אם נפחית מ'צפור' (שהיא בגימטריה 376) את המספר 126 (ראה בהערה הקודמת), נקבל 250, ולא 150 כמניין 'קן'. אולי נתחלפה אפוא כאן המלה 'צפור' בעוף 'כרום' הנידון לעיל (ליד הערה 485), שכן 'כרום' עולה בגימטריה 276, ואם נפחית ממנו 126, נקבל 'קן' (150).

⁴⁹⁷ ראה לעיל, הערה 489. וראה בהערה הבאה.

⁴⁹⁸ 'רע' עולה בגימטריה כמניין 'טהור טמא' (= 270).

⁴⁹⁹ לפי בבלי, עירובין יג ע"ב: 'גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו ומפני מה לא קבעו הלכה כמותו שלא יכלו חביריו לעמוד על סוף דעתו שהוא אומר על טמא טהור ומראה לו פנים על טהור טמא ומראה לו פנים'. (הפניית המהדיר של כתבי הגרמ"מ ז"ל).

⁵⁰⁰ דומה שהכוונה לאות ש שבמלה 'רשע' (ראה 'רשע רע' במשפט לעיל). האות ש משמשת בשבתאות כסמל למשיח. ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ' 179.

⁵⁰¹ 'קן קן' עולים בגימטריה 'ש' (= 300).

⁵⁰² = אות אמת. ולפי זוהר ח"א, ב ע"ב: 'עאלת את ש ... אמר לה יאות את וטב את וקשוט אנת, אבל הואיל ואתוון דזיפוא נטלין לך למהוי עמהון, לא בעינא למברי כך עלמא, דבגין דלא יתקיים שקרא אלא אי יטלון לך ק"ר'. (הפניית המהדיר של כתבי הגרמ"מ ז"ל).

הלכה,⁵⁰³ אבל כיון שלקח השור נגח,⁵⁰⁴ אשר הולך על גחון⁵⁰⁵ בשק"ר שלו⁵⁰⁶, ונעשה שור המועד בקרן רגל שן,⁵⁰⁷ לכן זה המתקן, שלא יהא לוקח זה השין בסוד וחרמ"ש,⁵⁰⁸ ח"ם ק"ר ל"ח יב"ש⁵⁰⁹ ס"ת⁵¹⁰ חרמ"ש,⁵¹¹ זה לא תניף על כרם ריעך⁵¹² רק על החמ"ר⁵¹³ לבד, ואל תסתכל בק"ן ק"ן⁵¹⁴ ואפי' [לן] כי יקרא ק"ן צפו"ר או בדרך או בכל עץ או על הארץ ותמצא אפרוחים או בצים [!] או בנים, וזהו במקרה ג"כ צריך לשלח

⁵⁰³ 'הלכה' אותיות 'הכלה', וההלכות הן קישוטיה. על העניין ומקורותיו ראה במאמרי 'הזוהר והתיקונים – מרנסנס למהפכה', חידושי זוהר (בעריכת רונית מרוז), תל אביב תשס"ז (= תעודה כא-כב), עמ' 273-274.

⁵⁰⁴ שמ' כא 29.

⁵⁰⁵ ראה וי' יא 42.

⁵⁰⁶ ראה לעיל, הערה 502. על השבתאים אמר ר' יעקב עמדין 'אחרי שנקצו רגליו של נחש עושים רגליים לשקר', ורמ"מ הולך כברת דרך בעקבותיו. על כך ראה במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 251-254.

⁵⁰⁷ לפי בבלי, בבא קמא ב ע"ב: 'ג' אבות נאמרו בשור הקרן והשן והרגל'. ראשי התיבות של המלים 'שן קרן רגל' מצטרפות למלה 'שקר'.

⁵⁰⁸ מן הפסוק, דב' כג 26: 'וחרמש לא תניף על קמת רעך'. וראה בהערות הבאות.

⁵⁰⁹ ראה לעיל, הערה 456.

⁵¹⁰ = סופי תיבות.

⁵¹¹ האותיות האחרונות במלים 'לח קר חם יבש' מצטרפות למלה 'חרמש', והשין מקורה במלה 'יבש', שממנה נמנע המחבר, כפי שהסביר בתחילת הקטע (ליד הערה 456).

⁵¹² לפי המשך הפסוק, ראה לעיל הערה 508. 'כרם רעך' נראה כאן כטעות של פליטת קולמוס במקום 'קמת רעך', אך באופן כזה נקשר העניין עם 'כרם' הנידון בראשית הדרשה.

⁵¹³ 'חמר' הן האותיות הנשארות מ'חרמש' אחרי הפלת האות שין. על הקשר בין 'חמר' לבין ר' העשיל צורף ראה לעיל, ליד הערה 264.

⁵¹⁴ לפי משנה, אבות ד, כ: 'אל תסתכל בקנקן, אלא במה שיש בו'. 'קנקן' נדרש על קן טעמים טהור וקן טעמים טמא, שעולים למניין 'ש'. ראה לעיל, הערה 501.

את האם,⁵¹⁵ והם דברים גנוזים ונסתרים בסוד היכל קן צפור⁵¹⁶ מאד, כי זה הנפל
אש"ת⁵¹⁷ נקרא תנשמ"ת,⁵¹⁸ שבו עצ"ם השמי"ם⁵¹⁹ ב' פעמים,⁵²⁰ וחסר הוא מן האמ"ת,
אלף מ'אתים ת'שעים,⁵²¹ מאה,⁵²² כי נסתם ממנו הס' והם⁵²³, ואינו יכול לראות עוד
האור השמש הנ"ל⁵²⁴, והן דלתי התשוב"ה,⁵²⁵ ונעשה שו"ר הבור,⁵²⁶ ואחר⁵²⁷ צריך

⁵¹⁵ לפי דב' כב 6-7: 'כי יקרא קן צפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרחים או ביצים והאם רבצת על
האפרחים או על הביצים לא תקח האם על הבנים. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך
והארכת ימים'. דרש על פסוק זה אצל ר' העשיל צורף ראה להלן, ליד הערה 560.

⁵¹⁶ לפי הזוהר 'קן צפור' הוא היכל המשיח, ועליו דורש הזוהר את הפסוקים שבהערה הקודמת. ראה זוהר ח"ב,
ז ע"ב – ח ע"א-ע"ב.

⁵¹⁷ ראה לעיל, הערה 466.

⁵¹⁸ זו נמנית הן בין העופות הטמאים והן בין הזוחלים הטמאים, ראה ו' יא, 18; 30.

⁵¹⁹ 'עצם השמים' ראה שמ' כד, 10. ובזוהר זה שמו של אחד ההיכלות. זוהר ח"ב, רמו ע"ב.

⁵²⁰ 'עצם השמים' בגימטריה 595, ופעמיים הם 1190, וכך עולה בגימטריה המלה 'תנשמת'.

⁵²¹ 'אלף מאה ותשעים' נזכרו בדנ' יב 11, וראשי התיבות של 'אלף מאה תשעים' מצטרפות למלה 'אמת'. זאת
לקח רמ"מ מכתבי ר' העשיל צורף, כפי שנראה להלן, ליד הערה 570.

⁵²² המלה 'תנשמת', וכן פעמיים 'עצם השמים', עולים בגימטריה כאמור 1190, ומספר זה הוא גם אלף מאתיים
תשעים פחות מאה.

⁵²³ האותיות ס + מ עולות בגימטריה 100. דרש על מעלתן של אותיות אלה, המצויות במלה 'אפרסמון'
(ומבדילות מלה זו מ'אפיריון') מצוי בזוהר ח"ב, קכז ע"א-ע"ב (הפניית המהדיר כתבי הגרמ"מ ז"ל). אפרסמון
זה גם הוא מהיכלות גן העדן הזוהרי.

⁵²⁴ לפי תה' נח 9: 'נפל אשת בל חזו שמש' (כהפניית המהדיר כתבי הגרמ"מ ז"ל). 'השמש' במילואו הוא כזכור
בגימטריה 'יהושע העשיל' (ראה לעיל, הערה 462).

⁵²⁵ דומה שרומז כאן לרעיון הקבלי, המפותח במיוחד בשבתאות, אודות האות ס סופית, הנבקעת והופכת לשת
דלתות, כלומר לפעמיים האות דלת, ואז מגיח משם המשיח. ס סופית זו מסמלת את ספירת בינה, שאחד
מכינוייה המובהקים הוא 'תשובה'. על רעיון זה בקבלה ובשבתאות ראה בספרי, סוד האמונה (הערה 46), עמ'
64-63, 162-163. אומנם בקטע שלנו מדובר כמובן גם על אותו משיח שנפל בפיתויי 'אשת', ואינו יכול

ליקח חל"ק⁵²⁸ שלו מנחלי אפרסמו"ן⁵²⁹, ונדבק בס"ם⁵³⁰ ונפל באשת זנונים,⁵³¹ ונוטל ב' חלקים בעה"ז,⁵³² כי אשת זנונים גי' ב' פעמים תב"ל,⁵³³ ומשחקת השעה עמו בתבל ארצו,⁵³⁴ וליהו"ה מצוקי ארץ ויש"ת⁵³⁵ עליהם תב"ל,⁵³⁶ סוד עד"ן נה"ר ג"ן⁵³⁷.⁵³⁸

לחזור בתשובה, ויש להשוות לכך את גורלו של רעיא מהימנא, הוא משה רבינו או גלגולו המאוחר, שלפי החיבור רעיא מהימנא עבר גם הוא ניסיון סקסואלי, כשרדפו אחריו נשים בנערותו (והן לילית ונעמה), וניצל מהן כשנמלט ל'שערי תשובה' (זוהר ח"ב, קיד ע"ב, רעיא מהימנא). וראה בהערה הבאה.

⁵²⁶ שור ובור הם שנים מאבות הנזיקין (משנה, בבא קמא א, א), שמפורשים בקבלה כראשי כוחות הרע (ראה למשל זוהר ח"ב, קיה ע"א-ע"ב, רעיא מהימנא). 'התשובה' עם הכולל (כלומר + 1) עולה בגימטריה למניין 'שור הבור' (719). ואולי צריך להביא כאן בחשבון גם את הצירוף 'שור הבר'.

⁵²⁷ לא ברור אם הכוונה ל'אָתָר' (ח בפתח) או ל'אָתָר' (ח בצרה). שני הפירושים יובאו להלן בהערה שלאחר הבאה.

⁵²⁸ ראה בהערה הבאה.

⁵²⁹ נהרות אפרסמון הם חלקם של הצדיקים בגן עדן (ראה בבלי, תענית כה ע"א. ודברי הזוהר הרמוזים לעיל, הערה 523). אם ננקד לעיל 'אָתָר' באות ח בפתח (ראה בהערה שלפני הקודמת), מדובר על אותו משיח שנפל שלוקח בעולם הזה את החלק שהיה מזומן לו בעולם הבא (ראה בבלי, שם; וכן בבלי, עירובין כב ע"א), והוא הרעיון שמובא גם להלן, ליד הערה 532. ואם ננקד לעיל 'אָתָר' באות ח בצרה (ראה בהערה שלפני הקודמת), מדובר על משיח אחר שייקח את חלקו של אותו נופל, וזאת לפי בבלי, חגיגה טו ע"א: 'זכה צדיק נטל חלקו וחלק חברו בגן עדן'. 'אפרסמון' עם הכולל (כלומר + 1) עולה בגימטריה 438, ואם נחסיר מזאת 138, כמניין המלה 'חלק', נקבל 300, כלומר 'ש', היא האות של אותו משיח נופל, שרמ"מ מבקש להימנע ממנה (ראה לעיל, הערה 500 ולאחריה).

⁵³⁰ רמז לאותיות סמ במלה 'אפרסמון' שנדרשו קודם לכן (ראה הערה 523), אך עתה הכוונה למקבילה שלהם בעולם הרע, והוא סמאל, שהמקובלים מעדיפים לא לקרוא לא בשמו המלא, אלא רק באותיות סמך מם.

⁵³¹ זה כינויה הקבוע של לילית, בת זוגו של סמאל. אך כאן בוודאי הכוונה גם לאשה בשר ודם (מכאן ההדגשה בהמשך על עניין העולם הזה), שעל נפילתו של ר' העשיל צורף ברשתה רמז רמ"מ גם בראשית הקטע (ראה הערה 466).

⁵³² = בעולם הזה. ראה לעיל הערה 529. וראה בהערות הבאה.

העשיל בחישובי קץ בכתבי רמ"מ

ר' העשיל צורף נהג לשלב את שמו גם בחישובי קץ, וחלק משילובים ייחודיים אלה נשאלו, גם בכתבי רמ"מ. מאחר שעניין זה נוגע כמובן גם ברעיון הגאולה, אביא לכך דוגמאות, שאינן מותירות ספק בנוגע למקורן אצל ר' העשיל צורף.

ונגד ג' מחיצות אלו,⁵³⁹ יש ג' מיני אהבה,⁵⁴⁰ של משה, אל"ף ה"ה בי"ת ה"ה⁵⁴¹ גי' [מטרייה] אהי"ה אש"ר אהי"ה⁵⁴², ושל שלמה, אל"ף ה"א בי"ת ה"א,⁵⁴³ גי'

⁵³³ פעמיים תבל, רומז לשני חלקים בעולם הזה (ראה ליד ההערה הקודמת). 'תבל' עולה בגימטריה 432, ופעמיים סכום זה הוא 864, כמניין 'אשת זנונים' בגימטריה. וראה גם בקטע המקביל דלהלן, הערה 537.

⁵³⁴ צירוף של מש' ח 31: 'משחקת בתבל ארצו', ובבלי, ברכות ז ע"ב: 'השעה משחקת לו'. הפסוק במשלי עוסק בחכמה וביחסיה עם האל, ושימוש בפסוק זה בהקשר לאשת הזנונים של אותו משיח, מעיד על היחס הדו-ערכי כלפיו. וכך ניכר גם בהמשך, ראה בהערות הבאות.

⁵³⁵ סימן ההדגשה על 'וישת' מתבאר במקבילה דלהלן, בהערה 537.

⁵³⁶ שמ"א ב 8. המצוקים שבפסוק נדרשו בתלמוד על הצדיקים שעליהם העולם עומד, ראה בבלי, יומא לח ע"ב. שימושו של הפסוק כאן מעיד אפוא גם הוא על היחס הדו ערכי לאותו משיח נופל.

⁵³⁷ 'עדן נהר גן' עולות 432 בגימטריה, כמניין 'תבל'. השימוש במלים אלה מוסיף גוון חיובי לאותה תבל, שנזכרה קודם בהקשר שלילי. 'עדן נהר גן' נזכרים בבר' ב 10, בתיאור גן העדן, ובספרות הקבלה (וגם במקבילות בכתבי רמ"מ) מצטרפים ראשי התיבות של מלים אלה למלה 'ענג', שהיא בעלת קונוטציה מיסטית. ראה מאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 282.

למשפט האחרון ישנה מקבילה חשובה במקום אחר, כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב, עמ' רנ-רנא: 'כי לה' מצוקי ארץ ויש"ת עליהם תב"ל, כי אר"ץ גי' [מטרייה] ג"ן עד"ן וגיהנ"ם [= 291], ושרשיהם בנקודת ציו"ן גי' ויש"ת [נקודת ציו"ן = ויש"ת = 716], ועליהם תב"ל גי' עמו"ק עמו"ק [קה' ז 24, אומנם שם 'עמק עמק' בכתוב חסר] בב' בחינות עד"ן נה"ר ג"ן, גי' תב"ל, וכן בל"ע ב"ן בעו"ר [על 'בלע בן בעור' ראה במאמרי, הערה 125, עמ' 241, ועוד] ב' פעמים גי' אש"ת זנוני"ם [תבל' = 'עמוק עמוק' = 'עדן נהר גן' = 'בלע בן בעור' = 864 = 2 x 432 = 'אשת זנונים']!

⁵³⁸ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' לט-מ.

⁵³⁹ הן מחיצות חשך, ענן וערפל שאותן מתקנים משיח, משה ושלמה, שעליהם מוסבת גם הדרשה להלן.

קהל"ת,⁵⁴⁴ ושל משיח, אל"ף ה"י בי"ת ה"י⁵⁴⁵ גי' יהו"ה אלהים⁵⁴⁶ אמת⁵⁴⁷, ולכן בדניאל⁵⁴⁸ אמר, אשרי המחכה ויגיע לאלף שלש מאות ושלישים וחמשה, סוד אשל"ה,⁵⁴⁹ וכשתחשוב אלף לא⁵⁵⁰ גי' של"ו,⁵⁵¹ גי' יהו"ה במילוי יו"ד ה"א וא"ו ה"א,⁵⁵² וכן אלהים במילוי אל"ף למ"ד ה"א יו"ד מ"ם⁵⁵³, וע"ז נבנה סוד שיר השירים אשר לשלמה⁵⁵⁴ ר"ת אשל"ה,⁵⁵⁵ ואשרי המגיע לימים אלף מאתים ותשעים,⁵⁵⁶ סוד אמ"ת.^{557, 558}

⁵⁴⁰ 'אהבה' כשם קודש מצוי בזוהר ח"ב, קמו ע"ב.

⁵⁴¹ 'אהבה' במילוי ההיין, בגימטריה 543, וראה בהערה הבאה.

⁵⁴² 'אהיה אשר אהיה' השם שנגלה למשה, שמ' ג 14, וגם הוא עולה בגימטריה 543, ראה בהערה הקודמת.

⁵⁴³ 'אהבה' במילוי אלפין, בגימטריה 535, וראה בהערה הבאה.

⁵⁴⁴ 'קהלת' הוא שלמה, וגם הוא עולה בגימטריה 535, ראה בהערה הקודמת.

⁵⁴⁵ 'אהבה' במילוי יודין, בגימטריה 553, וראה בהערה שלאחר הבאה.

⁵⁴⁶ בנדפס 'יקו"ק אלקים', אך זה משינויי המדפיסים כפי שהם מודיעים במבוא (עמ' 17). והחזרתי לקדמותו לפי הפסוק והגימטריה. כך נהגתי בשמות אלה גם בהמשך הקטע.

⁵⁴⁷ 'יהו"ה אלהים אמת', יר' י 10 (ואולי נכון לציין כאן כי 'אלהי אמת' נקרא אלהי המשיח מימי שבתאי צבי), וגם צירוף זה עולה בגימטריה 553, ראה בהערה שלפני הקודמת.

⁵⁴⁸ דנ' יב 12. בציון עת הקץ.

⁵⁴⁹ ראה להלן, ליד הערה 559 ולידה.

⁵⁵⁰ כלומר אם מתייחסים אל האות אלף שבראש 'אשלה' לא כ-1000 אלא כ-1.

⁵⁵¹ מקבילה לכך בכתבי ר' העשיל צורף, ראה להלן, ליד הערה 566.

⁵⁵² 'יוד הא ואו הא' (כלומר 'יהו"ה' במילוי אלפין) = 45, וראה הערה הבאה.

⁵⁵³ 'אלף למד הא יוד מם' (כלומר 'אלהים' במילוי אלפין) = 291. אם נוסיף לאלה 45 (ראה בהערה הקודמת) נקבל 336, כמניין 'אשלה'. אם נתייחס ל-1 שבמספר 291 כאילו היה 1000 (ממש כשם שהתייחסנו קודם לכן ל-א' של 'אשלה'), נקבל את המספר 1290, שעליו מדובר בהמשך (ראה הערה 556).

אומנם דניאל היה זה שאמר 'אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה',
ודבריו שימשו יסוד לאין ספור חישובי קץ במשך הדורות. אך לא מצאתי קודם לרמ"מ מי
שמציין מספר זה באותיות עבריות בצורת 'אשלה' אלא בכתבי ר' העשיל צורף, ושם מצוי
הדבר ברמז ברור לשמו.⁵⁵⁹ יתר על כן. כפי ש'אשלה' בדברי רמ"מ דלעיל הופכת ל'שלו'
בגימטריה, כאשר האלף שסימנה 1000 חוזרת ועולה לחשבון 1, כך נמצא גם בדברי ר'
העשיל, שכותב בזה הלשון:

אפרוחי"ם⁵⁶⁰ סלקין כחושבנא א"ל שד"י⁵⁶¹ אש"ל י"ד⁵⁶² תיקון אשל"ה⁵⁶³ גמר ק"ץ
הימין⁵⁶⁴ של אלף שלש מאות ושלושים וחמשה⁵⁶⁵ דסימנ' אשל"ה ... א'ש'ל'ה' דחושבנא
של"ן.⁵⁶⁶

⁵⁵⁴ שה"ש א 1.

⁵⁵⁵ 'שיר השירים אשר לשלמה', בשינוי סדר המלים, נותן את האקרוסטיקון 'אשלה'. דומה אפוא שרמ"מ מוצא
בר' העשיל בחינת שלמה המלך. והשווה דרשותיו על הצירוף 'אש"ל של"ם', להלן ליד הערה 471.

⁵⁵⁶ צירוף של דנ' יב 12 (שנידון לעיל), ודנ' יב 11. לשון הפסוקים במקורם: 'ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ
שמם ימים אלף מאתים ותשעים. אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה'. על אלף מאתים
ותשעים וקשרה לאלף שלש מאות שלשים וחמשה, ראה לעיל (לפני שלוש הערות), ולהלן בהערות הבאות.

⁵⁵⁷ 'אמת' נזכרה לעיל בקטע זה כבחינתו של המשיח (לעיל, הערה 547). כאן משמשת מלה זו כראשי התיבות
של 'אלף מאתים תשעים'. כך מצאנו כבר לעיל, ליד הערה 521. וכך גם בכתבי ר' העשיל, ראה להלן, ליד
הערה 570.

⁵⁵⁸ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' שכז.

⁵⁵⁹ נוסף למובאות דלהלן (ליד הערה 563, 566), מצוי העניין גם באוטוגרף (הערה 15), דף 23 ע"ב.

⁵⁶⁰ הדרש נסב על דב' כב ו. אומנם בפסוק נכתב 'אפרחים' חסר ואו, אך ר' העשיל מחשב גם את הואו.
'אפרוחים' בגימטריה = 345. וראה בהערה הבאה. דרש משיחי על פסוק זה ראינו לעיל בכתבי רמ"מ (הערה
515).

⁵⁶¹ השם 'אל שדי' עולה בגימטריה גם הוא 345. ראה בהערה הקודמת.

⁵⁶² הצירוף 'אשל יד' מכיל את אותיות 'אל שדי'.

גם הרמזים שבעזרתם קשר רמ"מ שני המספרים של דניאל, 1335 ו-1290, מצויים בכתבי ר' העשיל, באומריו:

אד"ם נתוסיף על א'מ'ת' א'לף מ'אתים ת'שעים כדין תמצא חושבנא אלף שלש מאות
ושלשים וחמשה.⁵⁶⁷

ר' העשיל מגיע בקטע זה למספר 1335 על ידי הוספת 45, 'אדם' בגימטריה, ל-1290. דומה שגם חשבון זה רמוז בדברי רמ"מ דלעיל. שהרי בהקשר למספרים 1290 ו-1335 דן גם הוא במספר 45, ומספר זה עולה אצלו משם הויה במילוי אלפין (יוד הא ואו הא). מילוי זה הנקרא בכתבי האר"י 'שם מ"ה', כרוך לעתים קרובתו במלה 'אדם'.⁵⁶⁸

בסוף הקטע דלעיל קושר רמ"מ בין המספר 1290 לבין המלה אמ"ת,⁵⁶⁹ לפי ראשי התיבות של 'אלף מאתים תשעים' היוצרים את המלה 'אמת' (וכך מצאנו כבר בקטע שהובא בפרק הקודם⁵⁷⁰). זו דוגמה נדירה ביותר לסימון של מספר, כדוגמת 1290, לא במלה שעולה בגימטריה למניינו, אלא במלה שהיא ראשי התיבות של שמות המספרים. אך קישור זה בין 1290 לבין 'אמת' מצוי אצל ר' העשיל, הן במובאה האחרונה דלעיל והן בזו שתובא מיד, ויש בכך הוכחה נוספת לתלותו של רמ"מ כאן בר' העשיל.

⁵⁶³ האות ה מכילה בצורתה, וכך 'מתקנת' את האותיות 'דל', ולפיכך 'אשלה' הוא תיקון של 'אשל יד'.

⁵⁶⁴ הצירוף 'קץ הימין' מצוי בדנ' יב 13, בפסוק שאחרי הפסוק שמזכיר 'אלף שלש מאות שלשים וחמשה' (ראה לעיל הערה 556) ולהלן בהערה הבאה.

⁵⁶⁵ דנ' יב 12. ראה בהערה הקודמת.

⁵⁶⁶ אוטוגרף (הערה 15), דף 213 ע"ב.

⁵⁶⁷ אוטוגרף (הערה 15), עמ' 210 ע"א.

⁵⁶⁸ בלשון תיקוני זוהר נקרא השם במילוי זה בכינוי 'אדם באורח אצילות'. ראה זוהר ח"ב, צד ע"ב (שייך לתיקוני זוהר).

⁵⁶⁹ לעיל, ליד הערה 557.

⁵⁷⁰ לעיל, ליד הערה 521.

יתר על כן. במקום אחר מציין ר' העשיל את המספר 1290 בשני סימנים, אחד הוא המלה 'אמת', וכדלעיל, והשני הוא המלה 'ארץ', באומרו: 'אלף מאתים תשעים סימנא א'מ'ת' וסימנא א'ר'ץ'.⁵⁷¹ 'ארץ' היא 1290 אם נראה באלף הראשונה את המספר 1000. גם סימון זה רחוק מלהיות שכיח. אך מצאתי שרמ"מ מאמץ גם אותו, בדברו על 'שורשי אלף ומאתן ותשעין של אר"ץ',⁵⁷² ועל פי שני עדים אלה יקום דבר תלותו של רמ"מ בר' העשיל גם בעניין זה.

זאת ועוד. בכתבי רמ"מ דומה שגם המספר 1290 מקושר לעניינו של העשיל, ולא רק 1335 (אשל"ה). שכן רמ"מ מדגיש כמה פעמים כי 'אלף מאתים תשעים גי' ב' פעמים השמ"ש הנ"ל',⁵⁷³ כלומר אם נכפיל בשתיים את סכום הגימטריה של המלה 'השמש' (645), נקבל 1290. והרי ראינו לעיל שר' העשיל ראה במלה 'השמש' כינוי לעצמו (שכן מלה זו במילואה עולה למניין 'יהושע העשיל'), ורמ"מ שאל זאת לכתביו, ברמז ברור לר' העשיל.⁵⁷⁴ ואם נתעמק בהקשר הדברים דלעיל על 'ב' פעמים השמש', נמצא שם גם רמזים נוספים לדמותו של ר' העשיל (שבמקום כלשהו בכתביו עוד ימצא בוודאי גם מקור הקישור בין שמו לבין 1290),

⁵⁷¹ אוטוגרף (הערה 15), 206 ע"ב. והשווה שם, 210 ע"א: 'אמו"ת ארו"ץ אמו"ץ דתמן אתתקין גמר ק"ץ הפלאות אלף מאתים תשעים בתוספת ו'. במלה 'אמץ' ('אמוץ' בהפחתת האות ואו), רמז המספר 1290 בצירוף שתי הדרכים. האות א' מרמזת על 1000 (אלף), האות מ' מרמזת על 200 (מאתים) בהיותה האות הראשונה של מלה זו, והאות י' מרמזת על 90, בגלל ערכה בגימטריה.

⁵⁷² כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב עמ' עד. ההקשר הוא משיחי מובהק, ודומה שרומז לשבתי צבי, הנרמז שם במלה 'בראשית'. הוא קושר שם את התקופה המשיחית עם 'יסוד עתיק במ"ם סתומה', והשווה לכך דברי ר' העשיל, בפי חיים מלאך (כפי שמצטטים המקובלים השבתאיים האיטלקיים ר' ברוך כהן ור' אברהם רוויגו), שהובאו אצל בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תקא: 'שלא יתגלה עד ביאת שבת"י מלך בסוד מ' סתומה דלמרבה המשרה [יש' ט 6. ושם: "למרבה". וראה בבלי, סנהדרין צד ע"א. וראה בספרי, סוד האמונה, הערה 46, עמ' 63-64, 166-179], ועתיק עם הפנימיות דהיינו המילוי עי"ן תי"ו יו"ד קו"ף 752 בגימטריה שבת"י מ'. על הקשר בין 'עתיק' לבין ר' העשיל, ראה לעיל, ליד הערה 167-168.

⁵⁷³ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' נ-נג. וכיוצא בזה שם עמ' לה.

⁵⁷⁴ ראה לעיל, הערה 462, 524.

שכן 'ב' פעמים שמש' מקושר שם ל'פי הבאר', שנבראה, לפי חז"ל,⁵⁷⁵ 'בין השמשות'. ובאר זו היא 'באר שבע' שבה ניטע האשל, שמיוחסים לו בהקשר זה עניינים משיחיים מעניינים.⁵⁷⁶

העשיל בכתבי רמ"מ: ציון

ציון היא הנקודה הפנימית של משיחיותו של רמ"מ, מקומם היישוב האשכנזי בירושלים (על כך נרחיב בהמשך). והדרשות עליה מרובות מאוד בכתביו, וגם בהן ניכרות עקבותיו של ר' העשיל צורף. כזכור, ר' העשיל מצא ששמו, יהושע העשיל, שעולה בגימטריה תת"ו, עולה כמניין 'ציון', כאשר מתייחסים לאות נון סופית כ-700. כך מצאנו במפורש במכתב שהפיצו חסידיו של ר' העשיל,⁵⁷⁷ וכך נמצא גם באוטוגרף של דרשותיו שבירושלים⁵⁷⁸ (שם מבואר ברמזים שגם שם אביו, יוסף, עולה בגימטריה 'ציון', והפעם לפי חשבון רגיל⁵⁷⁹).

והנה גם רמ"מ מוצא לעתים שהמלה 'ציון' עולה בגימטריה תת"ו. קשה להניח שחישוב זה נעשה בלא קשר לר' העשיל, שהרי צורת חישוב זו, שמתייחסת לאותיות הסופיות כמציינות את המאות (אחרי ת, שהיא 400), נדירה היא בכלל, וגם רמ"מ כמעט שאינו משתמש בה, ולא מצאתי שמגלים במלה 'ציון' את המספר תת"ו אלא בכתבי רמ"מ ואצל ר' העשיל צורף. יתר על כן, רמ"מ אף מציין במפורש ש'ציון' עולה 'תת"ו', ולא רק מקשר אותה למלים אחרות שעולות למניין זה, ובכך יש לדעתי רמז ליודעים, שיש לקשור את 'ציון' עם 'יהושע העשיל' שעולה כך, שהרי רמ"מ כמעט ואינו מציין בגימטריותיו את המספר עצמו, חוץ מציון 'תת"ו', שאותו מציין הוא גם במקרים אחרים, ו'תתי"ד', שעולה כיודע למניין 'שבתי צבי', כפי

⁵⁷⁵ משנה, אבות ה, ו.

⁵⁷⁶ רמזי קטע זה, כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' נ-נג (שאמנע מלהביאם בשל אורכם וסיבוכם), מתפרשים היטב במקבילה ממקום קרוב, העוסקת באופן משיחי בעניין 'אשל' ('אשל באר שבע'), שם עמ' נא: 'סוד יקו"ק אלקי"ם יקו"ק אדנ"י גי' בא"ר [= 203], וכולל אש"ל שב"ע גי' מש"ה משי"ח'. 'אשל שבע' עולה בגימטריה כמניין 'משה משיח' (= 703). ועוד בעניין זה ימצא למשל גם שם, עמ' רנה.

⁵⁷⁷ ראה לעיל, ליד הערה 370.

⁵⁷⁸ אוטוגרף (הערה 15), 38 ע"ב: 'שם של ציון דאיהו חושבן יהושע העשיל'.

⁵⁷⁹ למשל באוטוגרף (הערה 15), 217 ע"א. 'יוסף' בגימטריה 'ציון' מצוי בספרות הקבלה.

שראינו לעיל.⁵⁸⁰ וזה לשונו הדרשה, המפרשת מאמר בספר הזוהר,⁵⁸¹ ובנוסף ל'ציון' ו'תת' ו' עוסקת גם במשיח 'דוד בן ישי:

כד מזדווג מלכא.⁵⁸² סוד יהו"ה אדנ"י,⁵⁸³ מטרונית"א, אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, יו"ד ה"א וא"ו ה"א, גי' נקוד"ת ציו"ן⁵⁸⁴, מלכ"א מטרונית"א גי' תת"ז,⁵⁸⁵ סוד אות"ת,⁵⁸⁶ גי' שמעאל"ל מטטרו"ן יהוא"ל⁵⁸⁷, שמ"י,⁵⁸⁸ עם נקודת ציון היא היל',⁵⁸⁹ נעשה אות"ת,⁵⁹⁰

⁵⁸⁰ ראה לעיל, ליד הערה 260-261.

⁵⁸¹ זוהר ח"ג, רט ע"א.

⁵⁸² לשון הזוהר המתפרש (ראה בהערה הקודמת): 'כד מזדווג מלכא במטרוניתא'.

⁵⁸³ יהו"ה' ו'אדנ"י' מסמלים את המלך (תפארת) והמטרונית (מלכות).

⁵⁸⁴ אל"ף דלת נון יוד, יוד הא ואו הא' (שהם השמות הנזכרים בהערה הקודמת, במילואם), עולים בגימטריה כמניין 'נקודת ציון' (= 716), וראה עוד על כך להלן, ליד הערה 599. על 'נקודת ציון' ראה בספרי, תורת היצירה (הערה 286), עמ' 199-204. על הנקודה בכתבי רמ"מ, ראה במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 271-282.

⁵⁸⁵ יהו"ה אדני מטרוניתא' שווה בגימטריה 'מלכא מטרוניתא' שווא 'תת"ז' (807), וראה עוד בהערות הבאות. ככל הנראה ציון כאן במפורש המספר 'תת"ז' שכן הוא שווה ל'תת"ו' דלהלן עם הכולל (כלומר + 1), ו'תת"ו' ציון להלן, כאמור, בגלל שעולה בגימטריה 'יהושע העשיל'.

⁵⁸⁶ מלשון 'אותות', וראה בהערה הבאה.

⁵⁸⁷ גם 'אותת' עולה בגימטריה 807, וכן שמות המלאכים 'שמעאל מטטרו"ן יהואל' (ראה עליהם בהערה הבאה). גימטריה זו מופיעה כמה וכמה פעמים אצל רמ"מ, כגון כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' נ: 'ושמו אותתם אות"ת [תה' עד 4] אשר גי' שמעאל"ל מטטרו"ן יהואל'. בפסוק כתוב אומנם 'אותות', אך הכתיב 'אותת' הוא הרגיל אצל רמ"מ, כנראה בהשפעת ההגייה האשכנזית, ואף כתיב זה נמצא אכן במקרא, דב' ו 22; תה' קלה 9.

⁵⁸⁸ המלה 'שמי' היא ראשי התיבות של 'שמעאל מטטרו"ן יהואל'. וכך מצוי כמה פעמים בספר ברית מנוחה, שבו נפוצים שמותיהם של שלושה מלאכים אלה (ומשמם נפוצו בספרות הקבלה). ראה למשל בהקדמת ספר ברית מנוחה, ירושלים תשי"ט: ב טור ג: 'שלושה שסימנם זה שמי לעלם [שמ' ג 15] שמועיאל מטטרו"ן יהואל'. השם שמועיאל נכתב גם בצורות אחרות.

והנקודות⁵⁹¹ של ציון חל"ם חר"ק⁵⁹² גי' דו"ד ב"ן יש"י⁵⁹³, וציון עצמה גי' תת"ו,⁵⁹⁴ עם הנעלם⁵⁹⁵ גי' אות"ת הנ"ל⁵⁹⁶ ב' פעמים ת"ג כלולים בא'⁵⁹⁷.⁵⁹⁸

ובעיון נוסף ימצאו בקטע זה גם קשרים נוספים המקשרים בין 'ציון' ור' העשיל צורף. המשפט 'אל"ף דל"ת נו"ן יו"ד, יו"ד ה"א וא"ו ה"א, גי' נקוד"ת ציו"ן' מנוסח בכמה מקומות בכתבי רמ"מ בצורה 'מ"ה תרע"א סוד נקוד"ת ציו"ן'.⁵⁹⁹ שני הניסוחים זהים, לפי קבלת האר"י,

⁵⁸⁹ 'נקודת ציון' מזדהה עם הספירות חכמה ויסוד, המסומנים באות יוד. האות יוד, בשל קטנותה, מסמלת נקודה. ראה על כך במקומות המצוינים לעיל בהערה 584.

⁵⁹⁰ 'אותת' בצירוף האות יוד נעשית 'אותית'. הכוונה כנראה למלה 'אותיות' בהברה אשכנזית, וכן המלה הבאה, 'נקודת' כוונתה 'נקודות'.

⁵⁹¹ ראה בהערה הקודמת.

⁵⁹² את המלה 'ציון' מנקדים בחיריק תחת הצדי וחולם על הואו.

⁵⁹³ 'חלם חרק' עולות בגימטריה כמניין 'דוד בן ישי' (386).

⁵⁹⁴ ראה על כך לעיל, אחרי הערה 579.

⁵⁹⁵ כמו 'עם הכולל'. כלומר + 1. הצירוף 'עם הנעלם' במשמעות זו שכיח מאוד בכתבי רמ"מ, וכן 'ע"ה [= עם הכולל] הנעלם', ראה להלן הערה 605.

⁵⁹⁶ כלומר 'תת"ו' + 1 (ראה בהערה הקודמת) = 'אותת' = 807.

⁵⁹⁷ על פעמיים 'תג' ראה לעיל, ליד הערה 239. לפי המקבילה שם הכוונה לר' העשיל הכולל את שני הכתרים של אדום וישמעאל.

⁵⁹⁸ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב עמ' רכב.

⁵⁹⁹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' קסח. באותה פסקה נזכר גם 'אשל באר שבע', שנדרש כזכור הרבה על ר' העשיל (ר' לעיל, הערה 190-191) ואף 'צפרים', ו'צפור' היא לעתים רמז ל'צורף', כדלעיל בהערה 144. עניין 'מה תרעה נקודת ציון' מובא עוד כמה פעמים אצל רמ"מ, כגון כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' רכה, ח"ב עמ' שיד, במקום זה נזכר גם המספר תתק"ס. מספר זה מצוי בהקשרים שונים בקבלה הקלסית, אך דומה שרמ"מ מושפע גם בעניינו מר' העשיל צורף, שכן ר' העשיל באוטוגרף (הערה 15),

שמרבה לקרא לשם הויה במלוי אלפין (יוד הא ואו הא) שם 'מ"ה' לפי סכומו בגימטריה,⁶⁰⁰ ואדני במילוי נחשב בה ל'תרעא', ואף עולה לחשבון זה.⁶⁰¹ אך, כזכור, 'תרעא' הוא גם רמז קבוע לר' העשיל צורף,⁶⁰² והצירוף כולו, 'מ"ה תרע"א סוד נקוד"ת ציו"ן', דומה להפליא במבנהו לצירוף 'צ"א מ"ה תרע"א ציון', שהובא כזכור במכתב חסידיו של ר' העשיל, כגימטריה מפורשת לשמו של רבם.⁶⁰³ כך גם הצירוף 'ע"ב⁶⁰⁴ תרע"א, ציו"ן ירושל"ם ע"ה הנעלם⁶⁰⁵, המופיע גם הוא אצל רמ"מ.⁶⁰⁶

פעילות 'הציונית' של רמ"מ, וזיקתה לר' העשיל וממשיכיו

מסירותו של רמ"מ לציון התבטאה גם במעשים, שהרי, כאמור, עלה הוא לירושלים בראשית המאה התשע עשרה,⁶⁰⁷ ייסד בה את הקהילה האשכנזית, וקומם את בית הכנסת של יהודה חסיד, שהיה חרב כמאה שנה.⁶⁰⁸ לענייננו כדאי לזכור ששמו של בית המדרש שהקים רמ"מ בחורבת ר' יהודה החסיד היה 'מנחם ציון',⁶⁰⁹ כשמו של פירוש מגילת רות שכתב רמ"מ, שעל

23 ע"א, מציין כי 'עדות עדות' עולה בגימטריה כמניין תתק"ס, וכן הוא בכתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב עמ' שיא.

⁶⁰⁰ ראה לעיל, הערה 366.

⁶⁰¹ ראה לעיל, הערה 368.

⁶⁰² ראה לעיל, הערה 361.

⁶⁰³ לעיל, ליד הערה 369.

⁶⁰⁴ גם הוא שם קדוש רגיל בקבלת האר"י, כך עולה בגימטריה שם הויה במילוי יודים (יוד הי ויו הי).

⁶⁰⁵ 'עם הכולל הנעלם', פירושו + 1, וראה לעיל, הערה 595. 'עב תרעא' + 1 עולה בגימטריה למניין 'ציון ירושלם' (743).

⁶⁰⁶ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א עמ' ז.

⁶⁰⁷ ראה לעיל, הערה 127.

⁶⁰⁸ ראה לעיל, ליד הערה 341.

⁶⁰⁹ ראה להלן, ליד הערה 700.

עניינו וזיקתו לשבתאות כתבתי באריכות.⁶¹⁰ שם זה מעיד כמובן על רצונו של רמ"מ לראות בנחמת ציון ובבניינה,⁶¹¹ אך אפשר שיש כאן רמז נוסף, ואין כוונתי רק לרמז הגלוי לשמו שלו, 'מנחם', אלא גם לרמז נסתר מזה, רמז לר' העשיל צורף, שהמלה 'ציון' רומזת לשמו, הן בכתביו ובכתבי חסידיו, והן בכתבי רמ"מ.⁶¹² אם כך הוא, הרי בשם בית מדרשו נתן רמ"מ ביטוי עז לזיקה העמוקה בינו לבין ר' העשיל.

דומה שגם בהליכותיו של אותו בית מדרש נשאר משהו מרוחו של ר' העשיל. זכר לכך אפשר למצוא במנהג שרווח שם, להימנע מלומר קינות בתיקון חצות. מנהג זה, כמו מנהגים שבתאיים אחרים שנהגו שם, משך כבר את תשומת לבם של החוקרים, שהתמודדו עם עובדה זו בדרכים שונות, שאותן תיארתי במקום אחר.⁶¹³ אך עתה מבקש אני להצביע על כך, שהשינויים בתיקון חצות מתאימים דווקא לרוחו של ר' העשיל, ולא לכל השבתאים.

ביטול הקינות שבתיקון חצות הונהג אומנם על-ידי שבתי צבי ונתן העזתי,⁶¹⁴ אך אחרי ההמרה חזרו אף רוב המאמינים למנהג הקודם, ואמרו תיקון חצות כתיקונו. כך עשה למשל ר' משה זכות (הרמ"ז), שבזמן בשורות שבתי צבי חדל לומר קינות בתיקון חצות, אך אחרי ההמרה חזר ואמרן כבראשונה,⁶¹⁵ וזאת אף שככל הנראה אף אחרי ההמרה לא הפך

⁶¹⁰ במאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 117), עמ' 260-287.

⁶¹¹ במליצה זו, 'כי הוא מנחם ציון בבנין ירושלים', נוקט רמ"מ גם בהקדמתו להגהות הגר"א על שולחן ערוך אורח חיים, שנדפסו בשנת תס"ו (הובא אצל מורגנשטרן, השיבה [הערה 126], עמ' 17). מקור המליצה הוא בנוסח עתיק של החתימה באחת מברכות תפילת שמונה עשרה, ונותרה בסידורים נוסח אשכנז בחתימת ברכת 'נחם' הנאמר בתשעה באב במנחה: 'מנחם ציון ובונה ירושלים'.

⁶¹² ראה לעיל, ליד הערה 603.

⁶¹³ ראה על כך במאמרי 'תלמידי הגר"א' (הערה 129), עמ' 256.

⁶¹⁴ ראה שלום, שבתי צבי (הערה 17), עמ' 203. נתן העזתי, שדבריו מובאים שם בהערה 3, התקין לומר במקום הקינות של תיקון חצות 'תיקון שתיקן אמיר"ה' (אמיר"ה הוא שבתי צבי, ראשי תיבות 'אדוננו מלכינו ירום הודו', ובדמיון למלה הערבית 'אמיר'). וראה עוד, שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 200.

⁶¹⁵ ראה שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 514-515 והערה 31.

הרמ"ז למתנגד גמור לשבתאות, ורק הסתייג מקבלת נתן העזתי ומביטול כוונות האר"י.⁶¹⁶
ראייה חזקה מזאת אפשר להביא מר' יעקב בן יחזקאל סג"ל. שבתאותו של זה, כזכור,
איננה מוטלת בספק,⁶¹⁷ ובכל זאת מוחה הוא קשות כנגד אותם שמשמיטים את חלק הקינות
מתיקון חצות.⁶¹⁸ ראייה אחרת תימצא בנוהגם של כמה מסדרי מנהגים, שנטייתם לשבתאות לא
מנעה מהם לכלול את הקינות של תיקון חצות בסידורים שתיקנו.⁶¹⁹ השבתאי היחיד הידוע לי
שגם זמן רב אחרי ההמרה דיבר במפורש על הצורך בביטול תיקון חצות, הוא ר' העשיל צורף.
הוא היה אף 'צועק הרבה כנגד אלו שרוצי' [ם] לבכו' [ת] [בעת התיקון], ודומה שכוונתו
בעיקר כנגד אותם שמקיימים את התיקון חרף אמונתם בשבתי צבי.⁶²⁰

מכל מקום, בעצם עלייתו ופעילותו בארץ ראה עצמו רמ"מ כממשיך את ר' העשיל
והבאים בעקבותיו. אומנם ר' העשיל צורף לא עלה ארצה, אך אין ספק בזיקתו העמוקה לציון,
שכאמור שמה הוא שמו, לפי הכרתו שהתקבלה גם על דעת רמ"מ. לר' העשיל היתה אף זיקה
לחבורת השבתאי ר' יהודה חסיד, והשתתף בהכנותיהם לעלייה לארץ, אך לא היה סיפק בידו
לעלות, והוא נפטר באותה שנה, בה עלה ר' יהודה עם חבורתו (תק"ס).⁶²¹ כזכור, ר' העשיל

⁶¹⁶ ראה הנספח שלי בספרו של שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 528-529.

⁶¹⁷ ראה לעיל, הערה 123. וראה בהערה הבאה.

⁶¹⁸ שם יעקב (הערה 123), סה טור ג. דבריו הובאו בספרו של שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 595
הערה 11. בנוסח הראשון של מאמרו שנכלל אחר כך בספר זה, הסיק מכאן שלום שר' יעקב 'לא היה שבתאי',
אך אחר כך, כשראה את ענייני השבתאות במקומות אחרים בספר שם יעקב (ראה ההערה הקודמת), הוסיף
בכתב ידו בשולי טופס המאמר שברשותו 'טעיתי! אמנם כן היה מאמין'. ונוסח זה כללתי בספרו הנזכר של
שלום, שיצא לאור בההדרתי.

⁶¹⁹ תיקון חצות, הכולל קינות, מצוי למשל בראשית ספר קול יעקב, הוא סידור האר"י שתיקן ר' יעקב קאפיל
ממעזריטש, סלאוויטא תקס"ד, ז ע"א – יג ע"א. על שבתאותו של ר' יעקב קאפיל ראה לעיל, הערה 148.

⁶²⁰ ראה עדותו של השבתאי ר' חיים מלאך על מנהגו של ר' העשיל צורף, שנשתמרה במכתביהם של ר'
אברהם רוויגו ור' בנימין הכהן, שנתפרסמו אצל בניהו, יוון (הערה 2), עמ' תקא-תקב.

⁶²¹ ראה לעיל, הערות 1, 5-6.

היה אף גיסו של אחד מאנשי חבורתו של ר' יהודה חסיד, והציטטות הראשונות משמו מובאים בספריהם של אנשי החבורה.⁶²²

לר' העשיל היו קשרים עמוקים גם עם ר' אברהם רוויגו וחבורתו, שעלו לירושלים זמן קצר אחרי ר' יהודה חסיד.⁶²³ השמועה על נבואתו של ר' העשיל צורף היא שהלהיבה את דמיונם של המקובלים השבתאיים האיטלקיים, ר' אברהם רוויגו ור' בנימין כהן ובני חוגם, ומכתביהם משמשים מקור עיקרי לידיעותינו על ר' העשיל.⁶²⁴ אפשר גם שספרו הקבלי של ר' מרדכי אשכנזי, תלמיד ר' אברהם רוויגו, נקרא בשם 'אשל אברהם' לא רק לכבוד ר' אברהם רוויגו, כפי שמפורש בהקדמת הספר,⁶²⁵ אלא גם ברמז לר' העשיל, ש'אשל' הוא כינויו הקבוע. ביומנו המיסטי של ר' מרדכי, מצויה אף עדות על כך שרוויגו נמלך עם המגיד השמימי שלו, בשאלה אם לשתף את ר' העשיל בתוכניות העלייה שלו.⁶²⁶ (אפשר אולי ללמוד מכאן שדעתו של ר' העשיל בשאלת העלייה היתה מורכבת יותר). גילויה של עדות זו ושאר סודות משיחיים של רוויגו, שנתגלתה ופורסמה בידי גרשם שלום, שם קץ לוויכוח בדבר מניעי העלייה של רוויגו, בהוכיחו את הרקע המשיחי-שבתאי של העלייה,⁶²⁷ ממש כפי שפענוח סודותיו הקבליים של רמ"מ מוכיח שגם לעלייתו היה רקע דומה, ושם קץ לוויכוח המתמשך בעניין מקומו של היסוד המשיחי בעליית תלמידי הגר"א.⁶²⁸ היסודות השבתאיים שבסודות אלה עולים על כל מה ששיערו גם אותם שהכירו ברקע המשיחי של העלייה, ואת ההיתר והחובה לגלות את הסודות אכן מוצא רמ"מ במציאות תקופתו, שבה החלו ימות המשיח

⁶²² ראה לעיל, הערות 115-116.

⁶²³ ראה ש. א. הורודצקי, עולי ציון, תל-אביב תש"ז, עמ' 107-111.

⁶²⁴ ראה לעיל, הערות 2-4.

⁶²⁵ מרדכי אשכנזי, אשל אברהם, פיורדא תס"א, ו ע"ב.

⁶²⁶ ראה גרשם שלום, חלומותיו (הערה 7), עמ' נו-נז.

⁶²⁷ ראה שלום, מחקרי שבתאות (הערה 4), עמ' 564-565.

⁶²⁸ על פולמוס זה ראה מורגנשטרן, גאולה (הערה 129), עמ' 410-438.

'להתנוצץ מעט מזעי"ר'⁶²⁹ כחודי [!] של מחט'⁶³⁰,⁶³¹ וימות הגאולה, לדעת המקובלים, הם הזמן הנכון לגילוי.⁶³²

זיקתו של רמ"מ לר' יהודה וחבורתו השבתאית מוכחת ממאמציו העצומים לקימום בית הכנסת חורבת יהודה חסיד, שבה קבע את מדרשו. בתודעתו של רמ"מ היתה זיקה עמוקה גם לר' עמנואל חי ריקי, המקובל האיטלקי שעלה לירושלים במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה, גם הוא מקובל משיחי מובהק, שחישובי הקץ שלו השפיעו גם על החסידים⁶³³ (וזיקתו לשבתאות עדיין צריכה עיון⁶³⁴). הוא הקדיש פירוש מפורט לספר משנת חסידים, ספרו העיקרי של ר' עמנואל חי ריקי בקבלה⁶³⁵ (פירושו של רמ"מ הוא חלק מספרות שלמה של פירושים שנכתבו על ספר זה, וזו עדיין מצפה לחקירה⁶³⁶).

⁶²⁹ הסימן על 'מזעי"ר' מרמז לקשרם של ימות המשיח לפרצוף הקבלי זעיר אנפין. היתר אחר לגילוי הסודות מוצא רמ"מ בהתגברות הרשעים בזמנו, ראה להלן, הערה 694.

⁶³⁰ לפי שיר השירים רבה, ה, ג: 'אמר הקב"ה לישראל בני פתחו לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרוניות נכנסות בו'.

⁶³¹ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א, עמ' קכג.

⁶³² כך הוא למשל בקבלת האר"י, והביע זאת באופן ברור ביותר ר' חיים ויטאל, ב'הקדמה על שער ההקדמות'.

⁶³³ ראה אריה מורגנשטרן, מיסטיקה ומשיחיות, ירושלים תשנ"ט, עמ' 19-36.

⁶³⁴ ר' יעקב עמדין חשד אולי שבעל משנת חסידים נמשך אחרי השבתאים (או לפחות אחרי ספר חמדת ימים) בקביעתו שיש לספור ספירת העומר בלילה הראשון לא בראשית הלילה, אלא אחרי קריאת ההגדה של יום טוב שני של גלויות. ראה יעקב עמדין, מור וקציעה, סימן תפט, ירושלים תשנ"ו, תמ"ב טור א: 'גם בעל משנת חסידים נמשך אחרי [אחרי בעל חמדת ימים], כעור אחר החגר', והשוה יעקב עמדין, שאילת יעבץ, ח"ב, שאלה פג, לבוב תרמ"ד, כח טור א-ב.

⁶³⁵ יש לציין עם זאת, שרמ"מ לא החשיב מאוד את ספר משנת חסידים, שהוא סיכום מסודר של המיתוס הלוריאני, וראה בו ספר לימוד למתחילים, וטקסט מתאים לתלות עליו את פירושו הוא, המעמיק יותר בקבלת האר"י. ראה דבריו המשולבים בפירושו, כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' קכג.

⁶³⁶ כמה פירושים נדפסו, עם חלק מפירושו של רמ"מ, בהוצאה החדשה של הספר (חלק מפתח העולמות, בלא חלק הכוונות), ראה לעיל, הערה 132, והם פירוש הגר"א (או המיוחס לו), ר' יוסף משה אייזנברג, ר' יוסף

אף הבית שבו קבע רמ"מ את מושבו, ואת בית הכנסת ובית המדרש שלו, לפני קימום

חורבת ר' יהודה חסיד, נבנה במקורו, לפי המסורת, בשליחות ר' עמנואל חי ריקי, שלא זכה לחונכו. אין ראייה אומנם שמסורת זו ידועה היתה לרמ"מ, אך ידוע שהוא היה מודע מאוד לדייר שנכנס לבית זה אחר כך, וקבע בו את מדרשו, הוא ר' חיים אבן עטר,⁶³⁷ 'האור החיים הקדוש' (כך מכונה הוא על שם פירושו לתורה שנקרא 'אור החיים'), המקובל איש מרוקו, שעלה לירושלים בשנת תק"ב, מסיבות משיחיות מובהקות.⁶³⁸ רמ"מ אף הכין לו בחייו קבר ליד קברו של ר' חיים, ושם מצא את מנוחתו.⁶³⁹

מליסקאווי ור' נפתלי הירץ הלוי, שהיה רב ביפו ובמושבות ומקובל בדרכו של הגאון מווילנא. אך מצויים גם פירושים נוספים, מאת ר' אלעזר בר' משה כהנא, ר' פינחס אליהו הורוביץ (בעל ספר הברית), ר' יעקב אריה פרנקל, וכן סידורים עם כוונות לוריאניות שנערכו לפי ספר משנת חסידים, כגון סידור הפרד"ס, לר' אריה ליב עפשטיין מקניגסברג (הוצאה פקסימילית שלמה של כתב יד של סידור זה, עם הקדמה מפורטת, התפרסם בירושלים תשמ"ו, במכון 'אהבת שלום'). על בעל משנת חסידים כותב ר' אריה ליב ש'עליו ראוי להאמר שילאה אדם לחבר חיבור כמוהו אם לא מי שרה"ק [=רוח הקודש] שורה עליו' (ראה בהקדמת הפקסימיליה הנזכרת, עמ' 44). ר' אריה ליב היה מקורב הן לגאון מווילנא וזה הסכים על ספריו (ראה שם, עמ' 23), וזכה להסכמה גם ממקובלים שבתאיים, ר' ירוחם וילנא (שם, עמ' 29-30) בנו של ר' יעקב וילנא מחבורת יהודה חסיד, ור' יהונתן אייבשיץ (שם, עמ' 24). ר' יהונתן אף ענה על שאלה של ר' אריה ליב בעניין כוונות האר"י (שם, עמ' 44-46) ואגב שאלה זו מצדד שם ר' אריה בר' יהונתן בריב הקמעות. ואכן מצינו שר' אריה ליב נחשד גם בשבתאות (ראה ר' יעקב עמדין, ספר שימוש, אמשטרדם [ובאמת אלטונה] תקי"ח, פז ע"ב). ואפשר שיש רמזים שבתאיים בסידורו של ר' אריה ליב, כגון בעמ' נג, ששם מציין הוא שסופי התיבות של המלים 'מהרה בתפארת עוזך' מצטרפים ל'תכה', והרי המליצה 'תפארת עוזך' משמשת הרבה בשבתאות, ו'תכה' היא שנת גילוי של שבת צבי (עניין זה מצוי אומנם גם בספר 'פרי עץ חיים', קארעץ תקנ"ה, צב טור א. אך זו מהדורה מאוחרת של כוונות האר"י, ויש בה גם יסודות מאוחרים, ואפשר שנשתרבבו גם בה רמזים שבתאיים). וראה גם בהערה הקודמת.

⁶³⁷ מסורת זו הובאה בהקדמת כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' 10. דומה שר' עמנואל חי ריקי אכן עזב את ירושלים בערך בזמן עלייתו של ר' חיים אבן עטר (הוא חזר לאיטליה לאסוף כספים, ושם נרצח).

⁶³⁸ ראה הורודצקי (הערה 623), עמ' 117-123.

⁶³⁹ ראה הקדמת כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), כרך א, עמ' 13; וכן סוף הקדמת דרך הקודש (הערה 132), החסרה מספור עמודים.

אפשר שהערצת רמ"מ לר' חיים קשורה גם היא לר' העשיל צורף. השערה זאת בנויה

על הקבלה להערצה שזכה ר' חיים בן עטר מר' ישראל בעש"ט, מייסד החסידות, שהפליג בשבחי ר' חיים ואף כינהו 'ניצוץ משיח' (בכינוי זה השתמש הבעש"ט גם כלפי שבתי צבי⁶⁴⁰) לפי מה שנגלה לו 'במראה' (כלומר בנבואה), כפי שמספר ר' גרשון מקיטוב, גיסו של הבעש"ט ששהה בירושלים, והכיר את ר' חיים, ומוסיף ומספר עליו באיגרת לגיסו.⁶⁴¹ אפשר שהערצת הבעש"ט לר' חיים נבעה לא רק מן הגילוי בחלום ומהתיאורים באיגרותיו של גרשון מקיטוב, אלא גם בהשפעת דברי ר' העשיל צורף דלהלן על הצירוף 'אור החיים' (העשיל לא הכיר כמובן את ר' חיים, ואת דבריו דלהלן כתב בשנה שבה היה ר' חיים, לפי חשבוננו של ר' אשר זעליג מרגליות במקום שיובא מיד, עדיין עובר במעי אמו), שאותם צירף הבעש"ט לספרו של ר' חיים, שאותו הכיר, ככל הנראה, עוד לפני ההתכתבות הנזכרת עם ר' גרשון, שכן הספר נדפס כבר בשנת תק"ב, חמש שנים לפני אותה התכתבות. צירוף כזה התקבל על דעתו של הבעש"ט לא רק בגלל שם ספרו של ר' חיים, הנקרא 'אור החיים', אלא גם מפני שבספר זה יש כמדומה גם רמז למשיחיות של מחברו.⁶⁴²

את ההשערה על השפעת ר' העשיל על הבעש"ט בעניין זה העלה החסיד ר' אשר זליג

מרגליות,⁶⁴³ ואלו דבריו:

ואגב אורחא⁶⁴⁴ גם שספרי הצורף הקדוש צוק"ל⁶⁴⁵ רבים הם ועודם הם בכתובים ואינם נמצאים, וגם מי שיזכה לו נלאה מלעיין בו, כי כתביו הם עמוקים מני ים, לכן

⁶⁴⁰ ראה לעיל, הערה 79.

⁶⁴¹ ראה ש"א הורודצקי, החסידים והחסידות, ברלין תרפ"ג, ח"א עמ' סה; משה רוסמן, הבעש"ט מחדש החסידות, ירושלים תש"ס, עמ' 169. וראה דברי החיד"א (-ר' חיים יוסף דוד אזולאי), שם הגדולים, מערכת ספרים, ערך 'אור החיים', וינה 1864, ג ע"ב. וראה דן מנור, 'ר' חיים בן עטר במשנת החסידות', פעמים כ (תשמ"ד), עמ' 88-110.

⁶⁴² ראה חיים בן עטר, אור החיים, על דברים טו 7 (ויניציה תק"ב כו ע"א): 'משיח ה' שמו חיים'.

⁶⁴³ ראה עליו במאמרי 'העדה החרדית בירושלים וכת מדבר יהודה', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך א חוברת ג (תשמ"ב), עמ' 137-152.

⁶⁴⁴ כלומר אגב מעלות אור החיים הקדוש, שנולד לדעתו בשנת תנ"ו.

אעתיק כאן דבר נפלא מאוד, ואגלה בעולם מה שהאיר ה' עיני, ובעזרתו ית"ש⁶⁴⁶ זכיתי ומצאתי שהבריך לפני בהביטי (בספר הצורף כתי"י ח"א דק"א: ⁶⁴⁷ להרב המקובל קדוש ה' המפורסם מוה"ר⁶⁴⁸ יהושע העשיל במוהר"ר⁶⁴⁹ יוסף מווילנא צורף זצוק"ל) וז"ל⁶⁵⁰ אות באות: היום יום א' ר"ח תמוז תנ"ה לפ"ק,⁶⁵¹ מצאתי בזוהר בראשית קצ"ב (א"ה⁶⁵² בזוהר שלנו הוא דס"א)⁶⁵³ סוד פרפורה,⁶⁵⁴ וגם נ"ל⁶⁵⁵ כל חושבנא פ"ר⁶⁵⁶ דא גי' או"ר החי"ם גי' בעצ"ם היו"ם הז"ה⁶⁵⁷ בא נח וכו' אל התיבה. ⁶⁵⁸ ר"ל דא ההוא דיוקנא דם',

⁶⁴⁵ = זכר צדיק וקדוש לברכה.

⁶⁴⁶ = יתברך שמו.

⁶⁴⁷ גרשם שלום כתב כאן בשולי העותק שלו של ספר הילולא דרשבי: 'a15'. אך אני לא מצאתי מובאה זו בעמוד זה של האוטוגרף של העשיל צורף (הנזכר לעיל בהערה 15).

⁶⁴⁸ = מורנו הרב.

⁶⁴⁹ = בן מורנו הרב ר'.

⁶⁵⁰ וזה לשונו.

⁶⁵¹ = לפרט קטן. כלומר בשנה לפני שנולד לדעתו ר' חיים בן עטר, ראה לעיל הערה 644.

⁶⁵² = אמר הכותב. כלומר המעתיק, ר' אשר זעליג מרגליות.

⁶⁵³ זוהר חא, סא ע"ב (ולפי עמודי דפוס קרימונה טור קצב). על סוד הפרפורה המצוי שם, ראה מאמרי 'פורפורית' (הערה 41), עמ' 105.

⁶⁵⁴ ראה בהערה הקודמת. וראה עוד בהערה שלאחר הבאה.

⁶⁵⁵ = נראה לי.

⁶⁵⁶ יסוד 'פרפורה' הוא פעמיים 'פר'. וראה לעיל, הערה 410 ולידה.

⁶⁵⁷ 'פר' בגימטריה = 'אור החיים' = 'בעצם היום הזה' = 280.

⁶⁵⁸ בר' ז 13. מאמר הזוהר הנ"ל (הערה 653), דן בפרשת נח. נח הוא סמל למשיח (גם ר' אשר זליג מרגליות מפרש כאן כך, ומביא אסמכתאות לדבר).

דא הות תיבת נח, ⁶⁵⁹ ר"ל דכ"ה דכ"ה ⁶⁶⁰ ודו"ק, ⁶⁶¹ אחר תיקון הגשם ם' יום ⁶⁶² וכו' ע"כ ⁶⁶³ לשונו הקדוש עם צורת האותיות הגדולות שהעתקתי כאן כמו שכתובים שם בכת"י ⁶⁶⁴ בצורתם. והנה אם אמנם מי אנכי לצרף דברי קדושים של הצורף זצוק"ל, ⁶⁶⁵ אבל בהקדמות אמתיות וגם בדרך אפשר אפשר לפרש למען כ"ק ⁶⁶⁶ אור החיים זצוק"ל וגם ד"ק ⁶⁶⁷ אלו הם יסוד קודש לדברי הבעש"ט זצוק"ל ונסיעתו לאה"ק ⁶⁶⁸. ⁶⁶⁹

דברי ר' העשיל המובאים כאן עוסקים באמת (כמו רוב דברי ר' העשיל) בביאת המשיח. 'אחר תיקון הגשם ם' יום' רומז בוודאי על חישוב קץ, כפי שמבאר זאת גם ר' אשר זליג מרגליות:

⁶⁵⁹ האות ם דומה לתיבת נוח. על משמעותה המשיחית אדבר מיד להלן.

⁶⁶⁰ 'דכה דכה' בגימטריה 'נח' (=58), אך לא ברור עניין 'דכה'. אולי יש כאן רמז לשנת תכ"ה (כאשר הד' מסמנת את מספר המאות), שנת הופעתו של שבתי צבי. ר' אשר זליג מרגליות מביא מקורות קבליים שלפיהם 'דכה' היא ספירת מלכות, ובראש וראשונה את דברי ר' משה קורדובירו, פרדס רימונים, שער ערכי הכינויים ערך דך (=שער כג פרק ד, מונקאטש תרס"ו, כרך ב, יב טור ד): 'והמלכות נקרא דכ"ה בסוד החסרון כמו שנקרא כד"ה בסוד המלוי'.

⁶⁶¹ = ודוק ותמצא קל.

⁶⁶² לפי בר' ז 12 (הפסוק הסמוך לזה המובא קודם, בהערה 658): 'ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה'. האות ם מסמנת את המספר 40. על משמעות הדבר אעמוד מיד בפנים.

⁶⁶³ = עד כאן. כלומר כאן סוף הציטוט מר' העשיל צורף.

⁶⁶⁴ = בכתב היד.

⁶⁶⁵ = זכר צדיק וקדוש לברכה.

⁶⁶⁶ = כבוד קדושת.

⁶⁶⁷ = דברי קודש.

⁶⁶⁸ = לארץ הקודש (או: לארץ הקדושה).

⁶⁶⁹ אשר זליג מרגליות, הילולא דרשב"י, ירושלים תש"ג, י ע"ב.

עיינן (בזוה"ק ח"א דקל"ו; במדה"נ) ⁶⁷⁰ וז"ל ⁶⁷¹ בארבעים נכלא הגשם הה"ד ⁶⁷² ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום ויפתח נח, זמן גאולתם של ישראל בשנת הארבעים הוא עיי"ש, ⁶⁷³ הגם שאין אנו מבינים פשט של שנת הארבעים, אבל הרב הצורף הקדוש הנה הוא ידע והשיג לצרף ⁶⁷⁴ פשט של הארבעים. ⁶⁷⁵

צודק ר' אשר זליג מרגליות, דברי ר' העשיל המצוטטים כאן קשים להבנה. אפשר שהיינו מבינים יותר לו עלה בידי למצוא את המובאה בכתבי ר' העשיל המצויים אתנו, והיינו יודעים את הקשרם. אך בכל זאת אפשר להכיר שהצדק עם מרגליות, ולר' העשיל צורף היה באמת חשבון גאולה המסתמך על ארבעים שנה, שהרי הוא חזה את הגאולה לשנת תמ"ח, ארבעים שנה אחרי שנת ת"ח, ובחשבונותיו אלה מסתמך הוא לעתים על פסוקי פרשת נח. ⁶⁷⁶ שנת תמ"ח היא 'שנת הבתולה', כזכור, ⁶⁷⁷ ועניין זה מתקשר כנראה לאות ם הסתומה, המכינה סוד משיחי ידוע, המפותח בתלמוד, בקבלה ובשבתאות, ומסמלת בקבלה רחם של בתולה, שהיא

⁶⁷⁰ = בזוהר הקדוש ח"א, קלו טור ד, במדרש הנעלם.

⁶⁷¹ = וזה לשונו.

⁶⁷² הדא הוא דכתיב. בר' ז' 12, בר' ח' 6.

⁶⁷³ = עיינן שם. עד כאן הציטוט מהזוהר.

⁶⁷⁴ משחק מלים על השם 'העשיל צורף'.

⁶⁷⁵ מרגליות (הערה 669), יא ע"א.

⁶⁷⁶ דבריו על שנה זו באוטוגרף (הערה 15), דף a204, באים בהמשך לדיונו בפסוק, בר' ז', 'בשנת שש מאות לחיי נוח'.

⁶⁷⁷ ראה לעיל, ליד הערה 40.

הבינה או השכינה⁶⁷⁸ (גם הנוצרים ראו באותם הסתומה רמז לרחמה של הבתולה, אם משיחם⁶⁷⁹).

מכל מקום, גם הבעש"ט, שהחשיב מאוד את כתבי ר' העשיל צורף,⁶⁸⁰ יכול היה להתרשם ממאמר משיחי זה, הקשור ל'אור החיים', בייחוס המשיחיות לר' חיים אבן עטר, כדעת החסיד ר' אשר זליג מרגליות, וכמוהו גם רמ"מ, המתנגד לחסידות אך מעריץ גם הוא את ר' חיים, וכל כתביו רוויים ממשנתו של ר' העשיל צורף, כפי שנוכחנו לדעת בדפים הקודמים.

על מסורת מסירת כתבי ר' העשיל עד לידי רמ"מ

עובדה זו, שכתביו של רמ"מ, תלמידו המובהק של הגאון מווילנא, רצופים בדברי הנביא השבתאי ר' העשיל צורף, איש וילנא אף הוא, מוכיחה לדעתי שתורת ר' העשיל נמסרה בחוג הגאון ולא עוררה התנגדות. אך מכאן מתעוררת בעיה חדשה: מדוע לא מצאנו את דברי העשיל צורף בכתבי הגאון עצמו, ואצל אחרים מחוגו, חוץ מרמ"מ?

נראה אפוא שעמדתו של רמ"מ היתה שונה משל חבריו, לא בעצם ההתייחסות לשבתאות ולר' העשיל, אלא בשאלת הסתרת העניין או גילוי. דומה ששאר תלמידי הגר"א ובני חוגו נקטו בסוגיות אלה בדרך השתיקה, ויחסם הדו ערכי אל השבתאות מתגלה רק בעיון מיוחד, כמו בשאלת כתיבת האות צ, שנחקרה על ידי באריכות (גם מאחרי הפולמוס בעניין כתיבת האות מסתרת יותר שאלת הסתרת היחס אל השבתאות מאשר שאלת יחס זה בעצמו).⁶⁸¹ לעומתם, כפי שראינו, רמ"מ מרבה להביא רמזים המתייחסים לשבתי צבי או לר' העשיל צורף, ולעבד בכתביו דרשות שבתאיות, וכאלה שמקורן בכתבי ר' העשיל, ונוהג בהסתרה חלקית בלבד (הימנעות מציון מפורש של השמות שבתי צבי או ר' העשיל צורף), שמסתירה את העניין רק למי שאינו מצוי בספרות הקבלה.

⁶⁷⁸ ראה לעיל, הערה 572, ובמקומות המצוינים שם.

⁶⁷⁹ ראה מאמרי, 'השפעות נוצריות על ספר הזוהר', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ב (תשמ"ג), עמ' 54-61.

⁶⁸⁰ ראה לעיל, ליד הערה 70.

⁶⁸¹ ראה מאמרי 'צדקת הצדיק' (הערה 177).

ההתלבטות בסוגיית הגילוי ניכרת אכן הרבה בכתבי רמ"מ, והוא מתנצל עליו ומתרצו, ומביא שני נימוקים להצדקתו. ראשית, לדעת רמ"מ הגילוי מותר בזמנו שכן הוא זמן ראשית צמיחת הגאולה.⁶⁸² נימוק זה מחבר את המחלוקת בדבר גילוי הסודות למחלוקת בשאלת תהליך הגאולה, שעמדתו האקטיביסטית של רמ"מ כלפיה נתקלה בהתנגדות מצד רוב שאר תלמידי הגאון.⁶⁸³

הנימוק השני שבו מצדיק רמ"מ את דרכו בשאלת גילוי הסודות הוא דווקא שלילי, התגברות הרשעים (החסידיים? המשכילים?) בזמנו, כאומרו:

לכן אגלה סוד יהו"ה ליריאיו,⁶⁸⁴ כי ראיתי את עני עמי ואפס עצור ועזוב בישראל,⁶⁸⁵ והחושבים לדעת סוד יהו"ה צמח בעו"ה⁶⁸⁶ שער לב"ן⁶⁸⁷ פורה ראש ולענה, וכולו הפך לבן,⁶⁸⁸ ואינם מכירים האור, כי תחתיה תעמוד הבהרת,⁶⁸⁹ והגדולים עם הקטנים בעו"ה

⁶⁸² ראה לעיל, ליד הערה 629.

⁶⁸³ ראה מורגנשטרן, השיבה (הערה 126), עמ' 16-20.

⁶⁸⁴ תה' כה 14.

⁶⁸⁵ צירוף מכמה פסוקים: שמ' ג 7; מ"ב יד 26; מ"א יד 10.

⁶⁸⁶ = בעוונותינו הרבים.

⁶⁸⁷ וי' יג 25. סוד 'לב"ן' מוזכר פעמים רבות אצל רמ"מ. ולפעמים בהקשרים המזכירים את דרשות רמ"מ על ר' העשיל צורף. ראה למשל כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"ב עמ' שעד-שעה, שם קשור לב"ן בין השאר ל'שעי"ר פאר"ן, שורש עשו ישמעאל', וראה על כך לעיל, ליד הערה 323.

⁶⁸⁸ וי' יג 13. ועיין הפירוש המשיחי של פסוק זה בבבלי, סנהדרין צז ע"א.

⁶⁸⁹ וי' יג 23.

שגו,⁶⁹⁰ זה בנגלה בגלוי וזה בנסתר, ואינם חושבים לעון כלל, ע"כ אמרתי עת לעשות לה' הפירו תורתך,⁶⁹¹ וליתן לחכם ויחכם עוד⁶⁹² והאמת יורה דרכו⁶⁹³.⁶⁹⁴

לעמדה עקרונית זו מתוסף אולי גם עניין טכני. אפשר שדווקא רמ"מ נזקק לכתבי ר' העשיל מפני שחיבורי ר' העשיל נמצאו בידו, ולא בידי אחרים מחוגו, גם אם אלה ידעו באופן כללי על נבואתו של ר' העשיל ולא שללו אותה. אם כך הוא, אפשר אולי לשער השערה מניין הגיעו כתבים אלה לידי רמ"מ, אף שזה ניחוש בלבד, התלוי בכמה הנחות שאין בידי עדיין לבססן.

לפי השערה זו אפשר שרמ"מ קיבל את כתבי ר' העשיל מר' אברהם שלמה זלמן צורף (ראש"ז). ההשערה נשענת על צירוף של שני יסודות: ראש"ז היה, מצד אחד, עוזרו הקרוב של רמ"מ בפעילותו למען היישוב האשכנזי בירושלים, ובהשגת הרשיון לקימון חרבת ר' יהודה חסיד, ומצד שני, לפי השם 'צורף' אפשר שהיה צאצא של ר' העשיל צורף.

באשר ליסוד הראשון. ראש"ז צורף עלה לארץ ישראל, לפי עדות מוסמכת, כדי לקיים שליחות שיוחסה לגאון מווילנא,⁶⁹⁵ ומוצאו היה בעיר קייידנוב,⁶⁹⁶ שבתחום השפעתו של

⁶⁹⁰ השווה יש' כה 7.

⁶⁹¹ תה' קיט 126. וראה על כך משנה, ברכות ט, ה. בזוהר משמש פסוק זה כהצדקה לגילוי סודות אידרא רבא, ראה זוהר ח"ג, קכז ע"ב – קכח ע"א, אדרא רבא.

⁶⁹² מש' ט 9.

⁶⁹³ פתגם שגור בלשון חכמי ימי הביניים.

⁶⁹⁴ כתבי הגרמ"מ ז"ל (הערה 132), ח"א עמ' קנד.

⁶⁹⁵ ראה אריה מורגנשטרן, גאולה (הערה 129), עמ' 420-422. לדעתי צודק מוגנשטרן בטענו שם כלפי ישראל ברטל, ש'מעולם לא שמענו כי לאחר פטירתו של הגר"א כונה מישהו מלבדו בשם "הגאון מווילנא", ואוסיף כי לדעתי אפשרות כזו גם אינה מתקבלת על הדעת.

⁶⁹⁶ כזכור, אחד מראשוני המעריצים והמצטטים של דברי ר' העשיל צורף היה ר' צבי הירש קייידנובר, בעל ספר קב הישר (ראה לעיל, ליד הערה 118). מוצאו של ר' צבי הירש הוא בווילנא, עירו של ר' העשיל, אבל כינוי 'קייידנובר' מעיד על זיקה מיוחדת לקייידנוב.

הגאון. בארץ ישראל היה הוא האישיות הקרובה ביותר לרמ"מ, ותמך בו בדרכו המשיחית.⁶⁹⁷ ראש"ז צורף, ששלח ידו גם בכתיבת דברי תורה ודרוש,⁶⁹⁸ זכור בעיקר כמי שביצע למעשה, כשליחו של רמ"מ, את ההשתדלות אצל השלטונות במצרים להשגת הרישיון לבניית חורבת ר' יהודה חסיד, ולקימום הישוב האשכנזי, ועל כך גם מסר את נפשו.⁶⁹⁹ כך אף נכתב על גבי מצבתו, המצויה ליד קבר זכריה:

מ"ק [= מקום קבורת?] מהר"ר אברהם שלמה זלמן זצ"ל, אשר הציל נחלת האשכנזים מיד הישמעאלים והשתדל בבנינה ובפרט בבנין בית המדרש הנקרא בשם מנחם ציון זיע"א, נלב"ע⁷⁰⁰ י"ט אלול שנת תרי"א לפ"ק.⁷⁰¹

היסוד השני שעליו מבוסס הניחוש הנזכר, הוא הכינוי 'צורף', שמעלה על הדעת את האפשרות שראש"ז צורף היה צאצא ממשפחתו (אולי ניין) של ר' העשיל צורף. אומנם אפשר ש'צורף' לא היה שם משפחתו של ראש"ז, אלא רק כינוי שמקורו במלאכתו כצורף כסף,⁷⁰² כפי שהיה מי ששיער.⁷⁰³ אך עם זאת אפשר שהיה זה גם שם משפחתו, ואולי שם זה עבר במשפחה עם המלאכה, שבה עסק גם ר' העשיל צורף (גם לגבי ר' העשיל יש גם עדות על כך שהשם צורף

⁶⁹⁷ ראה מורגנשטרן, שם, עמ' 16. מורגנשטרן רואה ב'ירידת קרנו של ר' אברהם שלמה זלמן צורף (ראש"ז)... ביטוי מוחשי למשבר התפיסה המשיחית בקרב בני הכולל', משבר שהביא לחידוש אמירת תיקון חצות', שביטול חלק ממנו היה כזכור ביטוי למשיחיות, וביטוי להשפעה השבתאית של ר' העשיל צורף, ראה לעיל, ליד הערה 620.

⁶⁹⁸ פירושים על אגדות שונות שבש"ס, בכתיבת ידו של ראש"ז צורף, ובסופם תאריכים מתולדות חייו ובני משפחתו, התפרסמו בפקסימיליה, תחת הכותרת: נחלת אבות, על-ידי יעקב סלומון, חיפה תשל"ז.

⁶⁹⁹ דומה שהוא היה החלל הראשון שנפל בידי הערבים בגלל פעילותו למען ציון. על מאורע זה, ועל עונשו של הערבי המתנקש ראה פרומקין (הערה 126), עמ' 181.

⁷⁰⁰ = זכותו יגן עלינו אמן. נתבע לבית עולמו.

⁷⁰¹ ראה פרומקין, שם, עמ' 189.

⁷⁰² על מלאכתו זו, ראה פרומקין, שם, עמ' 180.

⁷⁰³ כך נאמר עליו בערכו באנציקלופדיה יודאיקה האנגלית (כותב הערך הוא אברהם יערי).

בא לו בירושה מאביו).⁷⁰⁴ רמז לאפשרות שגם אבי ראש"ז נשא את השם 'צורף' אפשר למצוא אולי בכותרת ערכו בספרו של פרומקין תולדות חכמי ירושלים: 'הרב שלמה זלמן במו"ה'⁷⁰⁵ יעקב צורף',⁷⁰⁶ ומכל מקום אין ספק ש'צורף' היה כינוי קבוע גם של ר' מרדכי, בנו של ראש"ז, ורק בדור בנו של ר' מרדכי, ר' יואל משה סלומון, הוחלף השם 'צורף' בכינוי סלומון (אחד מכינוייו של ראש"ז), ואולי נעשה הדבר בכוונה כדי להצניע את הייחוס אל ר' העשיל צורף. מכן מקום, גם ר' מרדכי (שהמשיך לפעול למען חורבת יהודה חסיד ומפעלים אחרים) וגם ר' יואל משה סלומון (ממקימי נחלת שבעה ופתח תקוה) ידועים בפעילותם הנמרצת למען כינון ציון וארץ ישראל כולה, ברוחניות ובגשמיות.⁷⁰⁷

כאמור הקשר בין ראש"ז צורף לבין ר' העשיל אינו אלא ניחוש, וכך גם האפשרות שראש"ז מסר כתבים של ר' העשיל לידי רמ"מ (ואולי אף לידי בניו ונכדיו שלו). אבל השפעתו המכרעת של ר' העשיל, הנביא השבתאי מווילנא על ר' מנחם מנדל משקלוב, תלמידו הקרוב של הגאון מווילנא, על מחשבתו ומחשבת תלמידיו, ועל פעילותו החלוצית לקימום ציון, גם אם דבר זה נוגד לכל מה שהורגלנו לחשוב, מעתה היא עובדה קיימת בתולדות מחשבת ישראל.

⁷⁰⁴ ראה לעיל, הערה 8 ולידה.

⁷⁰⁵ = בן מורנו הרב.

⁷⁰⁶ פרומקין, שם, עמ' 180.

⁷⁰⁷ ראה מרדכי סלומון (בנו של יואל משה), שלושה דורות ביישוב, ירושלים תשי"א. הספר הכולל גם הרבה מסמכי ותעודות, נדפס בדפוס המשפחה (דפוס סלומון).